

gieuzen' voor een groep seculiere priesters (304) of waar graaf De Briey een telg van 'hoge burgerij' wordt genoemd (304); en is het etiket 'klerikaal' wel juist ten aanzien van het Habsburgse rijk (359)? Als dit al kleinigheden zijn, is dit minder het geval waar de wetenschappelijke afwerking werd verwaarloosd door geen overzicht van bronnen en literatuur op te nemen (wel is er natuurlijk, een uitvoerig en overigens interessant notenapparaat), geen stuk over methodologische aspecten of moeilijkheden van deze ideeënhistorische onderneming, geen lijst van de gebruikte afkortingen, en bovenal geen persoonsregister! Dit laatste is bijzonder jammer in een werk dat toch erg in termen van actie en bedrijvigheid van personen is geschreven; het boek had er ongetwijfeld nog aan belang en bruikbaarheid mee kunnen winnen.

R. de Schryver

M. van der Goes van Naters, *Voor en tegen de tijd. Een tocht door de twintigste eeuw* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1980, 324 blz., f 41,50, ISBN 90295 1808 1).

Zijn bekendheid in de Nederlandse politiek verwierf jhr. mr. M. van der Goes van Naters vooral als fractieleider van de PvdA in de Tweede Kamer in de jaren 1945-1951. Deze episode kende tenminste drie hoogtepunten. Onverbreekelijk is zijn naam verbonden aan de zogenaamde aankleding van het door de commissie-generaal met de republiek van Soekarno bereikte accord van Linggadjati in de motie Van der Goes Naters-Romme (november 1946), waardoor de uitvoering van het accord aanzienlijk bemoeilijkt werd. Het initiatief tot het houden van een parlementaire enquête over het regeringsbeleid tijdens de tweede wereldoorlog kwam van Van der Goes. Tenslotte is er het interview van januari 1951 waarin hij zich als fractieleider van een regeringspartij keerde tegen het Nieuw-Guineabeleid van de regering, dat zijn aftreden als fractievoorzitter zou bewerkstelligen. Van der Goes van Naters' leven kende echter aangenamer perioden dan die van het fractievoorzitterschap zoals blijkt uit zijn enigszins verwarrend gecomponeerde memoires.

Van der Goes profileert zich omstandig als kind van de socialistische tradities van Ferdinand Lassalle, als voornaamste hoeder van Troelstra's ideeën over socialistische staatkunde, als doorgegroeide milieubeschermer uit een tijd dat dit vooral bij de welgestelden *en vogue* was, als Euro-parlementariër van het eerste uur en als slachtoffer van partijvoorzitter Koos Vorrink en minister(-president) Willem Drees in zijn functioneren als fractievoorzitter. Over zijn activiteiten als voorzitter van de Tweede Kamercommissie voor buitenlandse zaken is Van der Goes zeer beknopt, terwijl ook over het algemeen zijn optreden binnen de PvdA na 1951 weinig uit de verf komt. De behoefte zijn betekenis binnen de socialistische beweging in Nederland, in de na-oorlogse politiek van herrijzend Nederland en binnen het zich ontwikkelende Euro-parlementarisme nadrukkelijk op bescheiden wijze te etaleren geeft de memoires misschien ongewild een toon van 'had men maar naar mij geluisterd' en 'kijk, dat heb ik gedaan!'. De beschrijving van zijn jeugdijaren vormt daarop een uitzondering. Waarschijnlijk kan Van der Goes op die periode met genoeg terugkijken. In die jaren – in het katholieke Nijmegen van vóór 1918, waar een kleine protestantse elite de touwtjes in handen had – ontworstelde de jonge Van der Goes zich aan negentiende-eeuwse denkwereld en het protestantse milieu. De gebeurtenissen van november 1918 deden hem definitief kiezen voor het socialisme. Tijdens zijn studie in Leiden onderging Van der Goes sterke invloed van de staatkundige ideeën van zijn leermeester en promotor H. Krabbe.

Van der Goes is steeds met genoeg in de contramine en gloriëert, wanneer hij de juist-

heid van de door hem ontwikkelde of uitgedragen concepties en oplossingen aantoont. En dat nu maakt zijn memoires langdradig en irritant. Natuurlijk had hij in een groot aantal zaken zoals bijvoorbeeld de schrootaffaire van de EEG het gelijk aan zijn kant, ongetwijfeld leverde hij als rapporteur voor het parlement van de Raad van Europa over de Saarkwestie belangrijk werk en vanzelfsprekend is de staat de dienaar van de gemeenschap en geen doel in zichzelf. Maar dat is slechts één kant van de medaille. Op cruciale momenten bleek Van der Goes als politicus te weinig gewicht te bezitten tegenover karakters als Romme, Drees en Vorrink, zodat niet zijn opvattingen maar die van zijn 'tegenspelers' zegevierden; en hoe interessant en mentaliteitsbeïnvloedend het werk in de verschillende Europese parlementen ook mocht zijn, invloed op de richting van de politieke ontwikkelingen van het moment konden deze instituten niet uitoefenen. De behoefte zichzelf als belangrijker te presenteren en de neiging anderen in de eerste plaats het falen op vitale momenten te verwijten kenmerken deze memoires, die overgoten met een wijdloppige saus van eruditie vervelen en irriteren.

Het hoogtepunt van zijn politieke carrière, namelijk het fractievoorzitterschap van de PvdA in de jaren 1945-1951, schonk als gezegd de solist Van der Goes van Naters de minste persoonlijke bevrediging. Zowel in zijn vooroorlogse carrière als advocaat in Nijmegen, als juridisch adviseur van het NVV in Zuid-Limburg en als lid van de Tweede Kamer sinds 1937 evenals in zijn lidmaatschap van de verschillende Europese parlementen en in zijn hoogleraarschap in Rwanda floreerde Van der Goes. Niet in de laatste plaats omdat hij zich zeer betrokken voelde bij de zaken die hij ter hand nam en evenmin verstarde in oude opvattingen. Voor belangrijke politieke functies bewees hij echter vanwege zijn emotionele aard minder geschikt te zijn, maar die conclusie wenst Van der Goes vooralsnog niet te trekken.

A.E. Kersten

Kroniek

PERSONEN, PRIJZEN, WERKGROEPEN, TIJDSCHRIFT, CONGRESSEN

Bij de viering van het eeuwfeest van de Vrije Universiteit werd het vroegere Eerste-Kamerlid Hendrik Algra onderscheiden met een eredoctoraat in de sociale wetenschappen. Naar aanleiding hiervan werd hem een 'liber amicorum' aangeboden: G. Puchinger, e.a., *Doctor Algra, de Friese senator*. Met een woord vooraf van prof. dr. J. Zijlstra (Franeker-Leeuwarden: Wever-Friesch Dagblad, 1980, 192 blz., f 29,50, ISBN 90 61 35 309 2). De bijdragen aan het boek zijn bedoeld als even zovele toelichtingen bij de functies en hoedanigheden die het leven van de promovendus hebben bepaald. Na een korte biografische schets door K. de Vries komt Algra zelf aan het woord in een hem overigens al in 1972 door G. Puchinger afgenomen interview. Zijn voor het journalistieke bedrijf nogal ongebruikelijke werkwijze als hoofdredacteur van het *Friesch Dagblad* wordt beschreven door Y. Schaaf. Over Algra als lid van de Eerste Kamer (1946-1969) schrijft W.F. de Gaay Fortman, over zijn verdiensten voor de ARP J. de Koning. Algra heeft ook een grote staat van dienst in het onderwijs, zoals men kan nalezen in een bijdrage van K. Elzinga. Zijn rol in de Bond van jongelingsverenigingen op gereformeerde grondslag, waarvan hij jarenlang voorzitter is geweest, wordt geschetst door oomzegger E. Algra. Een organisatie van geheel andere aard waarvan Algra de voorzittershamer heeft gehanteerd, is radio Nederland wereldomroep. In een lang uitgevallen bijdrage van L.F. Tijnstra worden velerlei bijzonderheden hierover medegedeeld. Promotor E. Diemer gaat in op Algra's verdiensten op het gebied van de opiniërende journalistiek. Het boek wordt gecompleteerd met een lijst van Algra's belangrijkste publikaties en een overzicht van zijn spreekbeurten in de Eerste Kamer en de daar door hem gestelde vragen.

O.V.

W.P. Blockmans, *Mobiliteit van cultuurdragers. Zwaartepunten in de Bourgondische Nederlanden* (Zutphen: De Walburg Pers, 1981, 32 blz., f 15,—, ISBN 90 6011 008 0) bevat een uitbreiding van de oratie waarmee de schrijver het ambt van hoogleraar in de sociale geschiedenis te Rotterdam heeft aanvaard. Hij heeft het zijn gehoor niet gemakkelijk gemaakt, want deze oratie was een diep-gravende analyse van de factoren die de geschiedenis van de vijftiende en zestiende eeuw bepaald hebben, maar tevens volgens de schrijver de grondslag hebben gelegd voor veel elementen uit de toestanden in ons tijdsgewricht. Het zou verleidelijk zijn rekenschap af te leggen van en commentaar te geven op alle demografische, economisch-sociale en politieke structuren en processen, waarvoor hij de aandacht vraagt, maar dan zou deze bespreking minstens evenveel bladzijden gaan bevatten als Blockmans' geschrift zelf lang is. Ik kan nu alleen maar zeggen dat ik het doorgaans met hem eens ben en om de titel te verklaren slechts aanhalen dat Erasmus van Rotterdam in de vijftiende eeuw zijn heil in het zuiden zocht evenals veel andere Noord-Nederlandse kunstenaars, omdat daar nu eenmaal het centrum lag: economisch, politiek en cultureel, maar dat na 1585 de stroom van Zuid-Nederlanders naar het noorden om dezelfde reden nog veel groter was. Zou uit het feit dat de Belg Blockmans naar het noorden gekomen is

mogen worden afgeleid dat dit centrum tegenwoordig ook eerder in Rotterdam ligt dan in Gent?

H.P.H.J.

De regenten van de Stichting dr. Hendrik Muller's vaderlands fonds hebben het voornemen enige stimulering te geven aan de publikatie van historische biografieën. Zij denken daarbij aan een historische biografie van Nederlanders of buitenlanders die in Nederland, of in het buitenland of in de overzeese gebiedsdelen een duidelijke rol hebben gespeeld, kortom personen die voor onze vaderlandse geschiedenis van groot belang zijn geweest. Het dient een wetenschappelijk verantwoorde, op zichzelf staande biografie te zijn, die als zelfstandig boek kan worden uitgegeven en die niet alleen voor vakgenoten is bestemd. Historische romans worden uitgesloten. De auteur dient Nederlander te zijn en de stimulering geschiedt in de vorm van een subsidie bij de publikatiekosten. Nadere inlichtingen verstrekt het secretariaat van de Stichting, Ruychrocklaan 18, 2597 EN Den Haag.

A.V.D.D.R.

In bijzijn van de Franse ambassadeur werd op 24 september 1982 de Prix de Paris voor de eerste maal toegekend. De laureaat was J.H. Bootsma die de prijs ontving op grond van zijn skriptie over de cisterciënsers in Montier-en-Argonne. De prijs, waarvoor de culturele raad van de Franse ambassade in ons land, M. Riottot, bijzonder heeft geijverd, is door de Franse regering met steun van het bedrijfsleven ingesteld en bestemd voor een jonge, afgestudeerde, Nederlandse historicus/historica, die in staat zal worden gesteld om gedurende een jaar, al dan niet ter voorbereiding van een dissertatie, te studeren aan de 'Ecole des Hautes Etudes et Sciences sociales' te Parijs. De beurs wordt toegekend voor een periode van één academisch jaar (negen maanden) en bedraagt in beginsel een bedrag van Fr.fr. 4000,— per maand. De laureaat wordt gehuisvest in het Institut Néerlandais, rue de Lille, Parijs (7e). Een Nederlandse commissie is belast met de selectie der kandidaten. Deze commissie bestaat uit prof. dr. H. Baudet (voorzitter), drs. P. den Boer (secretaris), prof. dr. A.H. Bredero, mevrouw dr. S. de Groot, dr. H. Obdeyn en prof. dr. H.L. Wesseling. Toekomstige gegadigden dienen steeds vóór 1 juli voorafgaande aan het begin van het academisch jaar waarvoor zij in aanmerking willen komen voor de beurs, het doctoraal geschiedenis te hebben afgelegd. Zij kunnen zich tot uiterlijk 1 februari aanmelden bij de secretaris, drs. P. den Boer, Instituut voor geschiedenis, Padualaan 14, Postbus 80.090, 3508 TB Utrecht (telefoon 030-53 40 53) onder overlegging van een curriculum vitae, een studieplan en een aanbevelingsbrief van de bij hun studie meest betrokken docent (in zesvoud). De selectie vindt plaats in april-mei en zal zo spoedig mogelijk worden bekend gemaakt. Voor nadere inlichtingen wende men zich tot de secretaris der commissie.

P.D.B.

In 1981 heeft het Sir Thomas Browne Institute voor Nederlands-Engelse betrekkingen, verbonden aan de universiteit van Leiden, een structuurverandering ondergaan. Thans is het instituut een werkgroep, gevormd door vier vakgroepen: Engels, kunstgeschiedenis, vaderlandse geschiedenis en kerkgeschiedenis. Het is gericht op het coördineren van onderwijs en onderzoek op het terrein der Engels- en ook Amerikaans-Nederlandse betrekkingen en geeft een reeks publikaties uit die aansluit bij de reeds verschenen serie studies van het oorspronkelijke instituut. Op 5 november 1982 organiseerde de werkgroep haar eerste symposium, gewijd aan de persoon en werkzaamheden van Sir Thomas Browne, die juist drie eeuwen tevoren was overleden. Bij die gelegenheid werd tevens het eerste exemplaar van

deel I uit de nieuwe publikatiereeks aangeboden: *The Journal of Lodewijk Huygens*, uitgegeven door A.G.H. Bachrach en R.G. Collmer (Leiden: E.J. Brill, 1982).

S.G.

Onlangs is de 'werkgroep registratie afscheidingsarchieven, 1834-1907' gevormd en gestart met zijn werkzaamheden. De werkgroep zal zich richten op het verzamelen van gegevens over inhoud en verblijfplaats van archief- en documentatiemateriaal betreffende de Afscheiding en de geschiedenis van de daaruit voortgekomen kerkgenootschappen. De verzamelde gegevens worden vastgelegd in een documentatiesysteem. Op deze wijze hoopt de werkgroep binnen enkele jaren een informatiebestand op te bouwen, waaruit onderzoekers en belangstellenden de nodige gegevens kunnen putten voor hun (kerk)historisch onderzoek. In de werkgroep, waarvan de leden op persoonlijke titel meewerken, zijn vrijwel alle uit de Afscheiding voortgekomen kerkgenootschappen vertegenwoordigd. Het Centraal register van particuliere archieven, afdeling kerkelijke archieven, te Den Haag verleent eveneens medewerking aan de realisering van de doelstelling. Het secretariaat berust bij C.J. de Kruijter, archivaris GKN, postbus 202, 3830 AE Leusden, telefoon 033-94 32 44 (overdag), 033-94 62 93 (thuis).

C.J.D.K.

Voor de geschiedenis van de linkse arbeidersbeweging bestaat nog steeds ruime belangstelling en terecht. Maar terwijl socialisten hoopvol zongen 'de kerken wagg'len reeds, houdt aan, straks storten zij ineen' klonken binnen de bedreigde kerkmuren de stemmen van andere arbeiders mee in andere strijdlieden. Aan deze confessionele groeperingen is door historici nauwelijks aandacht besteed. Daardoor verwordt een stuk recente sociale geschiedenis tot een rareitienkabinet vol stereotypen. Leden van confessionele arbeidersbewegingen worden zo alleen al door onbekendheid met hun motieven tot reactionaire angsthazen die er plezier in schiepen om stakingen te breken. Terwijl toch de vraag gesteld kan worden of ze werkelijk alleen maar uit botte verblindheid op een wijze handelden die ons of velen onzer op het eerste gezicht in strijd lijkt met hun eigen belangen. Er zijn meer onbeantwoorde vragen. Waarom is de geschiedenis van het CNV zo weinig onderzocht? Is er over de voormannen van deze beweging geen interessante biografische informatie te vinden? Hoeveel mensen waren lid van lokale en regionale bewegingen en tot welke beroepscategorieën behoorden ze? Het lijkt ons hoog tijd om deze en dergelijke vragen aan de orde te stellen in een interdisciplinair samengestelde werkgroep. Doel daarvan kan zijn 'beschrijving en herwaardering van de geschiedenis van de confessionele sociale beweging in Nederland'. Daarbij dienen naar onze mening uitsluitend wetenschappelijke overwegingen het uitgangspunt te bepalen. Om tot een uitwisseling van gedachten over werkwijze en opzet van zo'n werkgroep te komen nodigen wij allen die er in principe wel aan willen deelnemen uit in contact te treden met P.D. 't Hart, Instituut voor geschiedenis, Padualaan 14, Utrecht, telefoon 030-53 42 53 of met B. Kruithof, afdeling Historische opvoedkunde, Prinsengracht 227, Amsterdam, telefoon 020-52 53 30 7/8.

P.D. 't H.

Het *Tijdschrift voor vrouwengeschiedenis* (Nijmegen: SUN) verschijnt vier maal per jaar. Dit interdisciplinaire blad, 'dat wil bijdragen tot de feministische wetenschapsbeoefening in Nederland', heeft een redactie waarin historicae goed vertegenwoordigd zijn, hetgeen ook uit de inhoud blijkt. Naast de signalering en summier verslaggeving van lopend en voltooid onderzoek, en de onvermijdelijke discussies en ontboezemingen bevat de perio-

diek artikelen. In het eerste nummer, van 1980, treffen we een artikel van Jette Westerbeek aan over de conservatieve Vereniging voor Nieuw-Feministen, dat met name handelt over de opvattingen over vrouwenarbeid in deze opmerkelijke organisatie uit het Interbellum.

H.J.W.

Ter gelegenheid van het bezoek van prof. dr. Q. Skinner van Cambridge zal op 26 april 1983 in Utrecht een seminar worden georganiseerd onder andere gewijd aan diens methodologische werk. Belangstellenden voor dit seminar worden verzocht zich zo spoedig mogelijk, maar uiterlijk voor 1 april 1983, op te geven bij W.W. Mijnhardt, Instituut voor geschiedenis, Postbus 80.090, 3508 TB Utrecht. Zij zullen dan nadere berichten ontvangen.

W.W.M.

Het Nederlands genootschap voor Amerikaanse studiën belegt op 25, 26 en 27 mei 1983 een congres over 'Het neo-conservatisme in Amerika en Europa'. Sprekers uit binnen- en buitenland zullen het thema behandelen. Het congres vindt plaats in de Agnietenkapel, Oudezijds Voorburgwal 231, Amsterdam. Aanvang alle drie dagen 10.00 uur. Belangstellenden zijn welkom. Voor inlichtingen wende men zich tot het Amerika Instituut, Jodenbreestraat 9, 1011 NG Amsterdam, telefoon 020-5254380.

R.K.

Het Rijksarchief in Noord-Brabant en de Katholieke Hogeschool Tilburg, vakgroep rechtsgeschiedenis, organiseren op 16 en 17 september 1983 een colloquium over de Raad van Brabant. De volgende lezingen zullen worden gehouden: 'De hertogelijke Raad van Brabant in Brussel', prof. mr. Ph. Godding (université Catholique Louvain La-Neuve); 'De Staatse Raad van Brabant in 's-Gravenhage. Organisatie en bevoegdheden', prof. mr. J. Coopmans (Katholieke Hogeschool Tilburg); 'Procesgang in strafzaken', mevrouw mr. B. Jacobs (Katholieke Hogeschool Tilburg); 'De betekenis van het archief van de Raad voor de Noord-Brabantse en Limburgse geschiedbeoefening', dr. L. Pirenne (rijksarchief in Noord-Brabant); 'Van een oud naar een nieuw project (van Grote Raad van Mechelen naar Raad van Brabant)', prof. mr. J. de Smidt (Rijksuniversiteit Leiden-Gemeentelijke Universiteit Amsterdam). Belangstellenden kunnen nadere informatie krijgen bij het secretariaat colloquium Raad van Brabant, Waterstraat 20, 5211 JD 's-Hertogenbosch, telefoon 073-13 20 00 of 13 59 71 toestel 2 of 6.

J.S.

De Nederlandse jeugdbond ter bestudering van de geschiedenis, een vereniging voor jongeren tussen twaalf en vijftientig jaar die geïnteresseerd zijn in geschiedenis, bestaat in 1983 vijftientig jaar. Ter gelegenheid daarvan wordt op zaterdag 12 november 1983 een reünie belegd in Utrecht. Oud-leden die hierover graag te zijner tijd meer informatie wensen te ontvangen, kunnen hun naam, adres en telefoonnummer doorgeven aan het bureau van de NJBG, Prins Willem Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag, telefoon 070-47 65 98.

I.V.H.

INVENTARISSEN, REPERTORIA

Voor zover men weet, gaat de oorsprong van het geslacht Du Roy de Blicquy terug op vroeg zestiende-eeuwse calvinistisch-gezinde militairen uit Quercy (Fr.). In 1955 werd het familiearchief gedeponereerd in het Rijksarchief te Bergen. De inventaris van C. Dumont, *Inventaire des archives de la famille du Roy de Blicquy (XIIIe-XXe siècles)* (Brussel: Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën, rijksarchief te Bergen, 1980, 94 blz., BF 130,—) verdeelt het fonds in persoonlijke papieren en in documenten betreffende de goederen van de familie in België en Frankrijk. De meeste archiefstukken hebben betrekking op bezittingen in Henegouwen en Noord-Frankrijk: land- en pachtboeken, renteregisters, huurcontracten, denombrementen, leenverheffingen, rekeningen, cartularia, enzovoort. De uitgebreide seigneuriale documentatie bestrijkt de periode 1248-1827.

E.A.

De boekhoudkundige ambtenaren van het hertogdom Luxemburg en het graafschap Chiny hadden de gewoonte om — zoals hun collega's in de andere provincies — hun rekeningen in tweevoud op te stellen. Eén exemplaar werd onmiddellijk overgemaakt aan de meesters en klerken van de Brusselse of Rijselse rekenkamers; het tweede exemplaar, dat na het overlijden, ontslag of de functieoverdracht van de verantwoordelijke ambtenaar eveneens bij de rekenkamers terecht kwam, werd door de algemeen-rijksarchivaris Gachard tussen 1858 en 1870 naar het rijksarchief van Aarlen gezonden. R. Petit, *Inventaire des archives des officiers comptables dans le duché de Luxembourg et le comté de Chiny (1408-1795)* (Brussel: Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën, 1980, 86 blz.) inventariseert de dubbel van de rekeningen van de Luxemburgse algemeen-ontvangerij, van de domein- en gerechtsrekeningen, de bedenrekeningen, de tolrekeningen en de registers van de speciale in- en uitvoerrechten. Tevens brengt de inventaris een overzicht van de fondsen van het goederenbeheer van de achttiende-eeuwse jezuïetencolleges te Luxemburg, March, Verdun en in het prinsbisdom Luik, van de bezittingen van de proosdijen en conventen die in 1783 werden afgeschafte en van de Franse kerkelijke bezittingen die in 1792 werden gesekwestreerd.

E.A.

Dertig kleine inventarissen, afkomstig uit even zoveel pastorieën in de huidige provincie Luik worden voorgesteld in het werk van E. Tellier en P. Bauwens, *Inventaire des archives des cures déposées aux archives de l'Etat à Huy* (Brussel: Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën, 1980, 172 blz.). De geïnventariseerde bronnen hebben betrekking op de meest uiteenlopende onderwerpen: het beheer en de boekhouding van goederen, gebouwen en inkomsten, de erediens, het plaatselijk onderwijs, de parochiale liefdadigheid, de kerkfabriek, enz. Meestal gaat het om stukken uit de nieuwe tijd en de negentiende eeuw. Een algemene inleiding en registers ontbreken.

E.A.

Op het Groninger rijksarchief heeft men wederom een aantal landbouwers- en kerkelijke archieven voor onderzoek beter toegankelijk gemaakt: J. Ellerbroek-Wellinga, *Gebundelde inventarissen, VII, De archieven van de boerderijen op Menneweerster Wierde, de zgn. Westerhuisheerd onder Zandweer en Zijlbrugge te Westernieland en van de familie Zuidhoff-ten Have te Noordbroek* (Groningen: Rijksarchief, 1980, 165 blz.). Dit deel sluit aan bij het voorgaande deel zes en bevat gelijksoortig materiaal. Mevrouw Ellerbroek stel-

de eveneens samen *Inventarissen van de archieven van de Hervormde gemeenten Farmsum, Heveskes, Meedhuizen, Oterdum, Weiwerd, Oterdum-Heveskes-Weiwerd-Meedhuizen en Farmsum-Oterdum-Heveskes-Weiwerd-Meedhuizen, 1560-1972* (Groningen: Rijksarchief 1980, 187 blz.). Al deze dorpjes, met Farmsum als verreweg het grootste, liggen of lagen (enkele hebben moeten wijken voor de oprukkende industrie) in de buurt van Delfzijl. Uit de naamgeving blijkt wel dat ook hier het verschijnsel samenvoeging niet onbekend is gebleven.

H.B.

B.A. Vermaseren heeft historici die studie maken van het begin van de Nederlandse Opstand, aan zich verplicht door een herziene uitgave te bezorgen van A. Jamees, *Inventaris van de Raad van beroerten*. In Vermaserens herziene uitgave (Brussel: Algemeen rijksarchief, 1980, 64 blz.) zijn talrijke verbeteringen aangebracht en is bovendien een concordans opgenomen die het gemakkelijker maakt stukken in het in 1958 hernummerde archief te vinden indien men alleen met de vóór die datum gebruikte nummering bekend is.

K.W.S.

In het zesde deel van W. Rombauts, e.a., *Inventarissen van gemeentearchieven* (Brussel: Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën, rijksarchief te Brugge, 1980, 181 blz.) komen de Westvlaamse gemeenten Ettelgem (door W. Rombauts), Houtave (idem), Keiem (J. Mertens), Lampernisse (E. Huys), Meetkerke (idem), Steenkerke (A. Zoete) en Zevekote (W. Rombauts) aan de beurt. Het betreft hier grotendeels – voor Houtave en Keiem zelfs uitsluitend – archiefmateriaal uit de hedendaagse tijd, dat wil zeggen uit de Franse, Hollandse en Belgische periode. Enkel voor de gemeente Steenkerke wordt een mooie reeks rekeningen vanaf 1670 tot 1795 opgegeven. Het deel bevat een alfabetische cumulatieve inhoudstafel (van 58 gemeenten) op de reeds verschenen delen.

E.A.

A. Uyttebrouck, 'L'ancienne 'Collection Chanoine E. Reusens'. Un important lot de chartes acquis par les Archives Générales du Royaume', *Miscellanea Archivistica*, XXVIII (1980) 53-75. In 1964 verwierf het Algemeen rijksarchief een verzameling oorkonden uit de nalatenschap van de welbekende paleograaf en historicus E. Reusens (†1903). Een bondige catalogus ervan (78 nummers) wordt gegeven in bijlage. De oorkonden behoren tot de fondsen van de abdijen Cambron, Groot-Bijgaarden en Villers, van de priorij Hertoginnesdal en van het St. Jacobs-kapittel te Leuven. Een zorgvuldig en diepgaand onderzoek heeft uitgewezen dat Reusens allicht over een nog groter deel van de archieven van Cambron en Groot-Bijgaarden moet hebben beschikt.

R.V.U.

P.C. Boeren, *Catalogus van de handschriften van het Rijksmuseum Meermann-Westreenianum* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1979, xx + 261 blz., f 55,— ing., ISBN 90 1202631 8 en f 85,— geb., ISBN 90 1202622 9). Ruim honderdvijfentwintig jaar nadat de verzameling van Willem Hendrik Jacob baron van Westreenen van Tiellandt (1783-1848) voor het publiek werd opengesteld is de handschriftenverzameling van deze Haagse collectionneur voor de eerste maal grondig beschreven en derhalve optimaal toegankelijk gemaakt. Er was sedert 1960 weliswaar een voorlopige handschrifteninventaris, samengesteld door P.H.J. Vermeeren en A.F. Dekker, thans is het geheel door Van Westreenen aan de staat der Nederlanden nagelaten handschriften-bezit, bestaande uit 339 handschrif-

ten, uitvoerig en volgens alle regels van de kunst door P.C. Boeren beschreven.

In deze collectie zijn onder meer 79 Meerman-handschriften opgenomen, een klein deel van de in 1824 uit de nalatenschap van Gerard en Johan Meerman (verre familieleden van Van Westreenen) geveilde manuscripten. De meeste van deze in 1824 geveilde Meerman-handschriften zijn via de verzameling van Sir Thomas Phillipps in Berlijn terecht gekomen; Van Westreenen wist een aantal, waaronder enkele vroeg-middeleeuwse manuscripten die afkomstig waren uit het Collège de Clermont te Parijs, op de veiling en door latere aankopen te verwerven. Ook uit de nalatenschap van zijn vriend, de numismaat Pieter van Damme (†1806) kreeg Van Westreenen een aantal handschriften en boeken op diens vakgebied in zijn bezit. De collectie omvat naast de genoemde Clarimontani en handschriften van numismatische aard manuscripten op het gebied van theologie, geschiedenis, literatuur, muziek, heraldiek, geneeskunde, astrologie, en zelfs in 1821 op Sumatra buitgemaakte Arabische handschriften; dit alles van de zesde tot in de negentiende eeuw.

Een collectie van een zo grote diversiteit stelt hoge eisen aan de samensteller van de catalogus. Het geheel is namelijk niet zó omvangrijk dat een opsplitsing in deelcatalogi, waarvoor dan gespecialiseerde bewerkers worden aangezocht, tot de mogelijkheden behoort. De samensteller van de volledige catalogus dient zich derhalve op vele, hem of haar vreemde terreinen te begeven. Het Museum Meermanno-Westreenianum mag zich gelukkig prijzen dat dr. Boeren deze uitdaging heeft aanvaard. Boeren heeft elk handschrift als een 'driedelige eenheid' beschreven. Hij geeft een beschrijving en een determinatie van alle tekstelementen, waarbij de eventuele uitgave vermeld wordt. Dan volgt een uitwendige beschrijving van het handschrift en een boekhistorisch commentaar. Tenslotte volgt de opgave van literatuur. Opvallend veel aandacht is besteed aan de herkomst en lotgevallen van de handschriften. Hiertoe werd de bewerkster als het ware uitgenodigd door de aanwezigheid van vrijwel alle catalogi van veilingen, waarop Van Westreenen zijn aankopen deed en waarin deze aantekeningen hield over kopers en prijzen. De eigen aankopen zijn voorts genoteerd in kasboekjes, die eveneens bewaard zijn gebleven, terwijl ook de rekeningen van de binder nog aanwezig zijn. In enkele gevallen moest Boeren zijn speurderskwaliteiten aanspreken, omdat zowel Meerman als Van Westreenen de gewoonte hadden aangekochte handschriften in verschillende nummers op te splitsen. Men kan Boeren dankbaar zijn voor het ingenieuze werk dat hij in deze richting gedaan heeft.

Eén van de doeleinden die Van Westreenen als collectionneur voor ogen moet hebben gehad was het dienstbaar maken van zijn handschriftenverzameling aan de geschiedenis van de vroege boekdrukkunst. Dit wordt geïllustreerd door de aankoop van drie handschriften van *De octo partibus orationis* van Aelius Donatus, één van de eerste werken, die in druk zijn verschenen en waarvan Van Westreenen ook een vroege uitgave bezat. De indeling van de catalogus is volgens de plaatsingsnummers der handschriften. Dit vereist, temeer omdat de collectie heterogeen van samenstelling is, een fijnmazig register. Als klein puntje van kritiek kan naar voren worden gebracht dat de index op trefwoorden daarin niet in alle gevallen voorziet. Zo zou het wapenboek van schutterskoningen uit Delft niet alleen op wapens te vinden moeten zijn, maar ook op schutterij en Delft.

Bij het verschijnen van deze catalogus van handschriften vond een mooie tentoonstelling in het Museum Meermanno-Westreenianum plaats van geschriften uit de periode 1300-1550. Een negentig handschriften, de meeste verlicht, en een tiental incunabelen met miniaturen werden, gegroepeerd naar het land van herkomst, geëxposeerd. De kleine, aantrekkelijk geïllustreerde catalogus *Verluchte handschriften uit eigen bezit 1300-1550; Tentoonstelling 4 oktober 1979 tot en met 12 januari 1980* ('s-Gravenhage: Rijksmuseum

Meermannno-Westreenianum/Museum van het Boek, 1979, 72 blz. ill.) is hiervan de materiële getuigenis.

M.C.K.

Van de collectie van *De handschriften en incunabelen van het Rijksmuseum Twenthe* (Enschede: Rijksmuseum Twenthe, s.a., 83 blz.) is een rijk geïllustreerde catalogus verschenen, waarvoor het onderzoek in februari 1975 is afgesloten. De verzameling bevat 35 handschriften, vooral van liturgische aard, en 4 incunabelen, waaronder de wereldkroniek van H. Schedel en een exemplaar van de bij Jan Veldener in 1481 uitgegeven vertaling van de wereldkroniek van Werner Rolevinck, aangevuld met enkele kleinere kroniekjes, onder meer over Utrecht en Holland. De handschriften zijn voornamelijk door de eerste directeur van het Twenths Museum in Enschede, J.H. van Heek, aangekocht. Er bestaat dan ook gelijkenis tussen de collectie in dit museum en die van de familie Van Heek in Huis Bergh te 's-Heerenberg. Kern van de museumverzameling vormt een aantal Noord-Nederlandse en Duitse vijftiende-eeuwse handschriften uit de kring der moderne devotie, afkomstig uit het fraterhuis te Hulsbergen bij Hattem en het klooster Gaesdonck. Gewezen moet ook worden op drie verluchte handschriften vervaardigd in het Sint-Aagteklooster te Delft, uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. De catalogus is van de hand van E.P. van 't Hull-Vermaas en is voor wat de externe beschrijvingen der handschriften betreft uitgebreid; de uitvoerige uitleg is gericht op een breed publiek. De literatuurverwijzingen zijn minder uitputtend.

M.C.K.

Tot de voor de koloniale en niet-westerse geschiedenis, in het bijzonder van Azië, onontbeerlijke naslagwerken behoort het door J.C. Hooykaas samengestelde tweedelige *Repertorium op de koloniale literatuur in mengelwerken en tijdschriften van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijn overzeesche bezittingen* (Amsterdam, 1874-1880) en het vervolg daarop A. Hartmann, *Repertorium op de literatuur betreffende de Nederlandsche koloniën* ('s-Gravenhage, 1895-1934, 6 delen). Hoewel beide werken qua indeling een zekere systematiek vertonen, missen ze de zo noodzakelijke naamsindexen. Voor Hartmann heeft mevrouw D. Buur een aantal jaren geleden in dit tekort voorzien door een *Alfabetisch persoonsnamenregister* (Leiden, 1974). Thans heeft ze die nuttige arbeid afgerond met een *Alfabetisch persoonsnamenregister op Hooykaas' Repertorium*, dat ook een index op scheepsnamen bevat (Leiden: KITLV, 1981, vii + 222 blz.).

G.J.S.

Sinds 1971 geeft het departement geschiedenis van de KU Leuven, in de vorm van extra-overdrukken de belangrijkste, reeds elders gepubliceerde studies van de departementsleden uit in een speciale reeks, getiteld 'Historica Lovaniensia'. De opzet van deze reeks is de historische produktie van de departementsleden meer bekendheid te verlenen. Nu, tien jaar later, kwam het honderdste nummer gereed. De verantwoordelijken voor de reeks namen bij deze gelegenheid het gelukkige initiatief om het jubelnummer niet als een overdruk van een reeds verschenen bijdrage maar wel als een originele studie voor te stellen. L. van Buyten stelde speciaal voor dit doel een volledige lijst samen van de *Licentiaatsverhandelingen en doctoraatsproefschriften aangeboden aan de groep moderne geschiedenis (1934-1970) en het departement geschiedenis (1971-1979/1980)* (Historica Lovaniensia. Studiën van leden van het departement geschiedenis van de Katholieke Universiteit te Leuven, nr.

100; Leuven: Departement geschiedenis van de KU Leuven, Blijde Inkomststraat 21, B 3000 Leuven, 1980, 261 blz.).

De aflevering bevat voor de periode 1934-1980 921 titels van licentiaatsverhandelingen met aanduiding van de huidige vindplaats en voor de periode 1936-1979 67 doctoraatsproefschriften. Gelukkig voor de gebruiker heeft de auteur zich niet beperkt tot de op zich reeds waardevolle taak van een loutere inventarisatie, maar heeft hij zijn lijst laten volgen door uitvoerige auteurs-, persoonsnamen- en plaatsnamenregisters, alsmede door een chronologisch register (met de bestudeerde eeuwen) en een uiterst nuttige *index rerum*. Tevens voegde de samensteller aan de inventaris een kritisch commentaar toe omtrent de ontwikkeling van het aantal voorgestelde licentiaatsverhandelingen en doctoraatsproefschriften gedurende de periode 1934-1980 en omtrent de evolutie van de belangstelling voor thematiek en periode in de licentiaatsverhandelingen tijdens dezelfde periode. Alhoewel deze lijst uiteraard geen volledige inventaris is van het historisch werk door studenten en doctorandi aan de KU Leuven gepresteerd (er worden immers ook historische scripties voorgesteld in de departementen en faculteiten economie, theologie, rechten, politieke en sociale wetenschappen, pedagogie, landbouwwetenschappen, geografie, wijsbegeerte etc.), kan het Leuvense departement geschiedenis er prat op gaan als eerste historische onderzoeksgroep onder de Belgische universiteiten een volledige lijst van haar verhandelingen te hebben gepubliceerd. Dr. L. van Buyten belooft overigens een vervolg op zijn publikatie in de nabije toekomst. Zeer zeker zal zijn studie talrijke historici de weg wijzen naar – vaak uitstekende – scripties die anders definitief aan het oog van de buitenwereld waren onttrokken.

E.A.

Th.S.H. Bos, *Repertorium van boeken en tijdschriftartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland verschenen in 1979* (Den Haag: Nijhoff, 1981, lxii + 369 blz., ISBN 90 24 79068 9) bevat 3497 nummers van publikaties. Het eerste jaardeel, *Repertorium* (1975) telde 2298 nummers. Deze toename van bijna vijftig procent zal wel vooral het gevolg zijn van de steeds groeiende produktie van historische literatuur. Daarnaast is deze bibliografie in de loop der jaren ook steeds completer geworden, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de lengte van de lijst van regelmatig geraadpleegde tijdschriften, die in dezelfde tijd van 37 tot 45 bladzijden is toegenomen.

A.D.M.

ALGEMEEN

J.G. Kikkert, *De Brabanders. Oorsprong en geschiedenis van de Brabanders* (Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1980, 244 blz., f 49,50, ISBN 90 10 03199 3). Hoewel deze publikatie een voorwoord of inleiding mist, mag ik aannemen, dat in dit geval geen sprake is van de bedoeling een wetenschappelijk verantwoorde studie over de oorsprong en geschiedenis van een bevolkingsgroep in de Nederlanden op de markt te brengen. De behoefte aan een dergelijke studie bestaat zeer zeker, maar hier is dan duidelijk een kans gemist. Achter in het boek wordt een literatuurlijst opgegeven waarin veel belangrijke en recente studies ontbreken, maar in tekst noch noten wordt duidelijk gemaakt, op welke bron de vaak boude beweringen steunen. Daarop heeft de lezer toch wel recht, dit temeer omdat allerlei uitspraken worden gedaan die wel erg afwijken van het tot heden bekende beeld. Ook de beoorde-

ling van het effect van de verschillende regimes op het leven van de Brabantse mens is nogal ongenueanceerd. Mocht de auteur de intentie hebben gehad een zogenaamde populaire geschiedschrijving te plegen, dan had hij met vrucht te rade kunnen gaan bij de werkwijze door Jaap ter Haar toegepast. Ook wanneer men de stof voor een breed publiek toegankelijk wil maken, behoort men de zaken wel juist te stellen. Een dergelijke opzet kan geen vrijbrief zijn voor foutieve jaartallen, niet goed omschreven begrippen, vele taal- en zetfouten. Het is een raadsel, waarom niet met meer zorgvuldigheid is gewerkt.

Uitvoerige aandacht besteedt Kikkert aan de prehistorie en aan de Romeinse en Frankische tijd. Niet aangetoond wordt, hoe deze voorfase van invloed is geweest op het ontstaan van het Brabantse genus. De auteur zelf stelt, dat ergens in de duistere eeuwen na Karel de Grote de geboorte ligt van Brabant. Als startpunt was mogelijk verdedigbaar geweest het verdrag van Meerssen in 870 waar de gouw Brabant wordt vermeld. Maar ook dan komt de vraag op, of toen al van Brabanders gesproken kan worden. Dit veronderstelt toch een bepaald groepsbesef. Eigenlijk gaan pas onder de graven van Leuven en in volle mate ten tijde van het hertogdom Brabant de bewoners van deze regio zich als een entiteit van Brabanders ervaren met een duidelijk collectief besef gebaseerd op groepsbelang. De auteur had meer aandacht dienen te geven aan de centrale vraagstelling, wanneer de Brabanders zich als bevolkingsgroep hebben gevormd. Verder maakt Kikkert niet expliciet, wat hij onder Brabant verstaat. Gezien de opbouw van de studie neem ik aan, dat dit voor hem het ongedeelde Brabant is. Wanneer de tachtigjarige oorlog een streep trekt door Groot-Brabant, houdt de studie vrijwel op. In een epiloog van nog geen zes bladzijden tekst, wordt de geschiedenis ontwikkeling in de afgelopen drie à vier eeuwen behandeld. De achttiende eeuw moet het doen met één bladzijde. Hoe de ontwikkeling na het verbreken van de Belgische opstand in 1830 verder verliep, blijft in nevelen gehuld. Uit de zeer oppervlakkige en willekeurige karakteristiek die de auteur van de Brabanders geeft aan het slot van zijn boek, valt op te maken dat er ook nu nog Brabanders bestaan. De conclusie is, dat het boek onevenwichtig is opgezet. Immers de geschiedenis van de afgelopen eeuwen is even goed van invloed geweest op het karakter en het gedragspatroon van de hier besproken bevolkingsgroep.

Een ander punt van kritiek is, dat deze studie opgebouwd is op basis van veranderingen in bestuurlijke ontwikkelingen. Aspecten uit de demografische, sociale, culturele en geestesgeschiedenis komen niet of slechts zeer fragmentarisch aan de orde. Het geven van willekeurige bijzonderheden over het leven van alledag is nog geen sociaal-economische geschiedenis. Bestaansopbouw in de steden, de gang van zaken in het agrarisch bedrijf, gezondheidstoestand van de bevolking, ziekenzorg, rechterlijke macht, enzovoort, blijven in het duister. Wat op het terrein van de economische geschiedenis naar voren wordt gebracht, is summier en komt bovendien niet verder dan de studies van H. Pirenne. Er is sindsdien veel verschenen dat het oude beeld aanvult of corrigeert.

Tot slot kan men zich afvragen, waarom de auteur op de omslag van zijn boek over 'De Brabanders' een fragment heeft doen opnemen van een schilderij betreffende de St.-Elisabethsvloed met daarop een afbeelding van een middeleeuwse stad die Dordrecht blijkt te zijn. Met alle waardering voor genoemde stad ontgaat het mij toch geheel, waarom Dordrecht model dient te staan voor de oorsprong en geschiedenis van de Brabanders. Een ander voorbeeld van onzorgvuldigheid is de vermelding op bladzijde 182 van twee verschillende altaarretabels, namelijk het retabel van Heeswijk en dat in de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch. Het betreft hier hetzelfde altaarretabel, afkomstig uit het kasteel van Heeswijk en in de Bossche kathedraal geplaatst. Men mag toch aannemen dat zeker de auteur de op te nemen afbeeldingen kritisch analyseert. Tessenderlo lag niet in het hertogdom

Brabant zoals de auteur ons op bladzijde 183 wil doen geloven. De situering is te plaatsen in het land van Loon. Het boek is klaarblijkelijk in opdracht van de uitgever in een recordtempo geschreven. Anders is het niet verklaarbaar waarom zo vele missers zijn te signaleren. Kan ik bepaald waardering opbrengen voor het pre-historische gedeelte en het stuk waarin de vroege middeleeuwen worden behandeld, het overige berust teveel op gissingen en is niet in een structureel kader geplaatst.

H.V.D.E.

In weerwil van de bezuinigingen die ook de activiteiten van het Amt für rheinische Landeskunde te Bonn aantasten tracht dit instituut een regelmatige verschijning van nieuwe afleveringen in de *Rheinischer Städteatlas* te waarborgen. Inmiddels werd opnieuw een atlasdeel in het licht gegeven dat gewijd is aan een eertijds Gelderse stad: Wachtendonk, ten zuidoosten van Venlo (nu in de Bondsrepubliek Duitsland) gelegen. Margret Wensky, die eerder ook al Straelen voor haar rekening genomen had, bewerkte de tekst voor *Wachtendonk* (Rheinischer Städteatlas, Lieferung VI, Nr. 35; Keulen: Rheinland Verlag, 1980, 11 blz. tekst en 4 kaartbladen in één omslag, DM 24,—, ISBN 3 7927 06199). Wachtendonk is lang een typisch burchtstadje geweest. De middeleeuwse burcht, die in 1326 voor het eerst als Gelders leen vermeld wordt, bestond waarschijnlijk reeds rond 1200 als residentie van de heren van Wachtendonk. Met name tijdens de tachtigjarige oorlog is deze een zeer omstreten militair object geweest; vanaf de zeventiende eeuw verloor hij zijn functie en raakte in verval. De bijgelegen nederzetting, in 1201 voor het eerst vermeld, moet blijkens archeologische onderzoeken eveneens rond 1200 tot ontwikkeling gekomen zijn. Stadsrechten zijn waarschijnlijk in de eerste helft van de veertiende eeuw verleend. Typisch stedelijke economische functies heeft de plaats nooit verworven: zeer lang vond de bevolking haar bestaan in de agrarische sector. Wachtendonk kende een weinig gedifferentieerde sociale structuur. Ook demografisch heeft het tot ver in de negentiende eeuw weinig betekend: het inwonertal overschreed de ongeveer 2200 niet; pas na 1960 is mede door toevoeging van de gemeente Wankum het bevolkingscijfer tot circa 6000 opgestuwd. De wijze waarop de bewerkster alle informatie vanuit zeer verspreid liggende archieffondsen bijeengeharkt heeft dwingt groot respect af. Ook het kaarten- en afbeeldingendeel met plattegronden, oude en moderne kaarten alsmede luchtopnames is voortreffelijk verzorgd door Werner Krötz. In de serie zijn nog atlassen voor andere Gelderse plaatsen (Goch, Kevelaer, Geldern en Krickebeck) voorzien.

R.W.M.V.S.

De geschiedschrijving heeft veel te danken aan amateurs, die vanuit hun eigen beroepspraktijk met vraagstellingen komen, waaraan de professionele historici niet gedacht hebben. Een voorbeeld is het boek van J. van Gemeren, *Certificaten van oorsprong in het handelsverkeer van de 14e tot de 20e eeuw. Een wandeling door de historie* (Deventer: Kluwer, 1979, 75 blz.). Certificaten van oorsprong worden gebruikt in het internationale handelsverkeer; een bevoegde instantie geeft een dergelijke verklaring over een bepaalde voldoende omschreven partij goederen. In Nederland doet dit de Kamer van Koophandel en de schrijver is hoofd van de afdeling die in Amsterdam met de afgifte belast is. Ze zijn vooral nuttig bij douaneformaliteiten. De heer Van Gemeren heeft het eerste duidelijke voorbeeld daarvan in het jaar 1359, toen het stadsbestuur van Utrecht — niet de vroedschap, zoals de auteur schrijft — verzekerde dat een aantal lakens uit Valenciën en niet uit Vlaanderen afkomstig waren. Dat hield verband met de boycot die de Hanze tegen Vlaanderen had verklaard. Aanvankelijk kwam die datum mij rijkelijk laat voor, herhaaldelijk waren er im-

mers bij middeleeuwse tollens betwistingen of goederen wel tolvrij waren. Maar tolvrijdom was in de middeleeuwen altijd aan de persoon gebonden, men probeerde tollens te ontduiken door een schijnverkoop aan vrijgestelde kooplui, maar in zo'n geval had een certificaat van oorsprong geen zin. De auteur vermeldt hoe verder in de geschiedenis verschillende instanties als notarissen en burgemeesters nog dergelijke certificaten hebben afgegeven, maar altijd hadden zij te maken met vijandelikheden. Pas sinds de Franse tijd kregen zij belang in verband met differentiële douanetarieven. Thans zijn ze veel gebruikt bij goederenzendingen naar Arabische landen in verband met de Israël-boycot en daarmee is men weer teruggekeerd tot een analoge situatie als in 1359.

H.P.H.J.

In de opzet van de uitgave van een handboek over de geschiedenis van Drenthe – waarvoor de werkzaamheden in 1974 startten – was de mogelijkheid ingebouwd om de lacunes op het terrein van de Drentse geschiedenis enigszins op te vullen door de publikatie van voorstudies te stimuleren. In 1979 verschenen de eerste twee hiervan onder de gezamenlijke titel *Drentse Historische Studies*, I (Assen: Provinciaal Bestuur van Drenthe, 131 blz.). In de eerste studie 'Drente tussen twist en vrede' (7-86) beschrijft H.J.M. Tromp de belangrijkste gebeurtenissen in de veertiende eeuw aan de hand van een onderzoek naar de twisten en vetes in Drenthe. Hij laat zien dat voor de eerste helft van deze eeuw de onderlinge twisten en de verhouding tot de landsheer – de bisschop van Utrecht – kenmerkend waren; de bisschop slaagde er niet in zijn rechten voldoende gerespecteerd te krijgen, zoals ondermeer blijkt uit de grote rol die de stad Groningen in deze periode in de onderlinge geschillen speelde. De tweede helft der veertiende eeuw wordt gekenmerkt door een relatieve rust, waarschijnlijk een gevolg van de grote invloed van de heren van Coevorden op de gang van zaken in Drenthe; deze vreedzame periode eindigde met de verovering in 1395 van Coevorden door bisschop Frederik van Blankenheim, die vervolgens zijn gezag in de 'olde landschap' weer volledig herstelde. Naast deze algemene lijn beschrijft Tromp nog de invloed van de Zwarte Dood in Drenthe en gaat hij in op de vraag welke families uit de veertiende eeuw reeds als schildboortig aangemerkt kunnen worden. In de tweede studie 'De heerlijke marke van Ansen' (87-131) reconstrueert J. Heringa de vroegste geschiedenis van deze marke. Uitgaande van een zestiende-eeuwse acte – waarin sprake is van Ansen met acht gerechtigden in de marke, die gezamenlijk dertien waarden bezitten – wordt door een inventieve interpretatie van genealogische en geografische gegevens de juiste ligging van de reeds in de middeleeuwen genoemde huizen bepaald en de vererving en de geschiedenis van de bezittingen der gerechtigden nagegaan. Heringa komt tot de conclusie dat de marke Ansen beschouwd kan worden als een door de heren van Ansen gestichte nederzetting, waarbij de kolonisatie plaatsvond vanuit de boerderij Roessen.

Th.S.H.B.

Henriette A. Bosman-Jelgersma, *Vijf eeuwen Delftse apothekers. Een bronnenstudie over de geschiedenis van de farmacie in een Hollandse stad* (Dissertatie VU Amsterdam, 1979; Amsterdam: Ronald Meesters, 1979, ix-xx + 443 blz., f 68,50). Het is een kloek werk, waarin een grote hoeveelheid informatie is opgeborgen. Zoals prof. dr. G.A. Lindeboom in zijn inleiding schrijft, wordt de geschiedenis van de farmacie in Nederland slechts door weinigen bestudeerd. Dit gebrek in onze geschiedbeoefening heeft twee gevolgen: een bepaald facet van ons menselijk bestaan, namelijk de menselijke betrokkenheid bij ziekte en dood in relatie tot de geneesmiddelen, die ter beschikking stonden, wordt over het hoofd gezien. Bovendien kan kennis van de oude geneesmiddelen van belang zijn voor de nieuwe,

opdat de heilzame werking kan worden afgewogen. Vele oude geneesmiddelen zijn in de alternatieve geneeskunde weer actueel. Het tweede gevolg van onze gebrekkige kennis van het verleden van het farmaceutische beroep wordt algemeen in de geschiedbeoefening erkend. Het functioneren van een bepaalde groep met specifieke kenmerken binnen de samenleving over een bepaalde tijdsspanne wordt door historici regelmatig onderzocht, de apothekers zijn daar wat buiten gevallen. Dit boek houdt zich voornamelijk met het tweede punt bezig, waarbij de rijke Delftse archieven voor een indrukwekkend materiaal hebben gezorgd. De apotheker heeft steeds te maken met artsen en patiënten. Vooral de bekende artsen hadden een eigen receptuur, waaraan hun naam verbonden was. Voor Delft was dit onmiskenbaar Pieter van Foreest, ook de andere grote Delftenaren, zoals Antonie van Leeuwenhoek en Reinier de Graaf, komen ter sprake. Vele apothekers treden voor het voetlicht – met hun vaak wonderbaarlijke bezittingen, die ook vroeger de aandacht trokken, zoals verzamelingen van naturalïën, bijvoorbeeld het kabinet van Jan van der Meer. Verder kleine tuintjes voor medicinale kruiden, en een weelderige hoeveelheid vijzels, porceleinen potten en een destilleerapparaat. De auteur heeft getracht de apothekers te plaatsen in de context van de tijd, door aandacht te besteden aan de gezondheidszorg, zoals die door stadsverordeningen was geregeld. Dit is geen boek, dat men gemakkelijk uitleest. Ook vereist het enig geduld, om er wat in op te zoeken. Niettemin is het een bijdrage, die stimulerend kan werken voor verder onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse apothekers.

A.M.L.E.

Met het verschijnen van *Afstammingen en voortzettingen der genie en trein* (Bijdragen van de sectie militaire geschiedenis koninklijke landmacht, V; Den Haag, 1980) heeft H. Ringoir de reeks van 'wapens en dienstvakken' volledig behandeld; eveneens zijn de lijsten van schutterijen tot nationale reserve opgenomen. Via deze *Afstammingen* kan zijn *Bijdragen vredesgarnizoenen 1715-1795 en 1815-1940* (*ibidem*, VIII; Den Haag, 1980) goed gebruikt worden. In 1981 putte de schrijver verder uit zijn enorme kaartsysteem met *Hoofdofficiëren der infanterie 1568-1813* (*ibidem*, IX, Den Haag, 1981) en uit zijn *Nederlandse generaals 1568-1940* (*ibidem*, X; Den Haag, 1981) kan men zien dat heel vroeger generaals nog wel eens sneuvelden; sinds een paar eeuwen overlijden ze of gaan ze met pensioen, aan het einde van de Republiek werd een aantal ontslagen.

Y.P.W.V.D.W.

C.M. Schulten en F.J.H.Th. Smits, *Grenadiers en Jagers in Nederland 1599-1829-1979* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1980, 160 blz., f 42,50, ISBN 90 12 02803 5). Het samenstellen van een gedenkboek blijkt vaak een wat hachelijke onderneming. De beide redacteuren zijn erin geslaagd met een beroep op de medewerking van velen toch een uitermate aantrekkelijk overzicht van de beide garderegimenten en de voorlopers daarvan uit te brengen. Het boek leest prettig en de tekst wordt goed ondersteund door de talrijke illustraties, deels in kleur. Een keuze uit de vele belangwekkende details: het opschuiven van de lengtemaat als selectienorm, de noodzaak van onderwijs en lichamelijke opvoeding, de oorspronkelijke soldatenkistjes, de drukkende verving in de kazernes, maar ook J.H. Schaper als Jager en propagandist voor het socialisme en de uitspraak van het hoofdbestuur van 'De Garde' in 1932 'Een Gardelid kan geen lid van een Fascisten-organisatie zijn'. Opgenomen is een Erelijst van gesneuvelden tijdens de veldtocht in 1830-1831, in mei 1940 en in Indonesië 1945-1949.

Y.P.W.V.D.W.

Onder impuls van de Vlaamse vereniging voor familiekunde, opgericht in 1964, beleeft het genealogisch onderzoek in Vlaanderen een ware bloei. Een uiting daarvan zijn de vele familiegeschiedenissen die bijna overal in het Vlaamse land verschijnen. Jammer genoeg zijn de meeste taalkundig onverzorgd, onoverzichtelijk en onaantrekkelijk wat de opmaak betreft. Dat kan beslist niet gezegd worden van P. Huys, *De familie Huys uit Geluwe. Vier eeuwen familiegeschiedenis (1610-1980)* (Drongen: P. Huys (B9810 Drongen, Steenweg, Gent-Deinze 28) 1980, 160 blz. + 47 ill. waaronder 40 buiten de tekst, BF 575,—). De auteur is cultureel adviseur van Oost-Vlaanderen. Dit boek munt uit door vlot taalgebruik, heldere uiteenzetting en grote overzichtelijkheid. De schrijver heeft daarbij voortdurend oog voor het tijds kader en het geografisch milieu waarin zijn voorouders leven. Zijn synthese van vier eeuwen familiegeschiedenis is erg origineel en boeiend. Huys schreef een familiegeschiedenis, die als een model had kunnen doorgaan, indien achteraan een klapper op de naamdragers Huys niet had ontbroken.

K.M.

In het *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, III (1980) behandelt J.J. de Vries, 'De ontwikkeling van de inzichten in de grondwaterhydrologie in Nederland rond de eeuwwisseling' (1-27). In 'Het laboratorium van Sylvius' (28-36) vestigt H. Beukers de aandacht op het experimenteel werk van de medicus Francois del Boë Sylvius (1614-1672). Een in 1673 opgemaakte inventaris van diens laboratoriumruimte is als bijlage toegevoegd. J. Steendijk-Kuypers wijdt een artikel aan 'De Geneeskundige School te Hoorn (1825-1865)' (49-73). M.J. van Lieburg geeft een overzicht van 'De verpleegkundige literatuur in Nederland in de 19e eeuw' (97-122). Aan zijn bijdrage is een bibliografie toegevoegd. In 'Enige opmerkingen over de aard van de technische innovatie in de Republiek rond 1600' (123-144) betoogt K. van Berkel aan de hand van enkele voorbeelden (de uitvinding van de houtzaagmolen en de volmolen, de ontwikkeling van de scheepsbouw) dat de invoering van technische vernieuwingen soms op weerstand stuitte van de standsorganisaties. Meestal zijn dan ook niet de handwerkslieden zelf, maar relatieve buitenstaanders verantwoordelijk voor technische veranderingen. Naar zijn mening is de techniek en het handwerk dan ook te zeer geïdealiseerd door de natuuronderzoekers uit de renaissance en hebben deze, als zij de werkplaatsen van de handwerkslieden bezochten, daar waarschijnlijk maar weinig technische kennis kunnen opdoen. Van 'De briefwisseling tussen A.G. Camper en G. Cuvier' (155-177) publiceerde B. Theunissen een inventaris. Na een korte algemene inleiding wordt van elke brief de inhoud beknopt weergegeven. B. Woelderink publiceerde en bekomentarieerde een door hem in het archief van Dantzig ontdekte brief, waaruit 'Het bezoek van Simon Stevin aan Dantzig in 1591' (178-186) blijkt. Dit bezoek van Stevin stond in verband met werkzaamheden voor de verdieping van de haven.

A.D.M.

C. Fijnaut, *Opdat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling* (Interuniversitaire reeks criminologie en strafwetenschappen; 2dln., Antwerpen-Arnhem: Kluwer-Gouda Quint, 1979, ix-xxvii, 1203 blz., ISBN België 90 6321 020 5, Ned. 90 6000 174 5). Het kan verfrissend zijn voor historici als niet-vakgenoten hun terrein betreden. De ongekunstelde vragen van verbaasde nieuwkomers kunnen onverwachte perspectieven openen. Soms moeten de historici terreinen vrijwel geheel aan anderen overlaten, zoals de geschiedenis van veel academische disciplines. Daar waar de historicus meent thuis te zijn, zal hij de nieuwkomer kritisch-belangstellend vol-

gen. Misschien ontdekt hij wel een nieuwe Elias, of Kuhn, of Foucault. Het terrein van de politie-geschiedenis, niet opgevat in puur institutionele zin, lijkt bij uitstek geschikt om eer te behalen. In Nederland en België is daar amper noemenswaardige studie van gemaakt. Daarbuiten ligt dat anders. Lieden van zo divers pluimage als Cobb, Gurr, Bayley, Tilly en anderen hebben daar belangrijk werk verzet. Het is dus op voorhand een gedurfde onderneming een 'historische studie van het politieapparaat als een *politieke* instelling' te ondernemen. De Leuvense criminoloog-filosoof heeft het aangedurfd en hij heeft recht op ons respect wegens zijn eruditie. De auteur doet echter wel een heel dringend beroep op de clementie van de lezer. Hij heeft niet weinig pretenties. Zijn onderzoeksverslag, 'reconstructie', is in alle opzichten ongebreideld. De auteur kan zich kennelijk niet voorstellen dat zijn eindeloos uitgesponnen beschouwingen en vertellingen het beoogde doel missen: ze overtuigen — laat staan boeien — niet meer. De lezer verdrinkt erin. Zijn gestoei, om niet te zeggen gestumper, met de (historische) methode wordt op schoolse manier in maar liefst honderd bladzijden uit de windselen gedaan. Als de auteur na wat citaten uit Marrou, Braudel en andere grootheden concludeert dat 'het, dunkt me, niet te veel (is) gezegd, dat de geschiedwetenschap in een methodologische impasse verkeert' (21) gaat hij onverdroten voort te bewijzen dat Kuhns *Structure* voor zijn onderwerp relevant zou zijn. De rest van het boek is er, dunkt mij, naar om duidelijk te maken dat dit een onjuiste gedachte was.

Het is hier niet de plaats een studie over het politieapparaat in Frankrijk, Duitsland, Engeland (marginaal), Rusland, (helaas niet noemenswaard) en Nederland en België gedurende de achttiende tot twintigste eeuw uitvoerig te behandelen. Volstaan moet worden met er nog op te wijzen, dat de auteur uitgaat van een zogenaamde hypothese, of liever premisse, die zo gemakkelijk 'bewezen' kan worden dat ze niet bewezen behoeft te worden. De auteur lijdt aan (maar niet: onder) een storend eenzijdig perspectief: de politie als machtsinstrument van de heersende elite. Nu goed, maar dan wordt historisch relevant: welke elite?, door wie wordt die gedragen?, wat is de mogelijke betekenis van de monopolisering van het geweld door de staat tegenover eigen richting?, hoe repressief wordt het politieapparaat gebruikt?, wat is in dit verband eigenlijk de waarde van wat we een rechtstaat plegen te noemen?, met welke andere maatschappelijke processen zou dat monopoliseringsproces kunnen samenhangen? Dit boek is bedoeld als vóórstudie voor een onderzoek naar het Belgische politieapparaat. Het is te hopen dat de auteur niet in dezelfde tautologie zal vervallen.

A.H.H.

Het standaardwerk van R. Meischke, *Amsterdam. Het R.C. Maagdenhuis, het huizenbezit van deze instelling en het St. Elisabeth-gesticht* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1980, x + 290 blz., f 75,—, ISBN 90 1201365 8) toont aan dat denkbeelden en arbeid in Amsterdam hand in hand gaan. Hoofdmoot vormt de beschrijving van bouw en functie van het bekende, aan het Spui gevestigde rooms-katholieke meisjesweeshuis, dat in 1954 bankgebouw werd en sinds 1961 de administratieve zetel van de universiteit van Amsterdam vormt. Zowel het oude als het tegenwoordige, in 1785 opgetrokken, Maagdenhuis komen aan de orde, waarbij naast de bouwgeschiedenis de materiële zijde van de wezenzorg uitvoerig aandacht krijgt. Op dezelfde voet volgt minder uitgebreid het in 1887 aan de Mauritskade gebouwde St. Elisabeth-gesticht, bestemd voor de verpleging van ongeneeslijk zieken. Zoals past in dit tweede deel van de geïllustreerde beschrijving van de monumenten van geschiedenis en kunst in de gemeente Amsterdam, is het boek voorbeeldig verlicht met foto's en tekeningen. Na Meischke's publikatie over het Burgerweeshuis uit 1975 is dit wederom een grote aanwinst voor Amsterdams geschiedenis.

J.D.V.

A. Kinsbergen, *Van markgraafschap tot provincie. Wel en wee van ons gewest vóór en sinds de onafhankelijkheid* (Antwerpen: Provincieraad, 1980, 138 blz.). Het mag merkwaardig heten dat terwijl in Nederland haast elke provincie haar eigen geschiedenis heeft gepubliceerd of de uitgave ervan laat voorbereiden, de provincies in België hiervoor geen noemenswaardige belangstelling vertonen. Het is daarom des te opmerkelijker dat de hoogste gezagsdrager van de provincie Antwerpen, in de vorm van een officiële rede bij de opening van de gewone zitting van de provincieraad nog wel, het opportuun achtte het verleden van zijn provincie vanaf de Romeinse tijd tot nu in het licht te stellen. Een eerste deel (bladzijden 1-54) betreft de provinciale 'voorgeschiedenis', met andere woorden de geschiedenis van de territoriale omschrijvingen die als het ware de voorafbeelding zijn geweest van de door de grondwet van 1831 en de provinciewet van 1836 gecreëerde Belgische provincie Antwerpen. Uiteraard kan het hier om niet veel meer gaan dan om een evocatie op grond van de bekende algemene syntheses en de klassieke standaardwerken naast enkele typische Antwerpse, soms zeer recente monografieën. Niettemin zal het velen, en niet alleen de onderwijskrachten in de provincie, diensten bewijzen omdat hier op beknopte maar precieze en duidelijke wijze inlichtingen zijn samengebracht over de administratieve, politieke en institutionele geschiedenis die men anders soms slechts na veel moeite zou vinden. De volgende twee hoofdstukken zijn dan gewijd aan de beschrijving van de provincie Antwerpen in haar groei en ontwikkeling sedert 1830 op de meest diverse terreinen (kiesstelsel, administratieve indeling, verkeerswezen, economie, onderwijs, nutsvoorzieningen, welzijnszorg en cultuur). Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de meest recente ontwikkelingen en juridische en administratieve hervormingen door een jurist en administrator die er sinds 1967 als het ware van binnenuit bij betrokken was. Als toemaat worden nog een aantal nuttige bijlagen (onder meer nopens de oude administratieve indelingen en een lijst van prefecten en provinciegouverneurs) afgedrukt. Mocht het provinciebestuur van Antwerpen er ooit toe besluiten een groots geschiedeniswerk over het verleden van de Noord-gouw op het getouw te zetten, dan zal zij aan deze brochure al een stevig geraamte hebben. In elk geval is dit overzicht van de geschiedenis van Antwerpen ook zo een nuttig werkinstrument en zal het voor de komende generatie historici een niet onaardige bron blijken te zijn.

R.V.U.

Amateur-schrijvers van stads- en dorpsgeschiedenissen moeten maar liever niet al te veel gaan graven in een ver verwijderd verleden; er is vaak zo weinig van bekend, de toestanden waren vaak zo afwijkend dat professionele historici daarvoor doorgaans beter geschikt zijn. De negentiende eeuw daarentegen is een periode, die alle mogelijke kansen biedt, er zijn veel afbeeldingen uit die tijd bewaard en de omstandigheden zijn nog wel herkenbaar, maar toch zoveel verstillder dan de tegenwoordige, dat ze bij een groot publiek nostalgische gevoelens kunnen losmaken. Dat komt goed tot uiting in het boek van W.A. Brasen en H.O.J. de Ruyter de Wildt, *Toen Hoorn nog Oud-Hoorn was. Beelden uit een verklonken verleden* (Hoorn: Drukkerij Edeck, 1980, 245 blz.). Het boek is vorstelijk uitgegeven, geeft geen doorlopende geschiedenis, maar meer toelichting bij illustraties en is erg feitelijk in die bijchriften. Als dit mogelijk is, worden alle personen op een oude foto met name genoemd. Op die manier kan zo'n boek voor toekomstige historici zelf tot bron worden. Als buitenstaander word ik niet erg door nostalgie besprongen en moet constateren, dat in de negentiende eeuw Hoorn aardig aan het verpauperen was na de bloei van de zestiende en zeventiende eeuw. Ik vraag mij ook af, wie er in 1889 dagelijks met een automobiel van Enkhuizen naar Hoorn pendelde en daarbij met zijn snelheid de rijtuigen in gevaar bracht.

Onmogelijk is dat niet, de eerste benzine-auto van Benz dateert van 1886, maar ik meende dat pas in 1896 notaris Bacx de eerste eigenaar van een auto in Nederland was.

H.P.H.J.

Algemeen (in regionale jaarboeken en tijdschriften, alfabetisch naar provincie gerangschikt)

Het artikel van W.A. van Ham, 'De ambachtsgebieden in het Markiezaat van Bergen-op-Zoom', *Varia Historica Brabantica*, IX (1980) 21-51, zal zeker druk geraadpleegd worden door de bezoekers van Brabantse archiefbewaarplaatsen. Het bevat namelijk een uiterst deskundige opsomming van alle functionarissen en de grenzen van hun districten in het markiezaat met name van de drossaards die toezicht hielden op de plaatselijke schepenbanken, van de rentmeesters voor het goederenbeheer, van de griffiers tijdens de tachtigjarige oorlog en nog zo wat ambten. Het artikel is onleesbaar door het onderwerp, maar is zeer nuttig en begrijpelijk mede door de bijgevoegde kaarten.

A.W.F.M. van de Sande, 'Een generaliteitsland in de computer', *ibidem*, 77-135 bevat het verslag van een onderzoek met behulp van de computer dat doctoraal-studenten onder leiding van de auteur hebben ingesteld. Niet de resultaten waren daarbij het belangrijkste, hij wilde de studenten in de eerste plaats leren hoe zich van de computer te bedienen. Dat laatste is ook in het artikel te bemerken. Stap voor stap wordt de lezer ingevoerd in het jargon dat bij computers gebruikt wordt, hij leert hoe hij een codeboek moet samenstellen en dergelijke. Bij het opzetten van zo'n onderzoek zal altijd eigen inventiviteit aan de orde moeten komen, maar iedereen zal kunnen profiteren van de duidelijke uiteenzettingen van de heer Van de Sande. Voor wie toch ook iets over de resultaten wil horen het volgende. Omstreeks 1780 behandelde de Staten-Generaal een veelheid van onderwerpen in zijn resoluties, de Raad van State meer routinezaken. Er zijn wel enkele vaste patronen te constateren bij het aanbrengen en de behandeling van bestuurszaken.

H.P.H.J.

Het regionaal-historisch tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* wijdde een speciaal nummer aan de erfgooiers. Aanleiding daartoe was het besluit tot ontbinding van de Vereniging stad en land van Gooiland in 1979. De uitvaart vond plechtig plaats in de Grote of St. Vituskerk te Naarden, alwaar de Nijmeegse rechtshistoricus O. Moorman van Kappen de feestrede hield, getiteld 'Ongedeeld ten eeuwigen dage. Enkele rechtshistorische kanttekeningen bij de geschiedenis van de Erfgooiers'; de geannoteerde tekst is opgenomen in *Tussen Vecht en Eem*, X (1980) 8-25. De auteur bespreekt het verschijnsel der gemene gronden en het rechtskarakter van de Erfgooiersgemeenschap. Hij stelt de gangbare opvatting als zou de Gooise meente een grondheerlijke mark hebben gevormd ter discussie – tenminste voorzover het de tijd vóór de desbetreffende sententie van het Parlement van Mechelen in 1474 betreft.

A.H.H.

Rotterdams verleden zit vol ongefundeerde fabels, bijvoorbeeld dat de stad in de eerste eeuw na Christus gesticht zou zijn door een Frankische koning Rother of Rather, waaraan het ook zijn naam ontleent of het omstandige verhaal over de Jonker-Fransenoorlog, zoge-

naamd geschreven door pastoor Willem van der Sluys, maar in werkelijkheid een maakwerk van de zeventiende-eeuwse Jakob Lois. Toch zijn er ook serieuze historici aan het werk geweest zoals blijkt uit een zeer deskundig en rijk geannoteerd artikel van J. van Herwaarden, 'Clio in Rotterdam', *Rotterdams jaarboekje*, 8e reeks, VII (1979) 206-232. Hij behandelt daarin de hele historiografie van Rotterdam, geeft toe dat een ideale geschiedenis van de stad nog niet bestaat, omdat ook het werk van Hazewinkel bezwaren heeft, maar hij meent dat de vestiging van een studierichting maatschappijgeschiedenis aan de Erasmusuniversiteit binnenkort wel verbetering zal brengen. Zijn eigen deskundige bijdrage is daarvan al een voorbeeld.

H.P.H.J.

Het *Jaarboek van het sociaal-historisch centrum voor Limburg* (1980) is een uitgave waar de geïnteresseerden in de geschiedenis immer met belangstelling naar uitzien. Behalve het gebruikelijke jaarverslag waarvan de rubriek 'publicaties en onderzoek' voor de buitenstaander zeker van belang kan zijn, bevat het jaarboek bijdragen van L. Kreukels over vijftienvijftig jaar welzijnswerk voor bejaarden in Limburg, M.J.A. Nijsten over de evaluatie van het regionaal-economisch beleid in het herstructureringsgebied Zuid-Limburg na de mijnsluiting: mogelijkheden en beperkingen van het staatsingrijpen (1965-1978), W.A.A. Mes over de inventaris van het archief van de nv maatschappij Carisborg, voorheen de nv maatschappij tot exploitatie van bruinkolenvelden Carisborg te Rotterdam, 1917-1968. In het bijzonder de laatste bijdrage bevat interessant, nu geordend materiaal voor een mogelijke publikatie over de bruinkoolwinning in Zuid-Limburg.

G.C.P.L.

In *De Leiegouw*, XXIII (1981) 57-73, geeft de onlangs overleden J. de Cuyper een biografische schets van 'Willem van Heule. Deken van het O.L. Vrouwekapittel van Kortrijk', waarin vele niet onbelangrijke activiteiten van die adellijke deken worden weergegeven tijdens de 'Bourgondische' jaren 1431-1444. In de daarop volgende aflevering (*ibidem*, 163-186) vindt men van de hand van D. Loncke de aanvang van een gedetailleerde biografie van 'De Kortrijkse politicus Louis Debien, 1773-1861'.

M.B.

Het tweetalige jaarboek *De Franse Nederlanden*, uitgegeven door de stichting Ons Erfdeel zvw, was in 1981 aan zijn zesde aflevering toe. In enkele jaren heeft het tijdschrift zich een reputatie van wetenschappelijke degelijkheid kunnen aanmeten, het is een onmisbare bron van informatie geworden voor allen die geïnteresseerd zijn in de Franse Nederlanden. De *Franse Nederlanden*, VI (1981) bevat tien artikelen, zes in het Nederlands en vier in het Frans, een bibliografie en een tweetalige kroniek. Achteraan vindt men een inhoudsopgave van de voorgaande jaarboeken en de adressen van de auteurs. Ongetwijfeld zullen vooral filologen en historici in dit tijdschrift veel van hun gading vinden. Eerstgenoemden zullen met belangstelling het artikel lezen van F. Claes over Frans-Vlaamse lexicografen; inspecteur C. Moeyaert verzorgt al vanaf het eerste nummer een graag gelezen lexicon van de schrijftaal van de westhoek in Frankrijk (einde van de negentiende eeuw). Historici kunnen terecht bij artikelen van M.A. Nauwelaerts, 'De universiteit van Dowaaï en het humanisme'; P. Oddone, 'Sociologie électorale et personnel politique de la région de Dunkerque 1945-1979'; E. van Mingroot, 'Middeleeuwse ketterij en inquisitie in de Franse Nederlanden'; M. Rouche, 'La christianisation des pays au nord de la Somme'. Bijzonder boeiend is het artikel van L. Milis over politiek en cultuurbesef in Frans-Vlaanderen van de Franse

revolutie tot nu. Speciale aandacht ook verdient de bijdrage van E. Defoort die een aantal brieven van J.-M. Gantois aan J.-M. Perrot publiceerde (1925-1943). H. Oursel schreef een uitgebreide bijdrage over de musea in Noord-Frankrijk. De vreemde eend in de bijt is een artikel van P. Garcette over de steenkoolindustrie in het noorderdepartement en Pas-de-Calais.

M.N.

Met hoeveel problemen de huisvesting van de stedelijke archieven vaak gepaard gegaan is, blijkt nog eens uit het artikel van H. Uil, 'Van stadsarchivaris tot gemeentelijke archiefdienst', *Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland*, VI (1980) 105-119. In 1852 werd de jonge advocaat J.G. ab Utrecht Dresselhuis buiten bezwaar der gemeentelijke kas tot 'archivarius' van Goes benoemd. Na diens vroege dood heeft de predikant R.A. Soetbrood Piccardt ruim vijfendertig jaar tegen een zeer geringe vergoeding de Goese archieven beheerd en verzorgd, welke gewoonlijk op de zolders en andere minder geschikte ruimten in het stadhuis waren ondergebracht. Nadat achtereenvolgens enige leraren met weinig tijd op het archief hadden gepast wist de actieve maar ongediplomeerde kenner van de stadsgeschiedenis J. de Kruijter als archivaris in de jaren 1918-1935 de hand te leggen op betere en brandvrije onderkomens voor de belangrijkste stukken in de Vleeshal van het stadhuis. Hij verdiende dan ook f 120,— per jaar; zijn voorgangers slechts f 50,—. Volgens de archiefwet van 1918 moest daarna een professioneel archivaris worden aangesteld, waarvoor echter weinig geld beschikbaar was. Dit leidde tot gezamenlijke benoemingen van archivariissen door verschillende gemeenten; voor en na de tweede wereldoorlog waren de Goese archivariissen tegelijk werkzaam in Hulst of Tholen. Voor een voldoende inventarisatie van het door oorlogen ongeschonden archief was nooit voldoende tijd; toch wist G. Stadermann (1945-1964) daarbij flinke voortgang te boeken. Pas sinds het begin van de jaren zeventig kon de nieuwe archivaris L.J. Abelmann zich geheel op Goes concentreren. Door de bouw van een nieuwe archiefbewaarplaats, de toewijzing van meer personeel en de schenking van particuliere en kerkelijke archieven heeft het Goese archief nu een belangrijke functie in het plaatselijk historisch onderzoek verkregen, wellicht binnen afzienbare tijd tot de hele streek uit te breiden.

G.T.

MIDDELEEUWEN

A. Dierkens, 'Les origines de l'Abbaye d'Aldeneik (première moitié du VIIIe siècle). Examen critique', *Le Moyen Age*, LXXXV (1979) 389-432 is de zeer gedetailleerde samenvatting van een deel van een licentiaatsverhandeling die de auteur wijdde aan de abdij Aldeneik (gemeente Maaseik, provincie Limburg, België). Hij onderwerpt daarbij de *vita Harlindis et Relindis*, een levensbeschrijving van de stichtersessen en eerste abdisen, en alle geschriften van zijn voorgangers, zelfs uit de negentiende eeuw en daarvoor, en van de plaatselijke vorsers en heemkundigen aan een grondige kritiek.

R.V.U.

Horst Zettel heeft in 1977 een boek over de Noormannen-invalen geschreven, dat enigszins vergelijkbaar is met de bekende monografie van Albert D' Haenens over de Noordse

invasies in België. Beide schrijvers geven zich er rekenschap van, dat het beeld van de Vikingen in West-Europese bronnen gekleurd is, dat de kerkelijke kroniekschrijvers in de barbaren slechts godvergeten plundersaars zagen en hun vaak afschilderden met klassieke retorische stijlfiguren. Die bronnen hebben dan ook weinig oog voor constructievere ambities van de Noordse zeevaarders. Hans-Werner Goetz, 'Zur Landnahmepolitik der Normannen im fränkischen Reich', *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, LXXXIII (1980) 9-17 vestigt de aandacht op hun vele pogingen om in het Frankische rijk ingeschakeld te worden, op de bereidwilligheid waarmee ze vaak christen werden en op de wijziging omstreeks 850, toen zij begonnen te streven naar blijvende woonplaatsen. Hij kiest zijn voorbeelden daarbij voornamelijk uit het Friese gebied.

H.P.H.J.

Het artikel van de Amerikaanse historisch-geograaf William H. TeBrake over 'Ecology and Economy in Early Medieval Frisia', verschenen in *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, IX (1978) 1-29, vormt een bewerking en meer algemeen gestelde versie van een hoofdstuk uit zijn dissertatie, *The Making of a Humanized Landscape in the Dutch Rijnland, 950-1350: Ecological Change in a Coastal Lowland* (University of Texas at Austin, 1975). Hij verklaart hierin de bijzondere economische positie van de Friese landen vóór en tijdens de Karolingse machtsexpansie vanuit de afwijkende ecologische omstandigheden, de relaties tussen mens en milieu in het kustgebied, met name ook in het noordelijke terpenland. Centraal staan de contrasten tussen de sociale en economische organisatie van de Friese en de Frankische samenleving. De Friese samenleving was essentieel gebaseerd op een 'pastoral economy', die een beter voedingsregiem en een relatief hoge bevolkingsdichtheid toeliet. Het lijkt echter te zwart-wit geschilderd, wanneer de vooral als gevolg van de expansie van het christendom sterk op brood (christelijke symboliek, bladzijde 20) aangevoerd Franken in vergelijking met de Friezen als regelmatig ondervoede lieden voorgesteld worden. Pas vanaf de Noormannen-expansie en de eerste bedijkingen sorteerden de Frankische veroveringen van 'Frisia' enig effect op de Friese samenlevingsorganisatie. De gehanteerde terminologie (uit geografie en anthropologie), de comparatieve aanpak en de indrukwekkende hoeveelheid literatuurverwijzingen (overigens zeer compleet en up-to-date, maar op tal van plaatsen overdadig zo niet overbodig) suggereren méér dan er kan worden waargemaakt. Een nieuwe benadering impliceert daarom nog geen flitsend nieuwe visie!

R.W.M.V.S.

De Handelingen van de Koninklijke commissie voor geschiedenis, CXLV (1979) i+ii, lix + 113 blz., brengen twee fundamentele bijdragen op het gebied van de middeleeuwse geschiedenis. In de eerste studie, 'Une 'conventio' inédite entre l'évêque de Liège Théoduin et le comte Albert II de Namur (1056-1064)', *ibidem*, 1-24, bezorgt Jean-Louis Kupper een uitgave van het vredesakkoord tussen 1056-1064 tot stand gekomen tussen Theoduinus, bisschop van Luik, en Albert II, graaf van Namen, over hun rechten over Dinant, Lustin, Julémont, het 'fief de Godefroid' en de voogdij over Brogne. Van dit document, bewaard in handschrift nummer 1971 van de Luikse universiteitsbibliotheek en van kapitaal belang, zowel op het zuiver historische vlak als gezien vanuit de kijker van de diplomatiek, wordt voorafgaand de inhoud op een minutieuze wijze geanalyseerd, waarbij de beide contractanten worden geïdentificeerd. Deze 'conventio' wordt vervolgens gesitueerd in de Naams-Luikse context van de elfde en twaalfde eeuw. In de tweede bijdrage, 'Le commencement de l'année en Hainaut et la réforme de Philippe II en 1575', *ibidem*, 25-113, omlijnt Walter de Keyzer in tijd en ruimte het gebruik van de twee jaartijlen die vanaf de middeleeuwen

tot op 1 januari 1576 in voege waren in Henegouwen, namelijk de kerststijl en de paasstijl. In het raam van de behandeling van de invoering van de nieuwjaarsstijl bezorgt de auteur ondermeer een tekstuitgave van het edict van 16 juni 1575 van Philips II.

F.D.N.

De stadsontwikkeling in Oost-Nederland tijdens de middeleeuwen kan niet los gezien worden van die in de Rijnstreek van Wezel tot Kleef en Emmerik. Oppermann heeft dat al gezien maar heeft veel onheil gesticht door zijn willekeurige 'Fälschungsverdikte', zoals ze genoemd worden in Klaus Flink, 'Zur Stadtentwicklung von Xanten (12.-14. Jahrhundert)', *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, CLXXXII (1979) 62-88. Het artikel is een uitstekend middel om kennis te nemen van wat onze Duitse vakgenoten de laatste jaren op dit terrein gepresteerd hebben. Flink is namelijk een groot kenner, is redacteur van *Rheinischer Städteatlas* en is bezig met een uitvoerige verhandeling over de stand van de stedelijke ontwikkeling tussen Maas en Rijn. En Xanten, het beroemde Castra Vetra uit de Romeinse tijd en de zetel van het Victorisstift in de vroege middeleeuwen werkt natuurlijk wel op de verbeelding. Van de twaalfde tot de veertiende eeuw was het overigens een handelsplaats met beperkt lokaal belang. Pas in 1228 kreeg deze, samen met Rees, stadsrecht, maar al in de twaalfde eeuw waren er kooplieden gevestigd, die overigens opgenomen waren in het verband van de vronnhoeve.

H.P.H.J.

P. Godding en J. Pycke, 'La paix de Valenciennes de 1114. Commentaire et édition critique', *Handelingen van de Koninklijke commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België*, XXIX (1979) 1-142. Een van de beroemdste, en allicht het oudste volledig bewaarde stadsprivilegie uit de Nederlanden is de zeer uitvoerige zogenaamde vrede-oorkonde die Boudewijn III, graaf van Henegouwen, in 1114 aan de stad Valenciennes schonk. Een volwaardige en recente kritische uitgave ervan en van de Romaanse vertaling die in 1275 tot stand kwam was hoogst wenselijk. Beide auteurs hebben bovendien gezorgd voor een zeer gedetailleerd en doordringend commentaar. De tekst kwam waarschijnlijk wel in 1114 tot stand maar onderging nadien een aantal interpolaties. De auteurs hebben bij hun interpretatie gesteund op talrijke analoge stadsprivileges. Zij brachten zo tevens een beschrijving van de oudste stedelijke instellingen van Valenciennes en van gelijkwaardige steden en een genuanceerde maar gefundeerde interpretatie van tal van in deze en analoge akten voorkomende termen. Terloops insisteren zij op de verschijning van een nieuwe bewijsprocedure door middel van getuigen. De tekstuitgaven en de inleiding zijn een essentiële bijdrage tot de studie van de stadsgeschiedenis en de rechtsgeschiedenis van de Nederlanden.

R.V.U.

Jos M.M. Hermans, *Het Gronings Zutphense Maerlant handschrift. Codicologische studies rond handschrift 405 van de Universiteitsbibliotheek in Groningen* (Publikaties van het Instituut voor kunstgeschiedenis; Groningen: Bouma's Boekhuis, 1979, 88 blz.). In het verleden zijn verschillende suggesties omtrent datering, herkomst en bestemming van het naar de laatste bezitters genoemde Gronings-Zutphense Maerlant-handschrift gedaan. Leendertz meende in 1895-1897 dat de codex in 1339 in het premonstratenzer klooster Mariënweerd te Beesd werd vervaardigd, Lieftinck sprak in 1959 het vermoeden uit dat het handschrift in een lekenatelier te 's-Hertogenbosch werd geschreven, waarvoor het scriptorium van de O.L. Vrouwe-Broederschap aldaar het meest in aanmerking kwam. Ook Lief-

tinck hield een datering van 1339 aan, op grond van de paastabel, die in het kalendergeedeelte van de codex met dat jaar begint. De relatie, die Leendertz met Mariënweerd had gelegd op grond van enkele in de codex door een latere hand genoteerde sterfdata, bracht Lieftinck er toe een mogelijke opdracht van de abt van dit klooster tot schrijven te veronderstellen.

Deze suggesties onderwerpt J.M.M. Hermans aan een kritisch onderzoek in bovengenoemde publikatie, die volgde op een eerder door de vakgroep kunstgeschiedenis van de Rijksuniversiteit te Groningen georganiseerde tentoonstelling, waaraan door vertegenwoordigers van verschillende disciplines medewerking werd verleend. In het eerste gedeelte (7-35) onderwerpt Hermans het Maerlant-handschrift aan een nauwgezet codicologisch onderzoek. Hij lijkt hierin de opvatting van Deschamps te delen, dat het grootste gedeelte door één hand is geschreven. Deze heeft zowel het 'voorwerk' (zon- en maansverduisteringen, kalenderbladen, paasdata en sterrebeelden) als het hoofdbestanddeel van het 'hoofdwerk', dat wil zeggen de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant, voor zijn rekening genomen, zodat men mag concluderen dat het gehele werk omstreeks 1339-1340 moet zijn geschreven, al blijft de vraag open, wat de rol is geweest van het voorbeeld dat aan deze codex ten grondslag heeft gelegen. Hermans ontkomt niet aan de indruk dat de gehele codex is opgebouwd volgens een vooropgezet plan (60) en dat de tekst die tot voorbeeld diende mogelijk uit de tijd rond 1300 stamde (69). Dit gegeven, gecombineerd met de inhoud van de codex waarbij de nadruk op Maria en het lijden van Christus ligt, waarin echter ook 'Van den Lande van Overzee' en enige mededelingen over Afrika en omliggende zeeën te vinden zijn, doet Hermans zoeken in de richting van de kruistochtliteratuur, waarin na de val van Akko in 1291 opgeroepen werd tot een nieuwe tocht naar het heilige land. Hij geeft echter geen oplossing voor de vraag hoe dit te rijmen valt met de vermoedelijke relatie van de codex met Mariënweerd en/of Den Bosch, rond 1340. Mede in het licht van de kruistochtliteratuur behandelt Hermans ook de miniatuur die in de codex te vinden is aan het begin van het tweede gedeelte van de Rijmbijbel, 'Die Wrake van Jerusalem', getiteld. Vanwege deze titel heeft men de belegeringsscene, die wordt uitgebeeld, altijd gezien als de val van Jeruzalem. Vergelijkend onderzoek kan vooralsnog deze theorie niet bevestigen en de vraag blijft dus open wat de afbeelding dan wel voorstelt. Uitvoerig komt hierbij de kwestie aan de orde wat de waarde van heraldische aanduidingen bij dergelijke afbeeldingen is en de vraag in hoeverre de kunstenaar hierin werd vrijgelaten. Al met al heeft Hermans in zijn studie meer problemen opgeworpen dan opgelost. Te hopen is dat de auteur in een volgend stadium zelf zijn uitdaging aanneemt.

M.C.K.

E. Warlop, 'Oude Vlaanderen' en de Zwarte Leeuw op Gouden Veld', *Miscellanea Archivistica*, XXVIII (1980) 5-52. In de veertiende-eeuwse bronnen wordt verhaald hoe de graaf van Vlaanderen, Filips van de Elzas, een schild gegeerd van goud en lazuur met een hartschild van keel voor het wapen van Vlaanderen bij uitstek, de zwarte leeuw op gouden veld, liet vallen. Een grondig onderzoek ook van het ikonografische materiaal laat echter blijken dat het wapenschild Oud-Vlaanderen in feite nooit bestaan heeft maar een vinding is geweest van de geschiedschrijver van Sint-Bertijnsabdij, Jan van Ieper (†1383). De eerste graaf van Vlaanderen van wie het wapen bekend is, Diederik van de Elzas, voerde een schuinbalk in de rechterbovenhoek beladen met een ster. De redenen waarom Filips van de Elzas al vóór 1162 de klimmende leeuw heeft aangenomen zullen ondanks de spitsvondigheid en de onderlegdheid van de auteur wel altijd onzeker blijven. Zeker is wel dat

pas omstreeks het midden van de veertiende eeuw de leeuw met een rode tong en rode klauwen werd afgebeeld.

R.V.U.

Op 31 augustus 1980 was het 750 jaar geleden dat bisschop Wilbrand van Utrecht aan Zwolle het stadsrecht van Deventer schonk. Deze gebeurtenis is dat jaar luisterrijk gevierd onder andere door een tentoonstelling in het Provinciaal Overijssels museum, waarvan we hier de catalogus aankondigen met de titel *Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur 1400-1535* (Zwolle: Waanders, 1980, 203 blz., f 37,50, ISBN 9070072661). Erg spectaculair is de tentoonstelling misschien niet, omdat de grote musea er niet meer aan kunnen denken hun schaarse en kwetsbare middeleeuwse schilderijen uit te lenen, op de tentoonstelling waren dan ook vooral gebruiksvoorwerpen te zien en dat werkt op den duur wat afstompend. Wie juist vijf pispotten, 'zogenaamde pispot of stroylpot' heeft verwerkt, heeft allerminst een 'Aha-erlebnis' als hij vervolgens door een aantal watervaten en kannen alsmede door tweeëntwintig kandelaars wordt verrast. Maar de catalogus daarvan is best waardevol voor al degenen die zich interesseren voor het materiële leven van onze voorouders, vooral ook omdat deze rijk geïllustreerd is, de beschrijvingen van de diverse nummers zeer concreet en uitvoerig zijn en vooral omdat de eigenlijke catalogus wordt voorafgegaan door twee deskundige artikelen respectievelijk van R. Meischke over 'Het laat-middeleeuwse burgerhuis in het Noorden en Oosten van Nederland' en van B. Dubbe over 'Het huisraad in het Oostnederlandse burgerwoonhuis in de late middeleeuwen'.

H.P.H.J.

In het *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, XXVIII (1980) 651-660 publiceerde K. Vetter, 'Das Kaas- en Broodspel'. Ein wenig beachteter Bauernaufstand am Vorabend des deutschen frühbürgerlichen Revolution'. Aangetekend zij alvast dat de auteur geen kennis heeft kunnen nemen van het juist iets eerder verschenen artikel van J. Scheurkogel, 'Het Kaas- en Broodspel', *BMGN*, XCIV (1979) 189-221. In feite gaat het om een herinterpretatie in historisch-materialistische zin van de Kennemer opstand van 1491-1492 op basis van de reeds in de literatuur bekende gegevens. Evenals Scheurkogel wil Vetter de opstand niet beschouwen als een laatste fase in de Hoekse en Kabeljauwse twisten; evenmin als een uit armoede voortkomende wanhoopsbeweging. Om de opstand echter te kunnen interpreteren in termen van klassenstrijd dient eerst toch meer fundamenteel onderzoek naar de sociale structuur van de boerenbevolking verricht te worden; de nu aangedragen argumenten zijn beslist te pover.

R.W.M.V.S.

Middeleeuwen (in regionale jaarboeken en tijdschriften, alfabetisch naar provincie gerangschikt)

Het inwonertal van de laat-middeleeuwse steden zal nog wel enige tijd stof tot onderzoek leveren aan historici. Zo zijn de cijfers van L. Genicot betreffende Brussel, Leuven en 's-Hertogenbosch aanleiding voor J. Baerten om in 'De omvang van de Brabantse hoofdsteden in de 14de en de 15de eeuw. Een kritische bijdrage tot de historische demografie', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXIV (1981) 9-14 te wijzen op de onvolkomenheden van het

bronnenmateriaal, de interpretatiemethode en de berekeningsmethode. Op basis van de haardtellingen van 1437 en 1464 berekent Baerten het groeiritme van de drie Brabantse steden en concludeert dat in tegenstelling tot wat Genicot meent zeker Brussel maar mogelijk ook Leuven en 's-Hertogenbosch in 1300 een omvang van 10.000 inwoners hadden bereikt.

R.D.K.

In de periode circa 1370-1630 blijken er in Den Bosch en omgeving 42 kluisenaressen geleefd te hebben van wie er 37 met name bekend zijn. Wie de naslagwerken over Nederlandse kerkgeschiedenis raadpleegt, vindt echter over het verschijnsel kluisenaressen nagenoeg niets of hoogstens wat algemeenheden. Ik ontleen dit aan een kort artikel van G.C.M. van Dijck, 'Kluisenaressen in en rond 's-Hertogenbosch, ca. 1370-1630', *Varia Historica Brabantica*, IX (1980) 1-20. Hij heeft voor de opsomming van al deze vrouwen veel archiefwerk moeten verzetten, de meeste vermeldingen stonden tussen andere akten in de dikke, moeilijk leesbare delen van het zogenaamde Bossche protocol. Al te ascetisch moet men het leven van deze kluisenaressen niet voorstellen; die van Vught moesten zich twee keer in de week onthouden van vlees en vaak hadden zij een maerte, een dienstbode. De meisjes waren van vrij eenvoudige afkomst, zegt de auteur, ze behoorden mijns inziens zeker niet tot de laagste klassen. De heer Van Dijck zou het nuttig vinden als ook elders soortgelijke onderzoeken werden gedaan. Dat kan ik beamen, maar niet overal is geschikt archiefmateriaal voorhanden.

H.P.H.J.

Op 27 januari 1356 schonk Willem V aan de dorpen Gommerskerspel en Enkhuizen het stadsrecht van Medemblik. De stad moest voortaan met de naam Enkhuizen betiteld worden. Het is ongebruikelijk dat er meteen twee parochies in een nieuwe stad zijn en we hebben dan ook te maken met twee onderscheiden woonkernen, waarvan de buurtschap Enkhuizen buitendijks lag. In 1422 gaf Jan van Beieren toestemming de kerk daar af te breken en in de vorm van een kapel binnendijks weer op te bouwen. Een kenner van Enkhuizens bodem en geschiedenis zou nuttig werk doen als hij deze ontwikkeling eens verder uit de doeken zou doen. Dan moet deze niet zo te werk gaan als B.W. Jelgersma, 'Het verdrongen oude Enkhuizen: de ligging en de weg er naar toe', *West-Friesland Oud en Nieuw*, XLVI (1979) 7-23. Die haalt zijn gegevens alleen maar uit de stadsbeschrijving van Gerardt Brandt. Toegegeven, dat is in zijn soort best een waardevol boek, maar voor de middeleeuwse periode mag men oorkonden, rekeningen en archeologische gegevens niet zo stelselmatig verwaarlozen als de schrijver doet. Zijn conclusie dat het oude Enkhuizen ten zuid-oosten van de tegenwoordige stad heeft gelegen en in de vijftiende en zestiende eeuw definitief ten onder is gegaan, kan best waar zijn, hij heeft daarvoor echter onvoldoende bewijzen aangehaald.

Het artikel van P. Schoorl, 'De Langedijker korenmolen en zijn eerste particuliere eigenaar', *ibidem*, XLVIII (1981) 25-57 bevat natuurlijk slechts kleinschalige lokale geschiedenis maar verdient hier toch vermeld te worden omdat Schoorl de geschiedenis van de molen tot 1343 heeft kunnen terugvinden en het daardoor exemplarisch is. De schrijver maakt daarbij gebruik van een kaart uit 1567 van Adriaan Athonis, die A.H. Huussen indertijd in de archieven van de Grote Raad van Mechelen heeft ontdekt. Tot 1699 werd deze korenmolen ten noord-oosten van Alkmaar verpacht, daarna waren er diverse particuliere eigenaars, die de heer Schoorl op de gebruikelijke wijze uit de archieven heeft opgediept waarbij hij al in 1737 is gestopt.

H.P.H.J.

Het artikel van H. ten Boom, 'De eerste secretarissen van Rotterdam. Gegevens over ambt, werkzaamheden en personen tot circa 1530'; *Rotterdams jaarboekje*, 8e reeks, VII (1979) 151-174 is als een bijproduct te beschouwen van zijn uitgave samen met J. van Herwaarden van het Rotterdamse kroniekje over 1315-1599 in deel II van de *Nederlandse Historische Bronnen*. De kroniek was namelijk het werk van de Rotterdamse stadsschrijvers Jan Allertsz. en van zijn zoon en opvolger Cornelis Jansz. Deze laatste was de eerste die zowel de officiële aanstelling als secretaris had en tevens het eigenlijke werk deed. Voorheen was het ambt een erebaan met een wedde, terwijl voor het eigenlijke schrijfwerk een inktkoelie werd gehuurd. Dat schrijfwerk omvatte nogal wat, zoals we kunnen afleiden uit het oud-memoriaal van schepenen, het handschrift waarin ook het bovengenoemde kroniekje staat. Sensationeel is het artikel niet, het is goed dat we nu naast Hugenholtz' verhandeling over de Leidse, Ketelaars stuk over de Dordtse en mevrouw Bos' artikel over de Goudse secretaris, gegevens uit een vierde Hollandse stad bij elkaar hebben staan. Er zijn overigens nog meer steden, waarover een soortgelijk stuk kan worden geschreven.

'Vragen naar begin en ontwikkeling van Rotterdams stadsbestuur', van H. ten Boom (*ibidem*, VIII (1980) 143-155 is nogal oppervlakkig gebleven. Het beperkt zich niet tot de bestuurlijke aspecten, maar keuvelt over veel meer zaken uit de dertiende-vijftiende eeuw, zonder dat een nieuwe visie wordt gegeven.

In 1978 toonde mevrouw Scholte aan dat de kroniek van Willem van der Sluis over de Jonker-Fransenoorlog een vervalsing van de hand van Jacob Lois was om de oudheid van een kasteel Polderenburg onder Kethel te bewijzen. Ik heb toen mijn bewondering voor haar onderzoek uitgesproken. Zoals zo vaak heeft deze ontdekking vruchtbaar gewerkt zodat ze nu een reeks aanvullingen kan publiceren in M.C.P. Scholte, 'Polderenburg II', *ibidem*, 236-255. Weer toont zij daarin de scherpzinnigheid van een speurder uit een detective-roman. Zij weet onder andere aan te tonen dat Lois ook een oorkonde uit 1583 gefabriceert heeft, waarin Philips de Ligne als erfgenaam van Wassenaarse goederen eigenaar van de tienden van Polderenburg werd genoemd. Alles had tot doel om de waarde van het land te verhogen en inderdaad heeft Jacob Lois er in 1658 een zeer goede prijs voor gemaakt. Het mag alles wat detaillistisch klinken, in ieder geval is dit historisch speurwerk op hoog niveau. Dergelijk werk geeft soms aanleiding tot polemiek. C. Hoek, 'De woning van de abt van Egmond te Kethel, genaamd Polre', *ibidem*, IX (1981) 207-218 is het op enkele punten niet met mevrouw Scholte eens, met name gelooft hij niet dat het Egmondse bedrijfscentrum 'Polre' dat in 1288 wordt vermeld op het land Polderenburg heeft gelegen. Op dit punt dreigt de discussie zo technisch te worden dat alleen de beide polemisten deze nog kunnen volgen.

N. van der Blom, 'Erasmus bij dr. Wes, een apologie', met naschrift door W. Veltheer, *ibidem*, 161-174 is ontstaan omdat de schrijver zich geërgerd heeft aan het roekeloos door Wes uitgesproken verwijt dat Erasmus zich ergerde aan de syfilis-lijder Ulrich von Hutten, terwijl hij zelf met die kwaal besmet was. Inderdaad heeft dr. Wertheman in 1929 aan het skelet van Erasmus een vergroeiing geconstateerd die te wijten zou kunnen zijn aan een luetische besmetting, maar dan zou deze toch niet door geslachtsverkeer opgelopen moeten zijn.

H.P.H.J.

Overijsselse historische bijdragen, XCV (1980) is in verband met de viering van het 750-jarig bestaan van Zwolle geheel aan deze stad gewijd. Het deel bevat verslagen van archeologisch onderzoek in de binnenstad, geredigeerd door R. van Beek en V.T. van Vilsteren (5-94), een overzicht van de bouwgeschiedenis van het stadhuis door G. Berends (95-118)

en een onderzoek naar de restanten van veertiende-eeuwse woonhuizen door D.J. de Vries, die zestien woningen in zijn studie kon betrekken (119-138). N.D.B. Habermehls artikel over het Heilige Geestgasthuis geeft een goed – en goed gedocumenteerd – inzicht in de hulpverlening in het hospitaal, in de bezittingen waarover het beschikte en in de verhouding tussen de zorg voor armen en het onderhoud van kostkopers (139-168). F. Berkevelder betoogt in een artikel betreffende de relaties tussen Deventer en Zwolle in de veertiende eeuw, 'De groei van middeleeuws Zwolle naar zelfstandigheid' (169-186), dat Zwolle sinds het in 1230 het stadsrecht van Deventer kreeg door zijn moederstad in een soort institutionele en economische worggreep werd gehouden, waaruit het zich in de veertiende eeuw langzaam wist te bevrijden. Het komt mij voor, dat hij de juridische gevolgen van de moeder/dochterstad-verhouding sterk overschat – hij betreft er zulke irrelevante zaken als Deventer munt- en tolrechten bij en beweert dat een stad in de middeleeuwen geen volwaardig hanzelid kon zijn wanneer zij haar recht aan een andere stad ontleende – en dat zijn interpretatie van de politieke gebeurtenissen binnen en buiten Zwolle daardoor enigszins aan geloofwaardigheid inboet. De hiergenoemde bijdragen zijn ook in boekvorm verkrijgbaar: *Zwolle in de middeleeuwen: onderzoekingen naar een vroegstedelijke samenleving* (Zwolle: Waanders, 1980, 187 blz., ISBN 9070072).

J.A.K.P.

J.G.M. Hilhorst publiceerde in *Flehite*, XII (1980) 60-70 onder de titel 'Het bezit van de Sint Paulusabdij te Hees en Soest in 1028 en 1400' een bijdrage tot het ontstaan en de ontginning van deze plaatsen. Het ingewikkelde betoog zou voor de ter plaatse niet zo goed bekende lezer aanmerkelijk gemakkelijker te volgen zijn, als een duidelijk kaartje aan het artikel was toegevoegd.

A.D.M.

In een suggestief opstel getiteld 'Twee rivaliserende leraren in de 15e eeuw: Gerard Stampe en Jan Van den Veren', *Biekorf*, LXXXI (1981) 154-160 presenteert de Brugse stadsarchivaris N. Geirnaert een stukje cultuurgeschiedenis. Gerard Stampe was een rigoureuze moderne devoot die de ambities van de meer frivole humanist Van den Veren ten aanzien van een rectorplaats in de kapittelschool te Middelburg in Zeeland heeft gekortwiekt.

M.B.

NIEUWE GESCHIEDENIS

Ubbo Emmius, *Friesische Geschichte. Rerum Frisicarum historiae libri 60*, I (Aus dem Lateinischen übersetzt von Erich von Reeken; Frankfurt: Jochen Wörner, 1980, 300 blz., DM 48,—). Ubbo Emmius, *Rerum Frisicarum historiae libri LX* is een belangrijk werk in de geschiedenis van de geschiedschrijving. Het omvangrijke boekwerk is niet meer te verkrijgen en de geïnteresseerde moet het op een bibliotheek raadplegen, waarbij het latijn voor steeds meer lezers een hinderpaal vormt. Het is daarom nuttig erop te wijzen, dat Erich von Reeken een Duitse vertaling verzorgt, die in zes delen bij Verlag Jochen Wörner in Frankfurt verschijnt. Het eerste deel is in 1981 verschenen, met een voorwoord van E.H. Waterbolk en een korte inleiding van de vertaler. De uitgave is goed verzorgd. Een enkele

maal zijn verklarende noten of in de tekst tussen haken korte toelichtingen toegevoegd. De vertaling leest prettig.

J.J.W.

Heinz Schilling, met medewerking van H. Sydow, 'Calvinistische Presbyterien in Städten der Frühneuzeit – eine kirchliche Alternativform zur bürgerlichen Repräsentation?' (Mit einer quantifizierenden Untersuchung zur holländischen Stadt Leiden)', in: Wilfried Ehbrecht, ed., *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit* (Keulen-Wenen: Böhlau Verlag, 1980, 453 blz., DM 138,—, ISBN 3 412 054798) 385-444. Het betreft hier een detailonderzoek inzake calvinistische kerkeraden, uitgevoerd voor Leiden in de periode 1573-1700. De auteur van *Religion und Gesellschaft in der calvinistischen Republik der Vereinigten Niederlande* onderneemt hier een empirische toetsing van de vraag die in de titel van zijn verhandeling is gesteld en waarop het antwoord in min of meer negatieve zin uitvalt. Ook in de kring van de kerkeraden der Nederduits hervormde en in mindere mate der Waals hervormde gemeenten in de textielstad blijkt al spoedig een zekere oligarchisering waar te nemen. De ambtsdragers komen overwegend voort uit de kring van welgestelde burgers, met name kooplieden en ondernemers uit de textielsector, later ook uit de groep van academici. Het aantal magistraatsleden in de Nederduits hervormde kerkeraad (de Waalse gemeente bestond uit vreemdelingen) bedroeg in de onderzochte periode ongeveer één derde, wat de ouderlingen betreft zelfs de helft van het totaal. Opmerkelijk is de aan het slot ontwikkelde these dat de kerkeraden aan welgestelde families uit het bedrijfsleven als toegangsportaal konden dienen tot de magistratuur.

A.F.M.

Naar aanleiding van de herdenking van de vierhonderdste verjaardag (1977) van Pieter Paul Rubens organiseerde het Belgisch historisch instituut van Rome in de Italiaanse hoofdstad een colloquium met als thema: 'Italia e Belgio all'epoca di Rubens (1577-1640)', waarvan een verslag is gepubliceerd in het *Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome* (1978-1979) 129-259. Het Europese tijds kader waarin Rubens' leven zich afspeelde werd gekenmerkt door de geleidelijke socio-economische neergang van het katholieke Iberisch schiereiland die gepaard ging met de opkomst van twee protestantse staten: Engeland en de Noordelijke Nederlanden. Bij zijn dood in 1640 was de dertigjarige oorlog, die Duitsland had uitgeput en de Europese politiek vertroebeld, in zijn Franse fase getreden. In deze drieënzestig jaar tijds vonden er belangrijke wijzigingen in de Europese machtsverhoudingen plaats. Rubens werd als kunstenaar in Italië gevormd, waar zijn werken, die barok zijn, getuigen van een Vlaamse traditie. Het is daarom van belang de grote lijnen van de politiek, socio-economie en cultuur van beide naties te belichten. G. Galasso en J. Craeybeckx geven een synthese van het politieke gewicht der toenmalige Italiaanse stadstaten en van de Nederlanden in respectievelijk 'Gli Stati Italiani all'epoca di Rubens' (132-150) en 'Les Pays-Bas dans la politique européenne à l'époque de Rubens' (151-170). De socio-economische aspecten van beide landen worden behandeld door A. de Madolahena, 'Economica e società in Italia all'epoca di Rubens' (171-188) en J.A. van Houtte, 'Economie et société aux Pays-Bas à l'époque de Rubens' (189-205). Op het cultureel en kunsthistorisch vlak zijn er bijdragen van E. Stols, 'Aspects de la vie culturelle aux Pays-Bas Espagnols à l'époque de Rubens' (206-225), M. Fagiola, 'Per secupre in Roma. Ipotesi su Rubens 1601-1608' (226-237) en van C. van de Velde, 'L'itinéraire Italien de Rubens' (238-259).

J.P.E.

In de Kroniek van dit tijdschrift werden reeds drie delen besproken van A. Th. van Deursen *Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (BMGN, XCIII (1978) 371 vlg. en XCV (1980) 622 vlg.). Het vierde en laatste deel, dat de treffende titel *Hel en hemel* meekreeg (Assen: Van Gorcum, 1980, 148 blz., f 17,90, ISBN 90 232 1766 7) beschouw ik als het best geslaagde van deze waardevolle serie. Juist dit deel bestrijkt een terrein dat de auteur wel bij uitstek vertrouwd is. Zo is het tweede hoofdstuk over de calvinisten in hoofdzaak een samenvatting van *Bavianen en Slijkgeuzen*. In zijn 'woord vooraf' merkt Van Deursen daar overigens terecht bij op, dat deze samenvatting 'door haar andere accentuering misschien dienen kan hoofd- en bijzaken beter te onderscheiden'.

Voor een criticaster is er niets plezieriger dan juist bij een boek dat hij hogelijk waardeert wat kritische kanttekeningen te maken. Ik haast mij dan ook tot deze kritisch-lustbevrediging over te gaan. In het mooie eerste hoofdstuk over volksgeloof is de toonzetting mij hier en daar net een tikkeltje te calvinistisch. Volksgeloof, aldus de schrijver, 'wordt niet als het christelijk geloof bewogen door liefde, maar enkel gedreven door angst... Het vindt de bescherming niet in godsvertrouwen, maar in magie' (4). De hier geponeerde tegenstelling is mij wat te zwart-wit, te hel-hemelachtig. Magie kan ook verbonden zijn met mystiek en heel positieve, zelfs ethische aspecten vertonen. Bewonderaars van het fascinerende oeuvre van de Engelse romanschrijver John Cowper Powys (en dan denk ik met name aan diens magistrale, door Vestdijk zozeer bewonderde *A Glastonbury Romance*) zullen Van Deursen's dichotomie wat te goedkoop-manicheïstisch vinden. Van hoeveel angst en angsten gaven trouwens ook rechtgelovige christenen niet blijk in de Gouden Eeuw en ook nog wel erna. Was er op gereformeerde boete- en bededagen, als de kerken volstroonden, behalve angst bij velen ook niet een fikse dosis magie in het spel? In dit geval wordt echter ook bij Van Deursen de soep niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Dat het volksgeloof op het christelijke, zelfs op het gereformeerde erf, wist door te dringen, of beter, zich ook daar wist te handhaven, laat hij duidelijk genoeg zien.

Wat moeite heb ik met Van Deursen's stelling dat de remonstranten niet tot de calvinisten dienen te worden gerekend. Vormden de calvinisten zo'n monolithische groepering dat er op het stuk van het geloof van enige verscheidenheid op het calvinistische erf geen sprake kon zijn? Wat moeten wij dan bijvoorbeeld aan met een man als Constantijn Huygens? Hem ook maar buiten de deur van de publieke calvinistische kerk zetten? Het lijkt me wenselijker de remonstranten in meerderheid, althans in de eerste helft van de zeventiende eeuw, te blijven beschouwen als calvinisten, zij het uiteraard als een richting onder het gereformeerde kerkvolk die enkele specifieke eigen trekken vertoont.

Met klem keert de schrijver zich tegen opvattingen volgens welke 'het conflict tussen remonstranten en calvinisten' bovenal moet worden beschouwd als 'uitdrukking van klasstrijd' (62). Dat Van Deursen verzet aantekent tegen een dergelijke vulgair-marxistische zienswijze is begrijpelijk genoeg; dat neemt mijns inziens echter niet weg dat er in de kring van de grote kooplieden in Holland en het daaruit voortgekomen Hollandse regentenpatriciaat door de bank genomen een grotere geneigdheid valt te bespeuren tot het aanhangen van wat minder steil-orthodoxe kerkelijke opvattingen dan in het milieu van de kleine burgerij. Men behoeft toch waarlijk geen marxist te zijn om in te zien dat het koopmansmilieu met zijn goed oud-Hollandse neiging tot plooiën en schikken niet bepaald strookte met een strikte kerkelijke orthodoxie van welke denominatie dan ook. Elders in zijn boek blijkt ook deze schrijver dat wel degelijk te beseffen. Zo kwam ik op bladzijde 81 de even rake als juiste opmerking tegen: 'Hadden de regenten zelf de wereld mogen scheppen, dan zouden ze die waarschijnlijk gematigd protestant hebben gemaakt'.

Het heeft mij nogal verbaasd dat Van Deursen met geen enkel woord rept van de in gere-

formeerde kring levende opvattingen van de Republiek als uitverkoren volk, als tweede Israël. Ook op zijn literatuurlijst ontbreken de titels van de oratie van Smitskamp, zijn voorganger aan de VU, en van Groenhuis' dissertatie over de predikanten. Ook heeft het mij wat bevreemd dat de schrijver nauwelijks enige aandacht heeft besteed aan de zogenaamde kerkelijke middengroeperingen. Het woord 'middengroep' wordt slechts heel terloops even genoemd op bladzijde 74. Op de literatuurlijst schittert de titel van Woltjer's dissertatie door afwezigheid.

De rooms-katholieken krijgen in dit boek het volle pond. Ook hun vroomheidsbeleving weet de calvinistische auteur volledig tot haar recht te doen komen. Van het (achteraf gezien) vaak nogal kinderachtige gehaktak, van het elkaar vliegen afvangen, dat zo kenmerkend was voor veel vroegere publikaties van katholieken over protestanten (ik denk hierbij bijvoorbeeld ook aan een eminent historicus als Rogier) en vice versa, valt in dit boek niets meer te bespeuren. Natuurlijk dient dit Van Deursen als een verdienste te worden toegerekend. Deze verdienste hangt overigens in niet onbelangrijke mate samen met, kan in feite zelfs grotendeels verklaard worden uit essentiële veranderingen van het geestelijk klimaat op kerkelijk en interkerkelijk terrein in de afgelopen jaren, veranderingen die op politiek gebied hun uitdrukking hebben gevonden in de vorming van het CDA. Jan Romein zou in een geval als dit ongetwijfeld, niet zonder enige zalving, hebben gesproken van geschiedschrijving in opdracht van de tijd. Men zou ook met wat minder opgewektheid, met enige resignatie zelfs, kunnen gewagen van 'la tristesse de la condition des historiens', tijdgeest-aapjes als die doorgaans goeddeels blijken te zijn.

J.C.B.

Het is bekend dat het zwaartepunt van de wetenschapsbeoefening in de Nederlanden na de Opstand verschoof van het zuiden naar het noorden. Dat betekende niet dat in het zuiden geen serieus natuuronderzoek meer werd verricht. Op het gebied van de wiskunde en haar toepassingen (optica, astronomie, mechanica) maakte het zuiden in de zeventiende eeuw een duidelijke nabloei door. Voor een belangrijk deel kwam deze op rekening van de jezuïetencolleges in Antwerpen en Leuven. O. van de Vyver, 'L'école de mathématiques des Jésuites de la province Flandro-Belge au XVIIe siècle', *Miscellanea Edmundo Lamalle Nuncupata, Archivum Historicum Societatis Iesu*, IL (1980) 265-278 geeft een kort overzicht van de lotgevallen van het onderwijs in de wiskunde dat de jezuïeten, met enkele onderbrekingen, tussen 1617 en 1690 afwisselend in Antwerpen en Leuven gaven.

In dezelfde bundel geeft H. van Looy, 'Chronologie et analyse des manuscrits mathématiques de Grégoire de Saint-Vincent (1584-1667)', 279-303, een overzicht van de geschriften van de eerste en belangrijkste hoogleraar wiskunde aan de colleges in Antwerpen en Leuven. Uit het overzicht, een synopsis van de dissertatie die de auteur in 1979 te Leuven verdedigde, blijkt dat de wiskundige scheppingskracht van A Sancto Vincentio het grootst is geweest in de jaren 1617-1620, toen hij in Antwerpen doceerde.

K.V.B.

In het *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, XXXII (1980) ii, schrijft Franz Übleis over 'Deutsche in Indien 1600-1700. Entstehung, Struktur und Funktion des Indienbildes der deutschen Reiseberichte des 17. Jahrhunderts' (127-151). Hij doet dit omdat het Duitse aandeel in de beeldvorming tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Zijn artikel is puntsgewijs van opzet, misschien het gevolg van het gebruik van sociologische handboeken die hij zeer aanbeveelt. Na de probleemstelling behandelt hij achtereenvolgens: Duitsers in Zuid-Azië in de zeventiende eeuw, het beeld van Indië in Duitse reisbeschrijvingen,

de aard van de ontmoeting, economie, bestuur, ras, godsdienst, conflicten en tenslotte stelt hij de vraag of het contact heeft geleid tot kritiek op de eigen maatschappij. Iedere paragraaf begint met een samenvatting van de gegevens afkomstig van verschillende auteurs die gevolgd worden door een puntsgewijze verklaring voor de gevonden uitkomsten. Het lijkt of de schrijver in de opvattingen van de reizigers te veel ideeën en noties van de twintigste eeuw had willen vinden, zodat zij tot 'moderne' oordelen over de toestanden die zij aantreffen hadden moeten komen. Het artikel eindigt met een handige tabel van geschriften bij het onderzoek gebruikt met verwijzingen naar moderne literatuur.

M.E.V.O.

De Amerikaanse historicus R.W. Unger, verbonden aan de University of British Columbia (Vancouver) en zeer vertrouwd met Nederlandse bronnen en literatuur, onderwerpt in 'Dutch Herring, Technology, and International Trade in the Seventeenth Century', *The Journal of Economic History*, XL (1980) 253-279, de overheersende positie van de Nederlandse haringexport aan een onderzoek. Hij stelt vast dat in de zeventiende eeuw 40% in Polen, de Baltische landen en Rusland werd afgezet, 40% in het Duitse binnenland en 20% in Noord-Duitsland. Slechts een 20% van de totale vangst werd in de Republiek zelf verorberd. De consument moet bij de mensen met hogere inkomens worden gezocht, meent de auteur. Technische superioriteit in schip en kaken, concentratie van vangst, verwerking en export in handen van een kleine groep kooplieden, deze factoren zorgden voor lage kosten, waarbij een strakke en permanente regulering van het bedrijf door de overheid en door het College van de Grote Visserij de Nederlandse positie verder versterkte. Dat waren dus interne factoren. Veranderingen in kosten en prijzen en aantasting van het bijna monopolie kon de bedrijfstak niet verwerken. Na 1650/1670 begon de achteruitgang reeds. Een verondersteld verband tussen stijging van graanuitvoer uit Polen, hogere koopkracht aldaar en stijging van invoer van haring blijkt niet aantoonbaar. Wel speelden de winstverwachtingen op grond van de uitkomsten van het afgelopen jaar een grote rol bij het beleid van de Nederlandse exporteurs. In grammen zilver, om een internationaal bruikbare maatstaf te geven, berekent Unger de winstmarges tussen Amsterdam en Danzig. Het artikel is door de betoogtrant van de auteur en de toepassing van een aantal wiskundige berekeningen abstract van karakter, maar biedt mede hierdoor gezichtspunten die nieuw zijn.

J.R.B.

M. Stolleis, ed., *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht* (Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1977, 303 blz., ISBN 3787552642) is een verzameling van twaalf speciaal voor deze bundel geschreven opstellen over even zovele beoefenaren van de staatswetenschappen. Het boek is bedoeld als hulpmiddel bij het wetenschappelijk onderwijs, vooral bij het vak 'Verfassungsgeschichte' in de juridische opleiding, en wordt gepresenteerd als een bijdrage tot de 'historisch-kritische Rekonstruktion der für das Deutsche Reich von etwa 1600 bis 1800 wichtigsten Lehren über Reichsverfassung, Politik und Naturrecht' (Vorwort). Het gaat dan ook over Duitse schrijvers, maar er is één uitzondering: even moeiteloos als Erik Wolf destijds in zijn *Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte* (eerste druk 1939; vierde druk, Tübingen, 1963) Hugo de Groot inlijfde bij de Duitse denkers, gebeurt dat ook hier. Een verklaring daarvoor wordt noch door Wolf, noch door Stolleis, noch door Hasso Hofmann, de auteur van het opstel over De Groot in deze bundel (51-77), gegeven. 'Das ist auffällig, weil Grotius sich keineswegs als Deutscher fühlte' (63), om Hofmanns eigen, in ander verband gebruikte woorden maar te citeren. Hij zegt overigens even verder: 'Über einen besonderen wirkungsge-

schichtlichen Aspekt hinaus wird unter dem Gesichtspunkt der deutsch-genossenschaftlichen Rechtsanschauung so die nachhaltige Inanspruchname des *Grotius* für die Reihe der 'Grossen Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte' verständlich, wie sie *Erik Wolf* eindrucksvol porträtieert hat' (64). Ofschoon deze motivering mij niet erg overtuigt, kan ik wel begrijpen dat men in een werk als het onderhavige *De Groot* niet graag weglaat. Maar waarom dan *Bodin* en *Hobbes* niet behandeld? Erg hinderlijk zou het ontbreken van *De Groot* overigens niet zijn geweest, want de Duitse student kan voor hem, behalve bij *Wolf*, ook terecht bij *Hans Maier*, *Heinz Rausch*, *Horst Denzer*, ed., *Klassiker des politischen Denkens*, I, *Von Plato bis Hobbes* (München, eerste druk 1968; vijfde druk 1979).

Hofmanns stuk over *De Groot* is overigens een waardige bijdrage aan een bundel van niveau. De elf andere 'Staatsdenker' die hier worden geportretteerd zijn *Johannes Althusius* (door P.J. Winters), *Dietrich Reinkingk* (door Christoph Link), *Johannes Limnaeus* (door Rudolf Hoke), *Hippolitus a Lapide* (door Rudolf Hoke), *Hermann Conring* (door Dietmar Willoweit), *Veit Ludwig von Seckendorff* (door Michael Stolleis), *Samuel Pufendorf* (door Notker Hammerstein), *Gottfried Wilhelm Leibniz* (door Hans-Peter Schneider), *Christian Thomasius* (door Klaus Luig), *Christian Wolff* (door Marcel Thomann) en *Immanuel Kant* (door Christian Ritter). *Michael Stolleis*, die voor deze portrettengalerij een knappe inleiding schreef (7-28), is er natuurlijk niet in geslaagd om het boek daardoor tot een eenheid te maken. Al kan het dus geen geschiedenis bieden, als leesboek is het aantrekkelijk. Of het in Duitsland ook als leerboek kan dienen, onttrekt zich aan mijn beoordeling. *Stolleis* wijst er in zijn voorwoord op dat de plaatsruimte het niet toeliet om aandacht te besteden aan een reeks andere auteurs, 'um nur wichtigere zu nennen': *H. Arnisaeus*, *D. Arumaeus*, *Chr. Besold*, *J. Bornitz*, *A. Clapmarius*, *A. Contzen*, *N.H. Gundling*, *J.F. Horn*, *L. Hugo*, *J.A. v. Ickstatt*, *G. v. Jena*, *J.P. v. Ludewig*, *J.J. Moser*, *J. Möser*, *J.S. Pütter*, *S. Rachel*, *J.W. Textor*, *J. Vultejus*. Als het boek bruikbaar blijkt te zijn voor het Duitse universitaire onderwijs en goed wordt verkocht, dan hoop ik dat een flink aantal van deze schrijvers een plaats zal kunnen vinden in een tweede druk. Nu ik toch aan het wensen ben: *Huigh de Groot* zou dan, wanneer zijn voornaam wordt weggelaten, *De Groot* moeten worden genoemd (in plaats van *Groot*). En als de bibliografieën hier en daar wat werden aangevuld, zou het boek misschien nog meer stimuleren tot verder onderzoek.

T.J.V.

I. Monballyu, 'De ontwerpcostumen van Merelbeke en Lemberge (1612)', *Handelingen van de Koninklijke commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België*, XXIX (1979) 195-205. De heerlijkheden Merelbeke en Lemberge, deel van het graafschap Aalst, lieten kort na het eeuwig edict (12 juli 1611) hun costumen optekenen, maar de tekst werd nooit gehomologeerd. De vrij beperkte inhoud (32 artikelen), voor een groot deel gewijd aan de periodieke schouwingen, is niettemin niet zonder belang als spiegel voor het plattelandsleven. We moeten wel bekennen dat het glossarium dat de tekstuitgave vergezelt ons wat vreemd voorkomt, door de vrij willekeurige manier waarop termen daarin al of niet werden opgenomen.

R.V.U.

In het midden van de negentiende eeuw en in 1912 publiceerden respectievelijk B.J. Lintelo de Geer en J.G.C. Joosting de tekst van het landrecht van Drenthe uit 1614, maar beide keren was dit niet gebaseerd op de authentieke tekst. Met de publikatie van J.E. Ennik, ed., *Het landrecht van Drenthe in 1614* (Meppel: Krips Repro, 1979, 96 blz., f 22,50) beschikken we nu over deze tekst, uitgegeven naar het exemplaar dat ondertekend is door de

drost, gedeputeerden en gecommiteerden uit de ridderschap en eigenerfden van Drenthe. De uitgave wordt voorafgegaan door een korte inleiding met enige informatie over de verschillende landrechten binnen de grenzen van de huidige provincie Drenthe tussen 1395 en 1614 en een beschrijving van het handschrift. In vier bijlagen tenslotte geeft Ennik de tekst van enkele wijzigingen uit de jaren 1629, 1630, 1703 en 1708.

Th.S.H.B.

Ongetwijfeld mede gestimuleerd door studies als die van Haley (1972) en Price (1974) is in onze eigen geschiedschrijving een revival te bespeuren van interesse voor de vele intrigerende aspecten aan de Nederlandse cultuur van de Gouden Eeuw. Ook de socioloog F. van Heek wijdt daaraan een boeiende hypothese: 'Bloei en ondergang van de Hollandse zeventiende-eeuwse landschapsschilderkunst (1620-1670): Artistiek isolement – integratie – creativiteit. Een sociologische beschouwing', *Mens en Maatschappij*, LIV (1979) 127-143. De auteur constateert een betrekkelijk maatschappelijk en artistiek isolement van de landschapsschilders, zoals Van Goyen, Hobbema, Cuyp en anderen. Zij voelden zich niet aangetrokken tot het heersende classicisme dat het geletterde regentenpatriciaat aansprak. Hun produkten zetten zij af onder de appreciërende kleine burgerij die hen tot een unieke creativiteit stimuleerde. De schrijver stelt, in een poging tot generalisering, de vraag of niet het Franse impressionisme twee eeuwen later in een vergelijkbaar sociaal-cultureel klimaat kon gedijen.

A.H.H.

R. Hooykaas, *Experientia ac ratione. Huygens tussen Descartes en Newton* (Leiden: Museum Boerhaave, 1979, 36 blz., ISBN 9062920497). In deze kleine monografie, tekst van een rede op 19 april 1979 in Museum Boerhaave uitgesproken bij de opening van de tentoonstelling 'Christiaan Huygens, een quaestie van tijd', behandelt Hooykaas de methodologische en wereldbeschouwelijke plaats van Huygens onder de groten van de zeventiende eeuw. In methodologisch opzicht plaatst hij Huygens tussen Descartes en Newton, maar dichtert bij het mathematisch empirisme van Newton dan bij het speculatieve, mechanistische rationalisme van Descartes. Helaas is het betoog van Hooykaas niet vrij te pleiten van een zeker schematisme. Bovendien was Huygens' positie op het stuk van de methode waarschijnlijk duidelijker geworden als er meer aandacht was besteed aan de overeenkomsten met Galilei. Minder gedateerd en met meer gevoel voor nuances is Hooykaas' bespreking van het moeilijke onderwerp van Huygens' religiositeit. Hij concludeert tot een innerlijke vervreemding van de christelijke elementen van het geloof in combinatie met een blijvende verbondenheid met het oude, vertrouwde milieu van de gereformeerde kerk, waarin Huygens zich is blijven thuisvoelen. Zijn religieuze opvattingen zelf verkilden allengs tot een rationalistisch theïsme van protestantse kleur. Hooykaas sluit zijn onderhoudend geschreven betoog af met enige opmerkingen over de ongrijpbare, 'onpersoonlijke' persoonlijkheid van Huygens.

K.V.B.

Emile Jacques, 'Médecine et spiritualité. Un médecin belge oublié, ami de Port-Royal; Philippe-Ignace Save (1659-1702)', *Revue d'histoire ecclésiastique*, LXXV (1980) 322-342 handelt over een arts die mijns inziens terecht vergeten is. Er is ook weinig bronnenmateriaal over hem bekend en het is methodisch wel interessant te zien hoe de auteur erg veel scherpzinnigheid aanwendt om desondanks iets over hem te weten te komen. Dat lukt hem

vrij aardig en op die manier wordt via de carrière van deze Belgische arts de invloed van de jansenisten belicht. Save werd geboren in Bergen in Henegouwen, behaalde zijn graad te Parijs in 1691, heeft daar enkele jaren praktijk uitgeoefend en heeft zich daarna teruggetrokken in de abdij Orval, waar hij ook de boeren uit de omgeving medisch verzorgde. Hij heeft nauwelijks geschriften nagelaten, slechts twee adviezen over het dopen van monsters, die er bij de geboorte nauwelijks als mensen uitzien. Die waren al eens gepubliceerd, maar de auteur geeft voor alle zekerheid nog maar eens een heruitgave. Save is nu wel voldoende geëerd, lijkt me.

H.P.H.J.

Historici en (neo)filologen zijn in de loop van de tijd op zeer verschillende wegen terecht gekomen, waardoor er weinig contact is tussen beide vakken. Toch kan ook het werk van filologen, speciaal wat de cultuur- en ideeëngeschiedenis betreft, een bijdrage leveren tot historisch onderzoek. Dit geldt vooral voor de vroegmoderne periode van de Europese geschiedenis met zijn uitgebreide neolatijnse literatuur. Het proefschrift van F. Akkerman, *Studies in the Posthumous Works of Spinoza. On Style, Earliest Translation and Reception, Earliest and Modern Edition of some Texts* (Dissertatie Groningen; Meppel: Kripsrepro (te verkrijgen bij de auteur, Slauerhofflaan 1, 9752 HA Haren), 1980, vi + 285 blz.) samengesteld uit eerder gepubliceerde artikelen, bewijst dit weer eens. Akkerman heeft een aantal edities bestudeerd van Spinoza's werken. Hij bespreekt de fouten van Gebhardts, nauwkeurigheid pretenderende, uitgave van de *Ethica* en gaat dan terug naar de Nederlandse vertaling van J.H. Glazemaker, de zeventiende-eeuwse 'aartsvertaler' zoals C.L. Thijssen-Schoute hem in haar studie noemde. Akkerman concludeert, dat in de Amsterdamse Spinozakring reeds tijdens het schrijven van de *Ethica* een vertaling moet zijn gemaakt, waarschijnlijk door Pieter Balling, waarop Glazemaker zich baseerde. Ook besteedt hij aandacht aan de voorrede van de uitgaven van Spinoza's nagelaten werk in 1677. Aangezien we nog steeds weinig weten van de mannen, die Spinoza omringden is de nauwlettende analyse van het Latijn van Lodewijk Meyer en het Nederlands van Jarig Jelles een aanwinst te noemen van de Spinozastudies.

Het voor historici meest interessante deel van Akkermans werk is echter de voordracht 'Spinoza's tekort aan woorden. Humanistische aspecten van zijn schrijverschap'. Alleen een goed kenner van de klassieke literatuur kan immers nagaan hoe het Latijnse onderwijs dat Spinoza genoot zich in diens stijl liet gelden. Vooral Terentius blijkt een grote invloed te hebben gehad, maar ook Cicero en Romeinse historici, waaronder in de eerste plaats de als grote politieke leermeester beschouwde Tacitus. Daarnaast komt de doorwerking van de Stoa door toedoen van Seneca's werk aan de orde. Welke Stoïsche invloed speelde hier een rol (zoals Dilthey stelde) en hoever gaat de Cartesiaanse (een punt waar Kossmann al aandacht aan heeft besteed)? Akkerman meent terecht dat een nauwkeurig vergelijken van passages geboden is. Maar we zijn er niet met de door hem aldus aangetoonde verwantschap en een daarop gebaseerde afwijzing van de filosofische invloed van de zeker door Spinoza bestudeerde brieven van Seneca. Het probleem is veeleer of er sprake is van een directe uitwerking van het klassieke denkgoed of dat het hier de krachtige Neostoïsche stroming in Spinoza's denken over de mens betreft. Seneca zelf is misschien niet zo belangrijk maar wel de verwerking van diens gedachten in de eeuw na Justus Lipsius.

E.O.G.H.M.

In 1683 publiceerde Johannes van Neercassel, de apostolische vicaris van de Hollandse missie een boek in twee delen over de biecht, getiteld *Amor poenitens* met daarachter nog

vele regels Latijn waarin de inhoud geresumeerd wordt. De kerkgeschiedenis van De Jong-Post zegt ervan: 'Geen boek is meer geschikt om de gelovigen tot vertwijfeling te brengen', het acht namelijk de kans dat er veel zonden vergeven worden door het sacrament van de biecht uitermate klein, want daarvoor moet de biechteling een volmaakt berouw hebben, dat wil zeggen een alles overstijgende liefde tot God. Naar men weet hebben sommige theologen en historici Neercassel een jansenist genoemd en een voorbereider van het schisma tussen de oud-bisschoppelijke Clerezij en de rooms-katholieken. Het boek *Amor poenitens* lijkt me inderdaad jansenistisch, het artikel van Ph. Dieudonné, 'Ernest Ruth d'Ans et l' 'Amor poenitens' de Jean van Neercassel', *Revue d'histoire ecclésiastique*, LXXV (1980) 5-39 behandelt dit probleem slechts zijdelings, wil alleen demonstreren dat Ruth d'Ans nauwe bemoeienis met de publikatie en de verspreiding van het boek heeft gehad. Ruth d'Ans was in 1653 te Verviers geboren, had te Leuven gestudeerd en was in 1681 zijn grote voorbeeld Antoine Arnauld naar Holland gevolgd. Het stuk maakt duidelijk welk een geweldige bron de correspondentie van Neercassel is, die op het rijksarchief te Utrecht berust. Het behandelt slechts een deelprobleem, maar maakt wel duidelijk dat Neercassel zelf en de kring rondom hem ook al vóór de publikatie van de eerste druk beseften dat het boek naar het jansenistische tendeerde.

H.P.H.J.

E. van Mingroot, 'Een beruchte XVIIIde-eeuwse rechtszaak: de moord op prior Filip De Vos van Ten Walle te Elsegem (2 januari 1736)', *Handelingen van de koninklijke commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België*, XXIX (1979) 143-193. De auteur, een bekend diplomaat en medievist, verrast ons met de publikatie van een volledig gerechtelijk dossier over de moord op de prior van het klooster Ten Walle te Elsegem (provincie Oost-Vlaanderen, gemeente Wortegem-Petegem) door diens mede-kanunnik Andreas Weybraecke in 1736. De inleiding belicht alle delicate punten van het geval waarbij de spanning tussen de kerkelijke immuniteit en de wereldlijke rechtsmacht en de diverse politieke en juridische instanties van de Oostenrijkse Nederlanden ter sprake komen en de vormen van de procesvoering nauwkeurig worden beschreven. Meer dan de juridische, politieke en religieuze aspecten van de zaak fascineert zij vooral door de concrete en aanschouwelijke wijze waarop de auteur ons de feiten van dichtbij laat beleven en de lezer als het ware met de alledaagse werkelijkheid confronteert zoals een scherpzinnig journalist dit vandaag zou doen.

R.V.U.

Nieuwe geschiedenis (in regionale jaarboeken en tijdschriften, alfabetisch per provincie gerangschikt)

P. Lenders, 'Ontwikkeling van politiek en instellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. De invloed van de Europese oorlogen', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXIV (1981) 33-78 onderzoekt op een vernieuwende wijze de centraliserende en etatiserende invloed van de Europese oorlogen uit de achttiende eeuw op de instellingen der Zuidelijke Nederlanden. In de periode 1725-1780 kennen de Oostenrijkse Nederlanden driemaal na het einde van een Europese oorlog (Poolse successieoorlog, 1733-1735, Oostenrijkse successieoorlog, 1741-1748, Zevenjarige oorlog, 1756-1763) een heroriëntatie van het binnenlands beleid. In

1735-1736 kan minister Von Harrach een aantal vernieuwingen die definitief breken met de Spaanse institutionele erfenis doorvoeren: fusie van de twee rekenkamers (namelijk die van Vlaanderen en Brabant), reorganisatie van de douanediensden, het aanstellen van commissarissen ter auditie van de rekeningen van de steden, kasselrijen en staten, een ingrijpende personeelsmutatie. Na de Oostenrijkse successieoorlog ontstonden er nieuwe instellingen, zoals de gevolmachtigd minister en gespecialiseerde technische junta's, waaronder die van de muntaangelegenheden en het financieel toezicht op gewesten en steden. In de derde hervormingsgolf kregen de ontstane instellingen hun uiteindelijke structuur: de oprichting van de Junta voor besturen en beden, het verbod voor de Raad van Brabant nog octrooien te verlenen, de inventarisatie van het bedrijfsleven en de oprichting van een academie naast de Leuvense universiteit.

R.D.K.

Mr. Beatrix Jacobs, wetenschappelijk medewerkster rechtsgeschiedenis te Tilburg, werkt aan een proefschrift over het middeleeuwse stadsbestuur van 's-Hertogenbosch. Ook van de ontwikkelingen daarbij na 1500 blijkt zij goed op de hoogte, getuige een artikel: Beatrix C.M. Jacobs, 'Hendrik van Bergaigne contra het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch', *Varia Historica Brabantica*, IX (1980) 53-77. Bergaigne was tijdens het beleg van 1629 ritmeester in het Staatse leger en werd na de capitulatie laagschout en hoogschout van Den Bosch. Al eeuwen lang was er onenigheid over de vraag of de schout zich alleen met de rechtspraak en het opsporen van misdadigers mocht bezig houden dan wel ook een aandeel had in het eigenlijke bestuur van de stad. Daarover lagen Bergaigne en de schepenen tientallen jaren met elkaar overhoop. De Staten-Generaal zou moeten beslissen – Brabant was generaliteitsland – maar deze delegeerde de zaak aan de Hoge Raad. In 1650 publiceerde deze een vonnis waarbij de schout praktisch buiten de eigenlijke stadsregering werd gehouden. De geëxtendeerde sententie is gedrukt en telt liefst 77 pagina's, omdat deze ook de uitvoerige argumenten van beide partijen bevat. Als juriste snapt mr. Jacobs al het jargon daarin en dat maakt haar artikel waardevol, al ontbeert het iedere dramatische spanning.

H.P.H.J.

In januari 1644 werd Johannes Verrijt door burgemeesters en kerkmeesters aangesteld tot organist aan de Grote Kerk te Rotterdam tegen een jaarsalaris van 900 gulden terwijl hij bovendien vrijdom zou genieten van alle stadsaccijnzen. Dat is een mooie beloning maar hij moest er wel wat voor doen, ondermeer iedere avond van 1 november tot 1 april van zes tot zeven uur één van beide orgels bespelen, die hij tevens ook moest onderhouden. Het toont aan dat de magistraat wel wat over had voor het muziekleven en dat was sinds de reformatie niet minder geworden. In de middeleeuwen werd in ieder geval sinds 1449 in de Grote Kerk een gesalarieerd koor van volwassenen en koralen (= koorknappen) gehouden, maar dat werd bekostigd door het college van getijdenmeesters, die wel subsidies genoten van het stadsbestuur. Deze en veel meer bijzonderheden staan in het artikel van C. Lingbeek-Schalekamp, 'De verhouding overheid-musicus in Rotterdam tot 1672', *Rotterdam's jaarboekje*, 8e reeks, IX (1981) 260-277, dat op uitvoerig archivalisch onderzoek berust. Zij heeft zich vooral geconcentreerd op de vraag welke instantie verantwoordelijk was voor de aanstelling van voorzangers (daartoe was het kerkkoor gereduceerd sinds de reformatie), organisten, torenwachters/trompetters en beiaardiers of klokkespelers en hoe hun taakomschrijving luidde. In de zeventiende eeuw blijkt het stadsbestuur van Rotterdam een tental musici te salariëren.

Italiaanse kooplui waren in de zeventiende eeuw in de Nederlanden zeker niet zeldzaam

maar zij vestigden zich bij voorkeur in de grote handelsmetropool Amsterdam. Op een uitzondering wordt de aandacht gevestigd door G.Th.H.C. Pieck, 'Francesco Gallaccini, Florentijns koopman te Rotterdam, 1647-1705', *ibidem*, VIII (1980) 204-235. Het is een uitermate geleerd artikel geworden grotendeels gebaseerd op gegevens uit de protocollen van Rotterdamse notarissen. Gallaccini heeft zich in 1671 in Nederland gevestigd, is daar met een Rotterdams meisje getrouwd. Hij verscheepte vooral graan naar Livorno maar was niet wars van andere transacties. In de jaren 1693-1694 moest hij echter zijn zaken afwikkelen, hoewel een faillissement kon worden voorkomen. Gallaccini vestigde zich toen in Amsterdam. Het artikel is zeer deskundig, maar vraagt dan ook van zijn lezers een behoorlijke kennis van de zeventiende-eeuwse handelstermen en praktijken.

M.J. van Lieburg, 'Het dagboek(1679-1703) van Jan Brouwer, binnenvader van het Rotterdamse dolhuis', *ibidem*, IX (1981) 243-259 vermeldt helaas niet veel bijzonderheden over de verpleging van de Rotterdamse krankzinnigen. Dat is ook te begrijpen, in een dagboek vermeldt men geen routinezaken, slechts wat uitzonderlijk is. Samen met zijn vrouw had Jan Brouwer de zorg voor een dertig à vijftig krankzinnigen met heel verschillende ziektebeelden. De meesten van hen waren de hele dag opgesloten in een cel met op de vloer wat stro. Ook pestlijders werden in hetzelfde huis opgenomen en tijdens de epidemie van 1664-1667 werden daarvan 570 opgenomen, waarvan bijna de helft overleed. Dat weten wij overigens niet uit het dagboek dat pas vanaf 1679 is overgeleverd. Daaruit blijkt overigens wel dat Jan Brouwer best een rijk en gevarieerd leven leidde en helemaal niet verplicht was tot de serviliteit tegenover de heren regenten, die men karakteristiek acht voor de binnenvaders van dergelijke instellingen.

Uiteraard treft men in notariële protocollen vooral de rijken der aarde aan. Zorgvuldig spuurwerk kan ook heel wat onthullen over vertegenwoordigers van de lagere klassen zoals blijkt uit G.Th.H.C. Pieck, 'Drie Kralingse figuren uit de achttiende eeuw, I, Hester Panck, molenaarsvrouw (ca. 1680-1746)', *ibidem*, 278-289. Hester Panck was de natuurlijke dochter van Dirck Adriaensz. Panck, die een avontuurlijk leven achter de rug had in de Indische archipel. In zijn testament vermaakte hij zijn bezittingen in Batavia aan een natuurlijke zoon die hij had bij een slavin, zijn goederen in patria aan Hester. Uit de afrekeningen van Hesters voogden leidt de schrijfster af dat het meisje erg koopziek was. Zij trouwde met Leendert van der Werff, molenaar aan de Oude Dijk te Kralingen. Weduwe geworden hertrouwde zij met de meesterknecht maar dit huwelijk was niet erg gelukkig, mede wegens financiële moeilijkheden. Hester wilde bovendien niet afzien van een vaste meid en een werkster. Zij werd door haar tweede man herhaaldelijk mishandeld. Het stuk staat vol sappige bijzonderheden, een beetje handige schrijver kan er zo een historische roman uit brouwen.

Op 16 september 1690 werd te Rotterdam de schutter Cornelis Kosterman geëxecuteerd, die bij een ruzie over een vaatje wijn een bediende van een pachter van de wijnaccijns had doodgestoken. De bevolking vond dat vonnis wel hard, de baljuw Van Zuylen van Nijvelt, die daarvoor verantwoordelijk was, bleek niet populair en op 6 oktober werd daarom diens huis geplunderd. Heeft het stadsbestuur dit misschien zelf uitgelokt, werd in de tijd zelf al in twee pamfletten gevraagd? De grote specialist voor oproeren in Holland, R.M. Dekker, heeft de zaak uitgezocht in een kort artikel, 'Het Kostermanoproer in 1690, complot of spontane beweging?', *ibidem*, 192-207. Hij komt tot de conclusie dat er geen bewijzen zijn van directe betrokkenheid van de regenten, maar dat ze het oproer achteraf wel probeerden uit te buiten om politiek voordeel te behalen.

H.P.H.J.

E. van Mingroot beschrijft in 'Teloorgang en afschaffing (1584) van de abdij van Zoetendale te Maldegem', *Appeltjes van het Meetjesland*, XXIX (1978) 88-125 in welke omstandigheden een Vlaamse augustijnerabdij aan haar einde kwam. Nadat het klooster na plundering door de bosgeuzen met de grond werd gelijk gemaakt kwamen de rechten en de overgebleven bezittingen in 1584 toe aan het Brugs jezuietencollege. In hetzelfde jaar vond de laatste abt Joris Wittebrood de dood door verdinking in niet opgehelderde omstandigheden.

G.A.

N. Geirnaert belicht in een gedegen bijdrage de actie van 'Carolus De Visch en het Kloosterslot in de (Kortrijkse) Groeningeabdij (1632-1636)', *De Leiegouw*, XXIII (1981) 75-89. De Visch, een cisterciënzer monnik, begon zijn monastieke loopbaan als biechtvader in Groeninge en had aldaar ondermeer de opdracht het 'kloosterslot' door de monialen te doen eerbiedigen, dit uiteraard in het kader van de strengere bepalingen van het concilie van Trente. Geirnaert concludeert dat de pogingen van De Visch mislukt zijn, maar uit zijn genuanceerde bewoordingen blijkt dat hij de actie toch ook niet volkomen negatief beoordeelt.

M.B.

Voor geïnteresseerden in de sociale mobiliteit in het leger en in het bijzonder in de bevorderingsmogelijkheden van kapiteins is de bijdrage van L. van Acker over 'De verovering van het fort De Knokke in 1712', *Biekorf*, LXXXI (1981) 8-28 zeer informatief. Het fort lag op de grens van de kasselrij Veurne en van het Brugse Vrije en beheerste, wegens zijn ligging, de toegang tot de stad Ieper. Simon de Ruwe was een Vlaams kapitein in dienst van de Staten-Generaal der Verenigde Provinciën. In 1712 kon hij – bij verrassing – het fort op de Fransen veroveren. In 1744 werd het weer door Franse troepen heroverd.

M.B.

Stoeppalen dienden vroeger ter afsluiting van de stoep, die particulier terrein was en niet tot de openbare weg behoorde. Ze werden ook wel, na verlies van hun oorspronkelijke functie, gebruikt als grafpaal, grenspaal of schamppaal op de hoeken van straten. Vormen en ornamenten komen in allerlei delen van Nederland in bepaalde typen overeen, hetgeen wijst op massaproductie. F. Beekman geeft in 'Stoeppalen uit de 17e eeuw op Zuid-Beveland', *Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland*, VI (1980) 52-63 aan de hand van een serie foto's een beschrijving van een aantal bewaard gebleven palen en fragmenten op Zuid-Beveland.

G.T.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

J.B. Quintyn, 'Jozef Frans Kluyskens (1771-1843) eerste voorman van het Vlaams-Belgisch doktersgild', *Sartonia*, XLIX (december 1980) is een biografisch opstel over de bekende Belgische heekkundige Jozef Frans Kluyskens, die zich als legerchirurgijn bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt tijdens de slag bij Waterloo. Als medicus heeft hij een aantal ziekten die in het bijzonder in het leger voorkwamen in het kort beschreven. Uit het

verhaal van de auteur kan de medicus-historicus de typische snel denkende en snel handelende legerarts herkennen, die tijdens de Franse overheersing zo'n belangrijke rol in de geneeskunde heeft gespeeld, helaas in het bijzonder voor de pathologische anatomie. Kluykens was bevriend met S.J. Brugmans, eveneens zowel medicus als organisator en geleerde. Het was een roerige periode maar dat verklaart nog niet waarom de portretten van Palfijn en Filips Verheyen uit hun tijd zijn getrokken ter illustratie van een biografie van een collega die aanzienlijk later verscheen op het droeve toneel van ziekte en dood.

A.M.L.E.

Histoire urbaine et histoire religieuse ont de multiples points de contact. L'ouvrage de F. Jacques, *Namur en 1784. Paroisses, rues, immeubles, propriétaires et essai de constitution d'un plan parcellaire* (Namen: Universitaire pers, 1980, 256 blz., 7 ill., 1 krt., BF 885, —, ISBN 2 87037 058 x) en donne un exemple particulièrement réussi. Son objectif est clair, 'strict et limité': déterminer 'la configuration, rue par rue et maison par maison, des circonscriptions paroissiales de la ville... dans l'enceinte murée' (Avant-propos, 7, note 10). La méthode préconisée pour y parvenir est rigoureuse: 'dresser un plan géométrique parcellaire' (Avant-propos, 7). Encore fallait-il disposer des éléments permettant de la mettre en oeuvre. La fin du dix-huitième et le début du dix-neuvième siècle y ont pourvu. Pour le plan de base d'abord. C'est en effet en 1810 que le plan figuratif levé par F.J. Denis de 1792 à 1810 à l'échelle de 1/1000 est certifié conforme. Deux copies en réduction sont réalisées par le géomètre lui-même en 1812. C'est l'une d'elle qui a servi ici de fonds de plan. Quant aux descriptions des différentes parcelles, elles reposent sur deux documents. Le premier, dont l'auteur détaille la réalisation (Introduction, 28-30 et 32-36), est le relevé tiré en 1786 du recensement de 1784, avec pour but essentiel de proposer 'une nouvelle distribution des paroisses'. Pour chaque maison, mention est faite des noms des propriétaires, des enfants en-dessous de 12 ans, des habitants de 12 ans et plus, du nombre total des individus enfin. Le second est le mesurage des façades, vraisemblablement opéré à l'occasion du dénombrement et mentionnant d'une part les noms des personnes et d'autre part 'les mesures en pieds et en pouces, sous forme de croquis des patés de maisons ou d'alignement, lorsqu'il s'agit de rues longues' (Introduction, 30). Et les résultats de cette confrontation de sources de haute qualité est à la hauteur des ambitions de départ. C'est en effet à un véritable dictionnaire des rues de la ville que le lecteur se trouve d'abord confronté. Pour chacune d'entre elles, évoquée dans l'ordre alphabétique des appellations anciennes et actuelles, l'auteur restitue les noms de tous les propriétaires repérables, avec leurs différentes graphies, en suivant la numérotation des parcelles. Mais c'est surtout pour lui l'occasion de donner libre cours à toute son érudition; l'abondance des notes touchant chaque immeuble important, chaque personnage sortant peu ou prou du commun, chaque dénomination de rue même, en témoigne. Des index rendent la consultation de cette mine d'information particulièrement aisée, pour la situation des immeubles d'abord, pour les qualités et professions des propriétaires ensuite, pour les noms de personnes et de lieux enfin. C'est alors une véritable géographie sociale de la ville que permet de matérialiser la grande carte en couleur, qui accompagne l'ouvrage, tout en réglant sans doute définitivement le problème des limites paroissiales à Namur sous l'Ancien Régime. En bref c'est donc un instrument de travail indispensable que vient de donner F. Jacques à tout dix-huitiémiste qui tentera de cerner la vie namuroise du Siècle des Lumières.

P.S.

Het jaarlijks symposium van de actieve werkgroep achttiende eeuw was in 1980 gewijd aan

het verlicht despotisme in de Nederlanden. Het *Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw*, XLIX-L (februari 1981, 147 blz., f24,—) bevat de teksten van daar geleverde voordrachten, voorafgegaan door een probleemverkennde inleiding van J.A. Bornewasser, 'De Verlichting in worsteling om de staat' (5-10). Een bundel interessante historiografische verkenningen, die – tot in de voetnoten – veel belangwekkend materiaal aandragen. In zijn bijdrage 'Der Aufgeklärte Absolutismus als Europäisches Problem' (11-23) typeert K.O. von Aretin het verlicht absolutisme als een verschijnsel dat ondanks het feit dat het stoelde op elkaar uitsluitende begrippen toch een eigen karakter vertoonde, al moest het dan op den duur aan die innerlijke tweespalt te gronde gaan. Y. van den Bergh, 'Een stedelijke reactie op de politiek van Jozef II. Het geval Brugge: het onverwachte Jozefisme van de ambachten en de volksmassa' (24-38) wijst erop, dat al te onhandig (absolutistisch?) optreden Jozef II beroofde van de sympathie voor zijn verlichte houding, die aanvankelijk wel degelijk onder de ambachten en volksmassa leefde. Onhandigheid, want gebrekkige kennis van de Zuidnederlandse realiteiten, noemt ook J. Roegiers, 'De Nederlandse kerkpolitiek van Jozef II: Verlicht of despotisch?' (39-50) als oorzaak van het mislukken van Jozefs optreden in kerkelijke zaken. Het is geen schokkende stelling meer, dat vele verlichten desnoods bereid waren gebruik te maken van het absolutisme of de autocratie om hun maatschappelijke vernieuwingen te realiseren. Th. Clemens, 'Is de concentratie van macht onder koning Lodewijk een uitloper van het verlicht absolutisme?' (70-83) kiest zijn uitgangspunt in die stelling om te verklaren waarom zoveel Noordnederlandse democratische patriotten Lodewijk Napoleon wilden dienen; als illustratie neemt hij, naast anderen, de tot nog toe tamelijk onbekende Amsterdamse uitgever J.A. Crajenschot. Wat onder de Bataven concreet aan verlichtingstendenzen bestond schetst O. Moorman van Kappen voor het deelterrein van 'Verlicht despotisme en het recht' (51-69). Uiteraard kon men in het verband van dit symposium niet heen om Willem I, sinds Goslinga's inaugurele rede algemeen als verlicht despoot gebrandverfd. M. Chappin S.J. en J.P. de Valk, 'Koning Willem I: een verlicht despoot?' (84-109) geloven niet zo erg in de juistheid van een dergelijke betiteling voor het beleid van de autocratische 'Landesvater' Willem I; traditionele opvattingen en praktische noodzaak bepaalden Willems optreden vooral, als men de door hen gereconstrueerde autorefectie van de koning op zijn koningschap mag geloven. N.C.F. van Sas lijkt die opvatting met zijn bijdrage 'Het politiek bestel onder Koning Willem I' (110-134) min of meer te delen; zijn hoofdaandacht is echter gevestigd op de aanwezigheid van anti-autocratische structuren en instellingen in het koninkrijk, die door politiek bewuste personages in zo'n mate met succes gehanteerd werden, dat spreken van (verlicht) absolutisme onjuist lijkt. Voorbeelden van kritische (Zuidnederlandse) ambtenaren geeft L. Francois, 'De Verlichte ambtenaren onder Willem I: kritische pijlers van een bewind' (135-147).

G.J.S.

Direct na de Bataafse omwenteling in 1795 ontbrandde er een felle strijd tussen de voorstanders van de eenheidsstaat, de unitarissen, en de verdedigers van de oude gewestelijke zelfstandigheid, de federalisten. Het verwondert ons niet dat de discussie tussen federalisten en unitarissen is terug te vinden in de handelingen van de eerste constitutiecommissie, die werd ingesteld bij decreet van de nationale vergadering van 15 maart 1796. Een chronologische bewerking van het archief van de eerste constitutiecommissie, gevolgd door een facsimile uitgave van het plan van constitutie is gepubliceerd door L. de Gou, ed., *Het plan van constitutie van 1796* (RGP, kleine serie XL; Den Haag: M. Nijhoff, 1975, 474 blz. + 128 blz., ISBN 90247 1799 x). Op 15 maart 1796 hadden Friesland en Zeeland nog

geen representanten benoemd, zodat de eerste officiële vergadering van de constitutiecommissie moest worden uitgesteld en wel tot 27 april. De commissie telde éénentwintig leden, zes uit Holland, één uit Drenthe en twee uit de overige provincies en Bataafs Brabant. Vier uitgesproken unitarissen stonden tegenover zes uitgesproken federalisten en daar tussendoor laveerden elf gematigden, die zich nu eens bij de unitarissen, dan weer bij de federalisten aansloten. Na veel gepraat besloot de commissie op 27 mei de één en ondeelbaarheid van de Republiek als grondslag van de constitutie op te nemen. Aangezien de commissie slechts zes maanden de tijd kreeg en er tijdens de bijeenkomsten van de constitutiecommissie veel en lang werd gepraat, werd het uitwerken van de verschillende onderdelen opgedragen aan subcommissies, vijftientig in totaal. De op 26 augustus ingestelde commissie voor de eindredactie verdient onze bijzondere aandacht. De belangrijke verschillen tussen de in de constitutiecommissie vastgestelde en de uiteindelijk aan de nationale vergadering aangeboden tekst zijn ontstaan door het ingrijpen van deze subcommissie. Op 10 november 1796 werd het plan van constitutie, dat een sterk federalistisch karakter had, bij de nationale vergadering ingediend. Het treurige verloop is bekend. Na eindeloze debatten, eerst over de vraag of het ingediende plan wel onderwerp van beraadslaging kon zijn, werd uiteindelijk op 2 december besloten de een en ondeelbaarheid van de Republiek als principe voor de constitutie te aanvaarden. De nationale vergadering benoemde een commissie van zeven leden die voorstellen zou moeten indienen voor de ineen-smelting van de oude gewestelijke schulden. Enige dagen later werd er weer een commissie van zeven benoemd die tot taak kreeg de artikelen te wijzigen die door het decreet van 2 december veranderd moesten worden. Laatstgenoemde commissie vatte haar taak ruim op en herzag het federalistische ontwerp in meer unitarische zin. Vanaf 10 januari 1797 werd het plan dagelijks, artikelsgewijs in de nationale vergadering behandeld en op 1 augustus werd de ontwerpconstitutie door de stemgerechtigde kiezers verworpen.

De editeur heeft zich beperkt tot het toegankelijk maken van het archief van de eerste constitutiecommissie die op 10 november haar werkzaamheden beëindigde. De historische achtergronden zijn duidelijk uiteengezet in een informatieve inleiding. De Gou heeft er wijselijk vanaf gezien alle stukken afkomstig van de eerste constitutiecommissie te publiceren. De handelingen van deze commissie zijn gepubliceerd als een dagverhaal aan de hand van de notulen en waar deze te summier of onvolledig bleken te zijn vervangen door of aangevuld met – inspringend in de tekst – relevante archivalia van de eerste constitutiecommissie. Voor het gesprokene door Jacob van Manen, een vurig unitaris, is gebruik gemaakt van de door hemzelf in 1797 gepubliceerde redevoeringen. Een 'Concept eener Nederlandsche staatsconstitutie' door J. van Manen is als appendix toegevoegd en de uitgave wordt besloten met een reeks nuttige indices namelijk een register van afwezigheid van leden, van constitutieartikelen, een lijst van geraadpleegde archivalia, een register van persoonsnamen, van topografische namen en van zaken. Tenslotte volgt een facsimile uitgave van het plan van constitutie en het stempel laat zien dat gebruik is gemaakt van een exemplaar uit de Koninklijke Bibliotheek. Het is een nuttige, goed verzorgde uitgave, die ons niet alleen een beeld geeft van de totstandkoming van het plan van constitutie, maar ons tevens van binnenuit laat kennismaken met de problemen van die tijd, problemen die zozeer de uitkomst van het plan van constitutie bepaalden.

G.N.V.D.P.

In een artikel 'De relatie tussen de natuurwetenschappen, de technologie en de industrialisatie in de Nederlanden 1800-1850', *De Ingenieur*, XXX-XXXI (1980) 19-24, geeft J. Mac Lean een overzicht van de invloed van het onderwijs in de natuurwetenschappen op de ont-

wikkeling van de techniek en de industrie in Nederland. Speciaal de chemische nijverheid, de kustverlichting en enkele machine-industrieën krijgen de aandacht.

A.J.V.

Charles d'Ydewalle, *L'abbaye au bout du jardin. Préface de dom Michel Coune, abbé de Saint-André* (Oostende: Erel, 1980, 163 blz., BF 350,—). On lira avec plaisir et intérêt l'essai de Charles d'Ydewalle, si l'on apprécie un style fort travaillé, qui suggère plus qu'il ne dit les choses, riche d'une culture aussi vaste que variée (avec un penchant avoué pour le dixneuvième siècle). Pour posséder une propriété de famille séparée l'abbaye de Saint-André par un simple ruisseau — 'De Beke' — et pour être né à peu près à la date de fondation de l'abbaye, l'auteur a sur les bénédictins une vision bien à lui, toute tressée de souvenirs personnels. Il en a fait l'objet de ce petit livre. A travers de multiples va-et-vient gorgés d'informations aristocratiques et généalogiques, on y découvre le vaste renouveau bédictin qui travaille le monde depuis près de deux siècles, de Solesmes et de Beuron à Saint-André, en passant pas Maredsous; puis de Loppem, c'est l'ouverture sur le monde: le Brésil, le Katanga, Tyniec en Pologne, Asirvanam en Inde. Le voeu de stabilité peut mener loin! Des figures étonnantes traversent ces pages, d'une ordonnance souvent bousculée, les Van Caloen, De Hemptinne, Nève, Lefebvre, sans parler des Guéranger, Lamennais et autres Lacordaire.

J.F.G.

The Mennonite Quarterly Review van april 1980 bevat behalve een artikel gewijd aan Menno Simons' opvattingen betreffende het predikambt van de hand van Russell L. Mast (106 vlg.), een opmerkelijke bijdrage van de redacteur Wilbert R. Shenk over de doopsgezinde zendeling Pieter Jansz. (1820-1904) op Java. Hij publiceert hier in Engelse vertaling diens traktaat uit 1863: *De koloniën Nederland ten vloek of ten zegen? Eene stem uit Java* (83 vlg.). Dit relaas verdient de aandacht, omdat deze door het gouvernement enkele jaren tevoren in zijn bediening in de afdeling Japara geschorste functionaris hier niet alleen zijn roeping om het evangelie te verkondigen los van toestemming der overheid verdedigt, maar ook een scherp kritisch vertoog levert over de economische, sociale en morele verhoudingen onder koloniaal bewind, waarbij allerminst doekjes om de zaken worden gewonden (de politiek van de batige sloten wordt onder andere gehegeld). Bevreemdend is dat in het hoofdstuk over de zending in *Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980* (Zutphen, 1980) deze aspecten van de figuur Pieter Jansz. in het geheel niet aan de orde komen (152 vlg.).

A.F.M.

Marc Depaepe behandelt 'De theorie van de interne organisatie van de Belgische lagere school tussen 1830 en 1879', *Pedagogisch tijdschrift*, IV (1979) 338-357 en hij merkt op dat men om inzicht te krijgen in het ontstaan en de ontwikkeling van het klassikale onderwijs in de basisschool terug moet gaan naar de Nederlandse tijd. De initiatieven van de pedagogen uit het noorden resulteerden in een duidelijke verbetering van het onderwijs, maar er was nog geen sprake van een algemene verspreiding van het klassikale systeem. De auteur bespreekt de pedagogisch-didactische literatuur verschenen in de jaren 1830 tot 1879 en hij stelt dat de klassikaal georganiseerde volksschool ook in deze jaren warm werd aanbevolen. De leidende pedagogen uit die tijd ijverden voor een rationele en ordelijke organisatie van het onderwijs en beklemtoonden het belang van orde, continuïteit en taal. Depaepe beëindigt zijn verhandeling in 1879 daar op 1 juli van dat jaar de tweede organieke onder-

wijswet in werking trad, die als een cesuur in de ontwikkeling van het onderwijs beschouwd kan worden.

G.N.V.D.P

Albert D'Haenens, *La Belgique. Sociétés et cultures depuis 150 ans (1830-1980)* (Brussel: Ministerie van buitenlandse zaken, 1980, 278 blz.). De rijke presentatie, de smaakvolle opmaak, de talrijke illustraties en kleurenfoto's van dit mooi ingebonden boek maken voldoende duidelijk dat deze uitgave door het Belgisch ministerie van buitenlandse zaken als een relatiegeschenk bedoeld is. Een gunstige verrassing is echter de kwaliteit van de tekst, waarvoor niet minder dan vierenzeventig auteurs, en onder hen de meest prestigieuze namen uit de wereld van de politiek, de wetenschappen en de schone kunsten, hun medewerking hebben verleend. Zij belichten voor buitenstaanders op intelligente wijze alle aspecten van de Belgische staat en bevolking in het heden, waarbij ook de plaats van België en de Belgen in de wereld niet wordt verwaarloosd. Ook voor de gevormde historicus is hier over de nieuwste geschiedenis van België heel wat te halen uit de door zo veel specialisten behandelde onderwerpen, gaande van de geschiedenis van het stripverhaal tot de ontwikkeling van de wetenschappen, van de evolutie van de sociale wetgeving tot die van de film, van de politieke partijen tot die van de godsdiensten en de lekenmoraal. Bijzonder treffen de didactische kwaliteiten van de vele diagrammen en kaarten. Voorbehoud dient alleen te worden gemaakt voor de kaart en de tekst over het ontstaan van de taalgrens die in hun knoptheid misleidend werken. Het ontbreken van een tegenhanger van de paragraaf over de Waalse musea voor de andere landsgedeelten is een ander schoonheidsvlekje. Het moet ons bovendien van het hart dat het nogal bevreemdend werkt dat de Belgische ambassade te Den Haag meent België aan onze noorderburen beter te leren kennen met een Franstalige uitgave, hoe mooi geslaagd die ook is.

R.V.U.

M. du Bois-Reymond, J. Lamboo en M. Smits, 'Een onderzoek naar de sociale herkomst van de onderwijzer in de gemeente Leiden 1850-1900', *Pedagogische Studiën*, LVIII (1981) i, 1-12. Dit onderzoek werd uitgevoerd door een hoogleraar in de onderwijssociologie, die voor het archiefwerk en de eerste interpretatie van de gegevens geassisteerd werd door twee doctoraalstudenten. Het archiefwerk had betrekking op 137 onderwijzers die voor de klas stonden in de periode 1850-1900, personen waarvan de beroepen van de vaders achterhaald konden worden. Bovendien werden 30 oud-onderwijzers geïnterviewd die in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw met hun werk begonnen zijn. De uitkomsten van dit lokaal onderzoek bevestigen in grote lijnen wat men op grond van eerdere publikaties reeds vermoeden kon: de kleine burgerij was oververtegenwoordigd. Die groep wordt in de conclusie aangeduid als kleinbourgeoisie, en dat is niet het enige staaltje van slecht Nederlands dat men in deze twaalf bladzijden kan aantreffen. De lezer krijgt termen als steekwoord en aanname (veronderstelling) te verwerken en wordt meer dan eens voor de vraag geplaatst wat met deze of gene ingewikkelde zin bedoeld zou kunnen zijn. De dikke saus van theoretisch betoog die over het bescheiden onderzoek is heengegoten kan ook daardoor allerminst overtuigen.

D.J.R.

Een tentoonstelling gewijd aan het thema scheepsongelukken in de visserij, georganiseerd door het Nationaal visserijmuseum te Vlaardingen is de aanleiding geworden tot het boek *Een zee te hoog. Scheepsrampen bij de Nederlandse zeevisserij 1860-1976* (Bussum: De

Boer Maritiem, 1979, 147 blz., f36,50, ISBN 9022818330), waarvan het tekstgedeelte door H.A.H. Boelmans Kranenburg en de lijst van 917 vaartuigen, die vergaan zijn of waarop in totaal 3245 omgekomen vissers voeren, is verzorgd door J.P. van de Voort. Zoals men van de helaas zo onverwachts gestorven kenner van de geschiedenis van de zeevisserij Boelmans Kranenburg gewend is, zet hij met een duidelijk gemak de hoofdlijnen van de toch zo complexe ontwikkeling in het vissersbedrijf sedert 1857 uiteen en analyseert hij de aard en de frequentie van de ongelukken. Hoezeer schepen ook verbeterd zijn, het risico van de zee zal altijd blijven, constateert hij: 'als het weer maar slecht genoeg is kan elk schip zinken' (10). De grote veranderingen in schip en vangsttechniek in de tweede helft van de negentiende eeuw, maar ook na 1945 vergden aanpassing en brachten vaak ongelukken met zich mee. Daarvan getuigen bijvoorbeeld de achttien rampen in de boomkorvisserij tussen 1960 en 1974. De met zorg samengestelde lijst van schepen laat zien dat in diverse jaren, zoals bijvoorbeeld in 1883 en in 1914-1919 grote rampen de vissersgemeenschappen hebben getroffen. Ook op de ontwikkeling van aanvankelijk onvoldoende sociale voorzieningen voor nabestaanden wordt in het kort ingegaan. Het boek is passend geïllustreerd.

J.R.B.

Ook in Nederland waren de persoonlijke verhoudingen tussen de linkse leiders op het einde van de negentiende eeuw slecht: er werd zelfs brachiaal geweld gebruikt om een tegenstander het spreken te beletten. Men roddelde en lasterde volop over elkaar, waardoor de werkelijke motieven van de verschillende voormannen nauwelijks meer zijn terug te vinden. In zijn artikel 'De tweede Internationale en de geboorte van de SDAP (1889-1896)' tracht S. Bloemgarten die sluier op te lichten. Hij heeft onderzocht wat er werkelijk aan de hand was bij de vaak onverklikkelijke en persoonlijke controverses en het lobbyen rond congressen. 'Dat voor de lezer het rookgordijn tenslotte alleen maar dichter zal worden, lijkt niet helemaal uitgesloten' (103). In het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXII (1981) 101-141. In hetzelfde nummer schrijft Ph. van Praag over zijn vader – plateelschilder, reclame- en siertekenaar – die 'voldoende grafisch werk van niveau ten dienste van de socialistische arbeidersbeweging' heeft nagelaten om een biografietje te rechtvaardigen. De auteur beoogt met zijn bijdrage tevens een eerste aanzet te geven tot de studie van door socialistische gebruikte ex libris en symbolen. Jammer dat de illustraties niet in kleuren zijn uitgevoerd. De titel van het artikel is 'Ph. van Praag (1887-1942). Symboliek ten dienste van de socialistische arbeidersbeweging', 142-166.

P.D.'t H.

In *Acta Politica*, XV (1980) 219-226 publiceert P.F. Maas onder de titel 'Herkomst en gezindte van de SDAP-leden te Nijmegen (1898-1920)', nog eens enkele gegevens van 54 hem bij naam bekende SDAP-ers, welke gegevens reeds te vinden zijn in zijn dissertatie uit 1974 over sociaal-democratische gemeentepolitiek in katholiek Nijmegen 1894-1927 op bladzijden 157-159. De reden voor deze reprise is mij niet bekend; in ieder geval voegt Maas in 1980 niets nieuws toe aan wat hij in 1974 te bieden had. Over de spreiding van dit aantal over de jaren wordt niets meegedeeld, zodat de bewering dat het onderzoekje als voldoende representatief gekwalificeerd mag worden bij een gemiddeld aantal leden van 125 voor de betreffende periode, niet te controleren is. De conclusies – driekwart allochtonen, 85% niet-katholieken en ontkerkelijking en geloofsafval binnen de SDAP vooral ten koste van de Nederlands hervormde kerk – moeten daarom voorzichtig gehanteerd worden.

J.B.

In het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXIII (1980) beschrijft T. van der Meer de verhouding tussen partij en vakbeweging omstreeks 1900 in zijn artikel 'Op zoek naar een duurzame verbintenis; de SDAP en de vakbeweging (1897-1908)'. Dat thema kwam ook aan de orde in het *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging* (1980), maar Van der Meer heeft met de resultaten van het aldaar beschreven onderzoek geen rekening kunnen houden. Het duurde lang voordat in de linkse arbeidersbeweging de gedachte werd losgelaten dat er een algemene arbeidersorganisatie moest bestaan waarin vakbond en partij waren ondergebracht. Onder andere omdat het NVV van mening was dat een staking geen zaak was waar een politieke partij over kon beslissen kwam de splitsing in 1908 tot stand (193-222). Vooral in Engeland heeft de belangstelling voor vrouwenarbeid (en de beschikbaarheid van materiaal) geleid tot een aantal publikaties over de prostitutie in het verleden. In zijn bijdrage over 'Prostituées en hun klanten in de negentiende eeuw: een literatuuroverzicht' schrijft A.M.I. Huitzing er over (223-246). In Nederland is er nog maar weinig onderzoek verricht naar dit verschijnsel. Maar er zit beweging in want in hetzelfde nummer wordt een artikel besproken van Diet Sijmons, 'Een noodzakelijk kwaad, maar voor wie? Prostitutie in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (1980). Een ander thema dat in de laatste jaren een toenemende belangstelling waard blijkt is de criminele geschiedenis. Daarbij komen veel meer dan in het verleden het geval was met de rechtsgeschiedenis de sociale aspecten van de criminaliteit en de strafrechtspraak aan de orde. In moeizame arbeid worden de rechterlijke archieven meter na meter geëxploiteerd. De voorlopige conclusies noden tot nader onderzoek, waartoe P. Spierenburg met zijn artikel 'Criminele geschiedenis – Een literatuuroverzicht' stimulerende suggesties aandraagt (251-264).

P.D.'t H.

De Amerikaanse historicus Eugene Weber, die een gezaghebbend boek heeft geschreven over de 'Action Française' beweert dat deze anti-democratische, conservatieve beweging vlak na de eerste wereldoorlog een diepe invloed heeft gehad op het Belgische katholicisme. Dat kan wel zo zijn, maar voor de vroegere periode moet men deze uitspraak toch wel nuanceren volgens E. Defoort, 'Les catholiques belges face à Maurras et à l'Action Française 1898-1914', *Revue d'histoire ecclésiastique*, LXXIII (1978) 315-333 en 593-631. Defoort geeft in dit deskundige en goedgeschreven artikel een résumé van een deel van zijn dissertatie. Hij geeft toe dat er in de beschreven periode krachten aan het werk waren die het binnendringen van de ideeën van Maurras en consorten bevorderden, zo bijvoorbeeld het integralisme onder de katholieken, dat ondermeer werd gepropageerd door dominee Besse, wiens correspondentie hij heeft kunnen raadplegen. Merkwaardig genoeg was daarbij ook het neothomisme van kardinaal Mercier, dat immers een strenge scheiding wilde aanbrengen tussen filosofie en theologie en niet afwerend stond tegen wetenschappelijke bijdragen van niet-katholieken. Zo kreeg ook de agnosticus Maurras een kans. Maar er waren toch ook zaken die zorgden dat vóór 1914 de ideeën van de Action Française in België slechts marginale groepen bereikten, de belangrijkste daarvan waren: de neutraliteitspolitiek die een al te virulent nationalisme voorkwam, het feit dat de katholieken al sinds 1884 constant in de regering zaten, de traditie van liberaal-katholicisme en de opkomst van de christen-democratie.

H.P.H.J.

Twintig jaar geleden liet het Centraal bureau voor de statistiek ter gelegenheid van zijn zestigjarig jubileum een publikatie *Zestig jaren statistiek in tijdreeksen* verschijnen. Daar

was grote belangstelling voor; in korte tijd was de publikatie uitverkocht. Hierdoor gestimuleerd heeft het CBS sindsdien een traditie gemaakt van het uitgeven van een dergelijk historisch overzicht. In de oude vorm, maar met de groei van de statistiek mee uitgebreid is thans verschenen *Tachtig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899-1979* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1979, 229 blz., f 30,—). Dit statistisch overzicht van tachtig jaren economische en sociale ontwikkeling van ons land vormt het onmisbaar handboek voor wie zich in de geschiedenis der twintigste eeuw verdiept en daarvan kwantitatieve aspecten tot hun recht wil laten komen.

Ongeveer tegelijkertijd zag een welkome aanvulling het licht in de vorm van *Balansreeksen 1900-1975 van financiële instellingen in Nederland* (Amsterdam: De Nederlandsche Bank NV, 1980, 74 blz.). Het onderzoek hiervoor werd verricht door de Stichting voor economisch onderzoek der universiteit van Amsterdam en geschiedde onder toezicht van prof. dr. J.J. Klant. Het strekte zich uit over banken, girodiensten, levensverzekeringmaatschappijen, spaarkassen, pensioenfondsen en sociale fondsen. Belangrijk is het inzicht dat de gegevens verschaffen in de concentratiebeweging; handzaam is de naamlijst van handelsbanken met de vermelding der oprichtingsdata. Als geheel vormt ook deze publikatie een onmisbaar hulpmiddel, in dit geval bij het onderzoek naar onze financiële ontwikkeling.

J.D.V.

Een breed tafereel van familiegeschiedenis, van vooroorlogs geluk en ramspoed tijdens de tweede wereldoorlog, ontrolt S. Asscher in *Shaddai. De bewogen jaren van een joodse familie* (Haarlem: De Haan, 1980, 524 blz., f 39,50, ISBN 9022838390). Shaddai is hebreuws voor almachtige. Hoofdpersoon is de auteur, geboren in 1907, die een kunstzinnige aanleg in de sfeer der beeldende kunsten combineerde met talent voor het zakenleven. Er zijn enige proeven van zijn tekenkunst als illustratie opgenomen en het valt dan op hoe daarin, evenals in dit boek, mildheid en lust tot detaillering overheersen. Bovenal weet de auteur tot leven te wekken, zijn sujetten in zijn portretten en het verzonken verleden in deze herinneringen. Het geldt het milieu der Asschers, de hechte joodse familie, zowel als de Amsterdamse achtergrond. Na de schokkende oorlogservaringen eindigt het boek met een epiloog, waarin berusting doorklinkt. Fel zijn alleen de uitbarstingen tegen bank en Beheersinstituut (513, 514). Het is alles zeer authentiek en je vraagt je af hoe de schrijver de jaren sindsdien heeft ondergaan, in herrijzend en verrijkend Nederland, toen het beschreven tijdperk, in plaats van vergeten, nog eens verwerkt moest worden.

J.D.V.

Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis landmachtstaf, III (Den Haag, 1980) i+ii. C.M. Schulten toont hoe het hoge percentage analfabeten onder de Nederlandse dienstplichtigen in de negentiende eeuw en de algemene deplorabele fysieke toestand leidden tot scholing, onderwijs en lichamelijke opvoeding, opgelegd door de legerleiding naar respectievelijk Frans en Duits voorbeeld. Achtereenvolgende regeringsinstanties koesterden van een dergelijke instructie tevens de verwachting van verheffing der morele gevoelens en vermindering van revolutionaire neigingen bij betrokkenen. De opzet werd bemoeilijkt door het ontbreken binnen het leger bij diegenen, belast met de onderwijsopdrachten, van voldoende methodische en vaktechnische kennis, terwijl ook een aantal commandanten er gereserveerd tegenover stond. F. Snapper behandelt de 'gevechtswaarde van de Ned. Landmacht in 14/18 en in '40'. Het gaat hierbij eigenlijk meer om de intenties van de Nederlandse regering dan om opbouw en kwaliteit van de Nederlandse strijdmacht en tenslot-

te om de taxatie van die beide factoren door buitenlandse mogendheden. Schrijver behandelt zeer uitvoerig, doch soms vooronderstellenderwijs, de nuances en diplomatieke invloeden rond de uitvoering van het operationele plan Von Schlieffen. Ik miste een nadere uitwerking van de luchtpijptheorie via het neutrale Nederland en aandacht voor Nederland als koloniale mogendheid, terwijl ook de Duitse vrees voor Brits-Russische overeenstemming en landing in Pommeren onvermeld bleef. Het artikel en schrijvers conclusies zetten aan het denken, al blijft onduidelijk waarom bijvoorbeeld bij de beschouwing over antimilitarisme – ook van betekenis in het licht van de actualiteit – tussen de beide wereldoorlogen ervan uitgegaan wordt dat ontbreken toen van een regeringsvoorlichtingsdienst aanwijsbaar verschil op de meningsvorming bij publiek en parlement oplevert ten aanzien van de huidige situatie. Schrijver polemiseert vooral met de mij goed bekende Th. Oostendorp en H. van Riel: aangezien de laatste overleden is, wijs ik erop, dat in Van Riel's taalgebruik 'fantasie' verbeeldingskracht en creativiteit betekent. Het daarin tekortschieten is geen schande, slechts een constatering. Het artikel van W. de Vries vraagt aandacht voor de enorme problemen waar Nederland als eerste land mee te maken kreeg door de grote stroom uitgeweken buitenlandse militairen gedurende de periode 1914-1918: onder andere het vaststellen van de status, het verhaal van de kosten en de repatriëring, waarbij Treub opkomt voor de vrije beslissing van de geïnterneerde. Het nut en de zin van het afdrucken van bibliografieën acht ik gering; het opnemen van studiën is veel belangrijker. Als zodanig voldoet ook dit derde deel van de sobere, doch correct verzorgde *Mededelingen van de sectie* aan de verwachtingen.

Y.P.W.V.D.W.

V. Bultsma, E. van der Tuin, *Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond 1923-1940* (Amsterdam: Anarchistische uitgaven, 1980, xi + 203 blz.). Het werk van deze beide auteurs is voortgekomen uit een scriptie over het onderwerp: het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond, een eigenlijk efemere en weinig invloedrijke vakorganisatie uit de jaren van het interbellum. Anarchisme en syndicalisme worden door de schrijvers de stiefkinderen van de geschiedschrijving over de Nederlandse arbeidersbeweging genoemd, maar hun bijdrage tot het aanvullen van deze vermeende leemte bestaat uit het leveren van een werkstuk over een marginaal fenomeen. Het NSV is voortgekomen uit een scheuring in 1923 binnen het al van 1893 daterende Nationaal Arbeids Secretariaat, de eerste Nederlandse vakcentrale, die in de jaren rond 1920 weer een aanmerkelijke aanhang had weten te verwerven, naast het NVV en de confessionele organisaties. Het geschilpunt dat tot deze afsplitsing leidde, was de kwestie van aansluiting bij de in Moskou gevestigde Rode Vakverenigings Internationale, waartoe de meerderheid van het NAS in principe besloten had. Het nieuw opgerichte NSV telde op het eind van 1923 een ledental van 8000, dat na verloop van enige jaren al tot ongeveer de helft was gedaald. Op zijn best vertegenwoordigde dit volgens de beginselen van het syndicalisme gevormde verbond dus een fractie van 2% van de georganiseerde Nederlandse arbeiders. Het zocht aansluiting bij de sinds 1922 te Berlijn gevestigde Internationale Arbeiders Associatie. Toen het NAS in 1927 weer met de RVI brak, werden er met het intussen sterk afgebrokkelde NSV fusiebesprekingen gevoerd, die echter geen positief resultaat hadden. Sedertdien domineerde binnen het verbond geheel de anarchosyndicalistische richting, die in de personen van Arthur Müller Lehning en Albert de Jong haar voornaamste woordvoerders had. Het gaat hier om capabele figuren, waarvan eerstgenoemde vooral theoretisch, de tweede mede praktisch-organisatorisch een rol zou spelen. Toch vraagt men zich af wat de zin van een dergelijke sektarische organisatie was, die in de jaren dertig uiteindelijk minder dan ½% van de georganiseerde arbeiders in Ne-

derland omvatte. Het werk van de auteurs werd bemoeilijkt door het ontbreken van archiefmateriaal, maar zij hebben overvloedig geput uit periodieken en geschriften van de genoemde voormannen.

A.F.M.

De jaren dertig vormen een afschrikwekkend voorbeeld voor onze tijd. Op het nostalgische verlangen naar de 'gay twenties' is de angst voor een herhaling van de crisisjaren gevolgd. Een reflectie van het laatste vindt men in de historische vijver waar vele vreemde eenden in de bijt elkaar ontmoeten. De jurist S. van Rüler deed in het *Tijdschrift voor criminologie*, XXII (1980) 19-35 verslag van 'Strafrechtsopvattingen in de jaren dertig, 1930-1935: van opvoedingsideaal naar generale preventie'. Hij signaleert omstreeks 1930 een verandering in het humanistische, tolerante denkklimaat. Vooral in 1933 en 1934 lokten enige strafrechtjuristen die (aanvankelijk) wat positiefs in het nazi-strafrecht konden ontdekken, een discussie uit waarin bleek dat een minderheid neigde naar strengere straffen en minder rechtsbescherming voor delinquenten. Ik vraag mij af of de auteur niet wat erg gemakkelijk heenloopt over het probleem van de *theoretische* tegenstelling tussen het doen van een beroep op 'het rechtsgevoel' om een bepaalde strafrechtspolitiek door te zetten (28) en op 'het gezonde Volksempfinden' (29). Het zou interessant zijn de lijn door te trekken en te onderzoeken of juristen die er later uitgesproken nazi-ideeën op na hielden – zoals A.F. Zwaardemaker en L.J. van Apeldoorn – toen al van zich lieten horen.

De crisis, die ook bij Van Rüler een rol speelt, wordt op de voorgrond geplaatst door de criminoloog R.W. Jongman en de historica Barbara Henkes in hun bijdrage 'Gecriminaliseerd verzet in de crisisjaren '30', *Tijdschrift voor criminologie*, XXIII (1981) 72-86. Zij doen verslag van een onderzoek in de politiearchieven van de stad Groningen naar de processen-verbaal wegens vermogens-, agressie- en zedendelicten. Zij scheidden daarbij werklozen en niet-werklozen en constateren onder andere dat de agressiedelicten van werklozen, welke onder lokaalvredebreuk werden genoteerd, steeds plaats vonden in steunlokalen. De auteurs hebben de neiging daarvan starre, bureaucraten de schuld te geven. Weliswaar is de tendens strafbare feiten te interpreteren als individueel of collectief 'verzet' (in casu tegen de armoede) niet bepaald origineel – men denke aan studies als die van Hobsbawm, Ted Gurr, Moore Jr. –, maar dat perspectief kan vruchtbaar zijn. Op mij maakt het, onder veel voorbehoud gepresenteerde, 'gedachtenmodel' van de auteurs de indruk van een *petitio principii*. Het gaat er immers niet om hoe 'begrijpelijk' en verschoonbaar wij, nu, een bepaald volgens de normen van vroeger tijd crimineel gedrag achten. Belangrijker is de constatering van de auteurs 'dat dit geïsoleerde verzet in de vorm van criminaliteit in de jaren '30 weinig voorkwam' (83). Daarmee zal een historicus van de jaren dertig (in Groningen) graag verder gaan.

A.H.H.

In de zomer van 1978 congresseerde de Commission internationale d'histoire ecclésiastique comparée (CIHEC) te Warschau. Bij de sectie 'Les églises chrétiennes dans l'Europe dominée par le IIIe Reich 1939-1945' diende de Poolse historicus Jan Zamojski een rapport in over 'La hiérarchie de l'église catholique de France, de Belgique et de Hollande pendant la seconde guerre mondiale'. Dit rapport is inmiddels gepubliceerd in *Acta Poloniae Historica*, XLII (1980) 175-208. Het merendeel van het rapport handelt over Frankrijk, hetgeen ongetwijfeld te maken heeft met de omstandigheid dat de Nederlandstalige literatuur voor de auteur niet toegankelijk was. Nederland en België krijgen ieder zeven pagina's toebedeeld, waarin voornamelijk aan de hand van publieke uitspraken vooral het episcopale ni-

veau belicht wordt, wat België betreft toegespitst op de persoon van kardinaal Van Roey. Na enige aarzelingen kozen beide episcopaten, aldus Zamojski, uit pastorale bezorgdheid partij tegen de bezetter en hielden aldus velen af van collaboratie. Dit is een bekend beeld. De onbekendheid met de Nederlandstalige literatuur leidt hier en daar helaas tot feitelijke onnauwkeurigheden. Aan het slot merkt de auteur op dat naar zijn inzicht tijdens de bezettingsjaren de grondslag van de post-Vaticaanse kerk werd gelegd, doordat de hiërarchie zich nadrukkelijker met tal van maatschappelijke problemen inliet en waardering kreeg voor de wereld van de niet-katholieke medestrijders tegen de bezetter en zijn handlangers.

J.B.

Met indrukwekkende snelheid verschijnen in de RGP de delen in de reeks *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945. Periode C, 1940-1945*. Het derde deel alweer kan bij deze worden aangekondigd over het tijdvak 1 juni-7 december 1941, zoals gebruikelijk deskundig verzorgd door A.E. Kersten en A.F. Manning (RGP Grote serie, CLXXII; Den Haag: Nijhoff, 1980, xciii + 719 blz., ISBN 90247 90360). Kwantitatief en kwalitatief vormen de documenten inzake tal van problemen rond de gebeurtenissen en verhoudingen in Oost-Azië de hoofdmoot. Daarnaast kreeg de Nederlandse, in ballingschap in Londen residerende, regering echter met vele andere vraagstukken van buitenlandse politiek te maken. Veelal waren dat verre van routine-matige kwesties, niet verbazingwekkend gezien de uitzonderlijke situatie waarin men verkeerde daar in Londen. In zekere zin is het verwonderlijk hoezeer vorm en toon van vele stukken ogenschijnlijk maar weinig verschilden met die van vóór mei 1940. Kennelijk meende men aan de koloniale bezittingen nog het nodige gewicht te kunnen ontleen. Onder die andere onderwerpen vallen te noemen: overleg met andere geallieerde regeringen over het na-oorlogse Europa, de eventuele diplomatieke erkenning van de Sovjet-Unie, de stationering van Amerikaanse troepen in Suriname in verband met de bescherming van de bauxietmijnen, problemen rond de erkenning van het financieel belangrijke KB A1 en de verhouding tot Vichy-Frankrijk. Een personen- en zakenindex alsmede een *List of Documents* met een in het Engels gestelde korte aanduiding van de inhoud vergemakkelijken de raadpleging van de stukken.

Het is verleidelijk hier uitvoerig tal van interessante gegevens de revue te laten passeren. Dat zou echter het karakter van deze aankondiging te buiten gaan en bovendien onvermijdelijk een willekeurig en verbrokkeld resultaat opleveren. Daarom hier als smaakmaker slechts twee favoriete nummers van deze kroniekmedewerker; wellicht meer curieus dan belangrijk, maar tevens illustratie van de boeiende leesstof die deze bronnenuitgave te bieden heeft. Allereerst een gegeven uit de notulen van de ministerraad van 27 juni 1941. De ministers E.N. van Kleffens en Ch.J.I.M. Welter brachten verslag uit van een langdurige wereldreis. Naar aanleiding van het bezoek aan Nederlands-Indië merkte Welter ten aanzien van de inlandse bevolking op: 'zij toont haar onverdachte loyaliteit. Er ligt hierin een belooning voor het beleid der regering de laatste tientallen jaren' (document 67, bladzijde 91). Ten tweede een gegeven uit het *Public Record Office* (in deze uitgave zijn voor het eerst systematisch in de Britse archieven geselecteerde documenten opgenomen). De Britse 'Undersecretary of State for Foreign Affairs' R.A. Butler deed in een korte notitie aan zijn minister A. Eden verslag van een gesprek met de Nederlandse gezant te London, E.F.M.J. Michiels van Verduynen. Dit gesprek ging over de eventuele diplomatieke erkenning door Nederland van de Sovjet-Unie (zie over deze zaak ook het artikel in dit tijdschrift jaargang XCV, 492-515 van H.H. Jongbloed). Michiels van Verduynen stelde zich daarbij nogal terughoudend en kennelijk ook nogal arrogant op (dat kan men ook wel opmaken uit diens

eigen verslag, opgenomen als document 89, bladzijde 120). Eden commentarieerde Butlers verslag op dit punt geïrriteerd als volgt: 'This is petty jealousy again by this Minister of his position. He is always in this way' (document 84, noot 4, bladzijde 111).

J.C.H.B.

In *Meppel in de meidagen van 1940* (Meppel: Krips Repro, 1979, 48 blz., f 15,—, ISBN 9064970041) beschrijft J. Poortman zijn herinneringen aan het begin van de tweede wereldoorlog en het binnentrekken van de Duitsers in Meppel. Het resultaat is een boekje met een rommelige tekst en aardige foto's die de auteur indertijd zelf heeft gemaakt. Kort na deze publikatie verschenen de herinneringen van Poortman aan het einde van de oorlog onder de titel *Meppel rond de bevrijding in 1945* (Meppel: Krips Repro, s.a., 88 blz., f 25,—, ISBN 9064970076). In dit boekje heeft de auteur het verhaal beter gestructureerd en geeft hij een aardige samenvatting van de gebeurtenissen tussen 6 april en 15 april 1945 in Meppel en de omliggende gemeenten.

Th.S.H.B.

Het boekje *Koers 300. Vaart 25. De slag in de Javazee* van Johan P. Nater (Bussum: De Boer Maritiem, 1980, 96 blz., 16 blz. ill., f 29,50, ISBN 9022818322) voegt geen nieuwe gegevens aan onze kennis over deze gebeurtenis toe. In een slecht gestructureerd verhaal gaat de auteur in op een aantal aspecten van de geallieerde strijd ter zee tegen de Japanners sedert de overval op Pearl Harbor. De slag in de Javazee op 27 februari 1942 vormde daarvan een voorlopige afsluiting. Hij acht dit gevecht onvermijdelijk en onderstreept dat de betekenis van het vliegtuig, met name van de Japanse Zero, als strijdmiddel onvoldoende door de geallieerden is onderkend.

J.R.B.

Nadat in 1976 het eerste deel (1919-1945) was verschenen, kwam kort geleden het tweede van de pers, dat de periode 1945-1970 beslaat. Het betreft hier Richter Roegholt, *Amsterdam in de 20e eeuw, II, 1945-1970* (Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum, 1979, 400 blz., f 35,—, ISBN 9027462038). De auteur had de moeilijke taak op zich genomen H. Brugmans, *Geschiedenis van Amsterdam*, waarvan in 1972-1973 een tweede, herziene en bijgewerkte druk het licht zag, met betrekking tot de twintigste eeuw voort te zetten en te voltooiën. Hij heeft zich met verve van zijn taak gekweten. Van Amsterdams geschiedenis in deze bewogen kwart eeuw kan men al moeilijk een saai boek maken, doch wat Roegholt in een zware stijl en met grote, zeer brede kennis van zaken tot leven wekt, overtreft de verwachtingen. Het boek is bovendien voorbeeldig geïllustreerd, werkelijk functioneel ten opzichte van de tekst. Doordat Roegholt voortdurend zorgvuldig zijn bronnen verantwoordt, vormt dit werk tevens een nuttig uitgangspunt voor nadere verdieping in meer gedetailleerde studies.

J.D.V.

Het gewapend conflict in Nederlands-Indië tussen het Nederlands gezag en de Republiek vergde tussen 1945 en 1949 aan- en afvoer van in Nederland opgeleide militaire eenheden. Het transport geschiedde met troepenschepen, die in de tweede wereldoorlog een bekend verschijnsel op de wereldzeeën waren geworden. Dit technische aspect van het Nederlands-Indonesische conflict is blijkens de titel onderwerp van H.A.G.J.P. van Hanswijck de Jonge, *Vijf jaar troepen varen (1946-1950)* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zeewezen, IX; Den Haag: Uitgave van de afdeling maritieme historie ministerie van defensie,

1979, 328 blz.). In feite is deze publikatie een memoire, waarin de auteur zijn persoonlijke herinneringen aan de dertien reizen heeft vastgelegd, die hij tussen juli 1946 en november 1950 maakte als lid van de vaste militaire staf (te vergelijken met de staf van een kazerne-commandant) op negen troepenschepen, waarvan de laatste vijf reizen op de speciaal voor dit doel gebouwde 'Waterman'. Onvermijdelijk gevolg van deze aanpak is, dat de vaste punten op de route tussen Amsterdam en Sabang met hun toeristische attracties als de goochelaar in Port Said steeds opnieuw de revue passeren, terwijl de beschrijving van het leven aan boord blijft steken in het vermelden van film- en cabaretvoorstellingen, kerkdiensten, viering van verjaardagen van leden van het koninklijk huis en het Neptunusfeest ter doping van opvarenden die voor het eerst de evenaar passeren. Voor het overige bevat elk reisverhaal een precieze opgave van het aantal vervoerde militairen, de havens die worden aangedaan en de bezienswaardigheden die tijdens het passagieren (in beginsel alleen toegestaan aan de vaste staf) werden bezocht. Het wel en wee van de overgevoeren troepen, hun voorbereiding op de situatie in Indonesië, de organisatie van het vervoer als zodanig en wat dies meer zij, komen slechts sporadisch aan bod. Ook als reisbeschrijving blijft deze publikatie, die noch de technische aspecten van het troepentransport, noch het gebeuren tijdens de zeereis aan boord belicht, pover en weinig boeiend.

A.E.K.

Deel XI van de Bijdragen tot de geschiedenis van het zeezezen, vraagt aandacht voor het jongste verleden. De oud-commandant van de mariniers in Nieuw-Guinea, G.K.R. de Roos, heeft in *Nieuw-Guinea. De marinierskant van het verhaal, november 1960-november 1962* ('s-Gravenhage: Bureau maritieme historie van het ministerie van defensie, 1979, 285 blz., geïll.) een overzicht gegeven van de operaties waarbij zijn troepen waren betrokken, een nuttig initiatief. De spanningen rondom de Nederlandse aanwezigheid op Nieuw-Guinea liepen na 1960 snel op. Eerst nu en dan in kleine aantallen, maar geleidelijk aan frequenter en in grotere groepen drongen Indonesische infiltranten over zee of door de lucht als parachutisten in het gebied binnen. Aan Indonesische zijde werd onverhuld een militaire macht voor verovering opgebouwd. Als antwoord hierop werd aan Nederlandse kant ook het militaire potentieel versterkt: eind december 1961 waren 4794 militairen in Nieuw-Guinea, begin augustus 1962 – kort vóór het overdrachtsaccord van 16 augustus – niet minder dan 9600. Het merendeel was marinepersoneel, van wie respectievelijk 1049 en 1685 mariniers. Deze mariniers vormden een mobiele, overal inzetbare reserve en zij hebben hoofdzakelijk in infiltratiegebieden geopereerd: op de eilanden nabij Sorong, bij Fak Fak, Kaimana, de Vlakke Hoek en Merauke. De eerste golven infiltranten konden worden opgespoord en uitgeschakeld, maar na mei 1962 werd het steeds moeilijker. Sindsdien kon tot 16 augustus een kwart van de ruim 1500 Indonesiërs worden gepakt. De druk werd groter, personeel en materieel kwamen aan rust en onderhoud steeds minder toe. De Roos geeft per periode en per operatieterrein een overzicht van de acties. De lezer krijgt vaak een goede indruk van de problemen waarmee de militairen in de wildernis werden geconfronteerd. Dat gebeurt vooral in de uitvoerige bijlage over de achtervolging van de zogenaamde Boeroe-infiltranten van 10 november tot 24 maart 1962. De Indonesiërs gedroegen zich de gehele tijd afwachtend en moesten zich vooral concentreren op beïnvloeding van de Papoea's en op sabotage. Mede hieruit zal het te verklaren zijn dat het aantal gewonde en gesneuvelde mariniers (respectievelijk 11 en 2, of 3, zie bladzijde 241) betrekkelijk laag is gebleven. De schrijver is niet toegekomen aan een samenvattende beschouwing van het optreden van de mariniers (bijvoorbeeld het moreel, de kwaliteit, de gezondheid, de betekenis van de acties). Wel geeft hij veel aandacht aan de voorschriften, oefeningen

en materieel. Illustraties in de vorm van foto's en tekeningen en voorbeeldige kaarten verlichten de tekst uitstekend. Elke verwijzing echter naar het waarom van de Nederlandse aanwezigheid in Nieuw-Guinea, het politieke klimaat in Nederland, Indonesië, de UNO of zelfs naar de sfeer onder de gezagsdragers in Hollandia ontbreekt vrijwel geheel. Dit boek is dan ook echt de marinierskant van het verhaal!

J.R.B.

Het is alweer enige tijd geleden dat H. Baudet in het opstel 'The Netherlands after the Loss of Empire', verschenen in *Journal of Contemporary History*, IV (1969) i, 127-139, enkele redenen aangaf, waarom Nederland het verlies van Indië en Nieuw-Guinea toch betrekkelijk gemakkelijk verwerkt heeft. In het mentale vlak wees hij op de aanvaarding door Nederland van het systeem van de Europese en Atlantische betrekkingen en in economisch opzicht op de Marshallhulp en de snelle industrialisatie in de jaren vijftig. Toen Baudet zijn opstel schreef, kon hij nog geen weet hebben van de drama's, waarvoor de Zuid-Molukkers in de jaren zeventig zouden zorgen. Die waren voor H.L. Wesseling aanleiding om zich af te vragen, of Nederland inderdaad nauwelijks pijn heeft gehad aan de dekolonisatie. In 'Post-Imperial Holland', eveneens verschenen in *Journal of Contemporary History*, XV (1980) i, 125-142, bevestigt Wesseling het beeld van Baudet voor de jaren vijftig en zestig en wijst hij erop dat dat beeld in de jaren zeventig verandert onder invloed van de 'crises de conscience' rond 1970 in de hele westerse wereld. De crisis in Nederland verdiepte zich door de Hueting- en Weinreb-affaires. Het voor Nederland traditionele moralisme en puritanisme wonnen daardoor weer aan kracht en brachten het inzicht bij dat het blazoen ten tijde van de Indonesische kwestie, evenals in de tweede wereldoorlog, niet zo smetteloos was. Toen ook bleek dat de verwerking van het verlies van Indië op het morele vlak tot de grootst mogelijke problemen leidde. Een Nederlandse versie verscheen onder de titel 'Nederland zonder Indië' eerder in *Hollands Maandblad*, XXI (1979) juni/juli, 3-14.

J.B.

Vivian Voss, *Beeld van een partij. De documentaire geschiedenis van D'66* (Haarlem: De Haan, 1981, 160 blz., f 19,50, ISBN 9022835707). Tijdens de jongste Tweede Kamerverkiezingen verscheen een 'documentaire geschiedenis' van de succesvolle partij D'66. Het boek is een produktie van de partij zelf en, zo wordt er nadrukkelijk aan toegevoegd, 'gedrukt op Kringlooppapier', een woord zo geliefd in deze kring, dat het met een hoofdletter is geschreven. De documentaire geschiedenis omvat de oprichting van D'66, de periode van 'D'66 tegen de rest (1967-1970)', de progressieve samenwerking en de neergang van de partij, die daarvan het gevolg was, de wederopstanding en het vierstroomland, waarin we sedert 1977 verblijven. Geschiedschrijving is het boek nauwelijks; de bronnen (redevoeringen, dag- en weekbladartikelen) zijn dikwijls in extenso afgedrukt, terwijl voorts een aantal leidinggevende figuren zijn geïnterviewd. Vivian Voss stelde het boek samen en zij had daarbij de hulp van collega Herman Schaper, die research verrichtte. Als document van de allerjongste geschiedenis bewijst het boek zijn waarde, al wordt hier en daar de indruk van een hockeyclub ternauwernood vermeden.

J.B.

Nieuwste geschiedenis (in regionale jaarboeken en tijdschriften, alfabetisch per provincie gerangschikt)

Ondanks de betere kennis en betere bewerkingstechnieken van het statistisch materiaal uit de negentiende eeuw, blijven de kwantitatieve gegevens bijzondere eisen stellen aan de onderzoeker. Vooral het opvullen van de leemten in het informatiemateriaal is noodzakelijk om de complexe economische realiteit op verantwoorde wijze te kunnen ontleden. J. Hannes, 'Historische kritiek en verder. Turnhout 1846', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXIV (1981) 79-105, controleert aan de hand van de patentbelasting voor Turnhout de resultaten van de nijverheidstelling van 1846. Daarmee toont hij de mogelijkheid aan om nieuwe informatie te verzamelen die de regionale economische specialisatie omvattender en grondiger leert kennen.

R.D.K.

In het fraai geïllustreerde en goed gedocumenteerde artikel 'F.N. van Loon (1775-1840), een vergeten Friese scheepsontwerper', *Jaarboek Fries Scheepvaart Museum en Oudheidkamer* (1980) 39-89, gaat W.F. Broes in op de levensloop en met name op de scheepsbouwkundige activiteiten van Folkert van Loon. Deze advocatenzoon te Harlingen hield zich aanvankelijk met houtzagerij en houthandel (te Irnsum) en met handel in kaas en boter (naar Engeland onder andere in de Franse tijd) bezig en vestigde zich in 1825 als scheepsarchitect te Harlingen, later in Leeuwarden. Zijn belangstelling ging vooral naar binnen- en kustvaartuigen uit. In opdracht van de marine, plaatselijke en gewestelijke overheden, waterschappen, reders en particulieren maakte hij ontwerpen voor velerlei typen schepen als loodsboten, jachten, boeiers, beurtvaarders en trekschuiten. Deze schepen werden vaak op Friese werven gebouwd, maar ook wel in Holland. Met Roentgen stond Van Loon in goed contact. Hij was wiskundig ongeschoold. Het zeilvermogen van een schip gaf hij de volle aandacht, anders dan traditioneel de inhoud en het drijfvermogen. Hij werkte als een der eersten met schaalmodellen om de vorm van de romp en de weerstand te beproeven. In twee boeken legde hij zijn kennis vast (1820 en 1838).

J.R.B.

In *Numaga*, XXVIII (1981) 65-88 wijdt M.M.M. de Mol een studie aan de oprichting en eerste tien jaar van de Nijmeegse kamer van koophandel onder de titel: 'Vischangel zonder aas'. De beginjaren van de Nijmeegse Kamer van Koophandel (1842-1852). Veel heeft deze instelling trachten te doen aan een verbetering van de infrastructuur rond de stad, maar bij de stadsbestuurders vond ze weinig gehoor. Slechts de aanleg van een nieuwe haven mocht een succesvolle bekroning van alle inspanningen genoemd worden. Aansluiting op het landelijk spoorwegnet werd in deze jaren ondanks herhaald aandringen niet gerealiseerd.

R.W.M.V.S.

Omstreeks het midden van de vorige eeuw kwamen er door particulier initiatief in Amsterdam, Utrecht en Rotterdam onderwijsinstellingen voor haveloze kinderen, kennelijk geïnspireerd door het Engelse voorbeeld van de 'ragged schools'. P.A.C. Douwes, 'Een initiatief uit 1853. Het ontstaan van de haveloze school te Rotterdam', *Rotterdams jaarboekje*, 8e reeks, VII (1979) 175-205 beschrijft de oprichting van één daarvan. De aanleiding was de ontmoeting van twee dames, wandelend in de Boompjes, met een troepje jon-

gens die gevallen koopwaar in een zak verzamelden; twee knapen vloekten verschrikkelijk, zij hadden dat overgenomen van hun vader die ook zo deed, als hij dronken was. Daaraan moest iets gedaan worden. Vijf echtparen die allen wel wat banden met het Réveil hadden begonnen daarop een school, die succes had, omdat er bekwame onderwijzers werden aangesteld en geen dwang op de leerlingen werd uitgeoefend. Het artikel getuigt van een gezonde bewondering voor deze mensen die de waarde van onderwijs inzagen om uit de ellende te komen, de schrijver doet gelukkig niet smalend of neerbuigend over deze vorm van negentiende-eeuwse liefdadigheid.

H.P.H.J.

Langzaam maar zeker wordt de geschiedenis aangevat van bepaalde middelbaar onderwijsinstellingen uit het negentiende-eeuwse België. Vooral de katholieke 'colleges' worden nader bestudeerd en thans neemt E. Callens 'Het Sint-Amandscollege in Kortrijk 1833-1893', *De Leiegouw*, XXIII (1981) 3-56, onder de loep. Callens behandelt in een zeer rijk gedocumenteerde bijdrage vooral het vernederlandsingsproces van het onderwijs en hij gaat in op enkele andere interessante aspecten zoals de studie van het beheer, de recruitering, het schoolklimaat en de organisatie.

M.B.

In het *Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland*, VI (1980) 7-33 schrijft J. de Ruiter een artikel over 'Zoeaven uit Zuid-Beveland'. Het pauselijk zoeavenleger, opgericht in 1861, bestond aanvankelijk hoofdzakelijk uit Belgische en Franse vrijwilligers, die de Kerkelijke Staat tegen inlijving bij Italië wilden beschermen. In 1865 kwam de werving in Nederland op gang. Van de ruim 3000 vrijwilligers waren er 58 geboren Zeeuwen of in Zeeland wonende jongelui. De Ruiter heeft van bijna al de 22 zouaven uit Zuid-Beveland een levensbeschrijving samengesteld. Hun leeftijden bij aanmelding varieerden van 17-34 jaar; bijna allen waren afkomstig uit de armste daglonersgezinnen. Twee stierven ten gevolge van in Italië opgelopen ziekten, de overigen keerden terug en verloren slechts hun staatsburgerschap. De Ruiter heeft door zijn nasporingen in bevolkingsregisters een aantal onjuistheden in het artikel van M.C.J.L. van Nispen, 'Pauselijke zoeaven uit Zeeland', *Zeeuws Tijdschrift* (1975) kunnen corrigeren.

In 1969 hield C. Dekker een lezing ter gelegenheid van het negentigjarig bestaan van de Vrije Evangelische Gemeente te Wemeldinge. De tekst is thans verschenen onder de titel van 'Het kerkje van Adriaan van Velzen', *ibidem*, 85-104. Dekker, die zelf in deze gemeente is opgegroeid, heeft verband gelegd tussen de godsdienstige spanningen en de grote sociale tegenstellingen in de Wemeldingse samenleving van een eeuw geleden. Zijn onderzoek is gebaseerd op kerkelijke archieven, de aantekenboekjes van de landarbeider-voorganger van de gemeente, Adriaan van Velzen, en op gesprekken met inwoners.

G.T.

Jaarrede voorzitter Nederlands Historisch Genootschap Utrecht 29 oktober 1982

Het is mij een genoegen deze jaarvergadering te openen en u allen te begroeten. Ik vermeld in het bijzonder de aanwezigheid van ons erelid prof. dr. I.J. Brugmans en de heer en mevrouw Kwantes. Voor het thema van vandaag hebben wij inspiratie geput uit het feit dat, zoals u straks nader zult vernemen, het laatste deel kan worden gepresenteerd van de uitgaven der Commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, 1900-1942, uitgaven waarbij de genoemde heren nauw zijn betrokken. Dit leek namelijk een prachtige gelegenheid in de jaarvergadering enige reclame te maken voor de overzeese en de zee-geschiedenis. Wij zijn de sprekers die straks zullen optreden, heel dankbaar voor het feit dat zij ons hiertoe in staat stellen.

Het verhaal dat ik hier om u te verwelkomen houd, heet traditiegetrouw een jaarrede. De drie vorige keren dat ik haar mocht uitspreken, heb ik me veroorloofd het element 'verslag' dat zo'n discours dient te bevatten, zoveel ik kon te reduceren tot aangename dankwoorden voor mensen die aan de vereniging bijzondere diensten hadden verleend; de rest van de tijd kwam zodoende beschikbaar voor enige bespiegelingen over op de jaarvergadering te bespreken wetenschappelijke thema's. Ditmaal echter kan ik me dit niet veroorloven. Ik moet u op de hoogte brengen van een aantal ontwikkelingen die in de algemene ledenvergadering van nu en niet slechts in de huishoudelijke vergadering van straks behandeld behoren te worden.

Uw bestuur heeft zich het afgelopen jaar geplaatst gezien voor enkele moeilijke problemen. Het eerst was dit. Zoals u weet, steunt het wetenschappelijke werk dat het NHG kan doen – de uitgave van de *BMGN*, van de bronnenreeks, van de bibliografische serie – voor een belangrijk deel op ons bureau. Zonder de hulp van mevrouw Van der Plaat en haar medewerkers kunnen wij voor al deze dingen niet zorgen. Dat zal in de toekomst niet anders worden. Onze afhankelijkheid zal zelfs groeien. Het is onvermijdelijk en ook zeer gezond dat wij voor de bemanning van onze commissies en voor het schrijven van onze publicaties vooral op het universitaire docentencorps een beroep moeten doen. We mogen, dunkt me, vertrouwen dat dit corps, ook al wordt het in een verambtelijkte universiteit nu met prikklok, met administratieve en sociale controles gebonden aan zijn werkplek – de uitvinders en gebruikers van deze infantiele term behoren mijns inziens uit het kiesrecht te worden ontzet –, en aan tot in de details geregelde zogenaamde onderzoeksprogramma's, wij mogen er toch op vertrouwen dat het desondanks genoeg volwassenheid en verbeeldingskracht zal bezitten om aan de leiding van het genootschap deel te blijven nemen. Maar meer zal het beslist niet kunnen doen. Mochten wij op een gegeven ogenblik door geldnood worden gedwongen het bureau in te krimpen of zelfs op te heffen, dan zal de daar verrichte arbeid niet door anderen kunnen worden overgenomen. Nu heeft het ministerie al bij de oprichting van het NHG ingezien dat wij administratieve hulp nodig had-

den en ons daarom steeds een subsidie verschaft waaruit wij onder meer de personeelskosten konden betalen. In mijn jaarrede van 26 oktober 1979 heb ik daar al eens iets over gezegd (*BMGN*, XCV, 1980, 242). Ik sprak toen ook de hoop en de verwachting uit dat het ministerie ons zou blijven steunen. Die zijn niet beschaamd. Wel echter is het de vraag of wij niet in ernstige moeilijkheden zullen komen wanneer wij de situatie van het afgelopen decennium in precies dezelfde vorm laten voortbestaan. Van de kant van het ministerie werd ons ook al vroeger met nadruk gezegd dat ons subsidie ambtelijk een gecompliceerde zaak is. Nu de overheid haar uitgaven moet beperken is het gevaar gegroeid dat zo'n betrekkelijk kleine en enigszins onduidelijke post – een subsidie aan een vereniging ten bate van het wetenschappelijke werk dat zij in het algemeen belang verricht – zal moeten verdwijnen. Om deze door de ambtenaren die over ons waken, bepaald niet gewenste ontwikkeling te voorkomen, is het, zo werd ons gezegd, noodzakelijk dat wij voor ons wetenschappelijke werk bescherming zoeken onder de vleugels van een liefderijke moederinstantie. Kort en goed, het ministerie heeft gesprekken tussen het NHG en de Rijkscommissie voor vaderlandse geschiedenis op gang gebracht. Daaruit zijn bepaalde gedachten voortgekomen die nu weer op het ministerie in discussie zijn. Besloten is er nog niets; het is zelfs niet zeker dat er tenslotte iets zal moeten veranderen. Ik kan dus niets concreets melden. Wel meende ik verplicht te zijn u mee te delen dat het bestuur zich bereid heeft verklaard een nieuwe formule te zoeken, met de bedoeling uiteraard om de feitelijke activiteit van het NHG zoveel mogelijk in de vorm die wij nu al meer dan tien jaar kennen en die ons nog altijd goed lijkt, te doen voortgaan. Het bestuur zal straks ook in zijn nieuwe samenstelling nog veel aandacht en waakzaamheid voor deze materie over moeten hebben.

Ik kom tot een tweede punt waarover ik even moet spreken. Sinds 1971 worden de *BMGN* uitgegeven door Martinus Nijhoff. Het bestuur heeft zich genoodzaakt gezien de relatie met deze firma te wijzigen. Het had daartoe de gelegenheid omdat indertijd gemaakte afspraken hun vastgestelde termijn hadden uitgediend. Ook hier stonden wij voor een financieel probleem. Maar daarnaast zijn wij al vele jaren verontrust geweest over de onregelmatige en late aflevering van onze publikaties. In nauw overleg met de redactie van de *BMGN* hebben wij daarom besloten de volgende jaargang zelf uit te geven, onder zulke strikte afspraken met de drukker, dezelfde als nu, over het productieschema dat wij het er op wagen over te gaan op een publikatie van vier in plaats van drie nummers per jaar – dat geeft namelijk financieel profijt doordat wij dan van gereduceerde posttarieven gebruik kunnen maken. Wij doen dit niet zonder aarzeling: zullen redactie en bureau de groei van het werk die dit meebrengt, met soepelheid kunnen opvangen? We doen het niet zonder melancholie: op de kaft van de *BMGN* zal de prestigieuze naam van Nijhoff niet meer schitteren. Maar we konden niet anders en zijn vol vertrouwen. De firma Nijhoff zal overigens wel met ons in betrekking blijven voor de verzorging van de handelsabonnementen en de losse verkoop.

Voor de reeks Nederlandse Historische Bronnen hebben wij met betrekking tot deel III een contract gesloten met de uitgeverij Verloren te Amsterdam die op zich heeft genomen het boekwerk in april 1983 te doen uitkomen in ruwweg dezelfde vorm als de twee vorige delen.

Tot nu toe heb ik gesproken over wijzigingen in de productie van onze uitgaven die de aard ervan nauwelijks zullen veranderen. Voor het lot van de *Acta Historiae Neerlandicae* die sinds 1978 *The Low Countries History Yearbook* heten moet ik andere termen kiezen. Wij stonden hier voor een aantal problemen. Nijhoff deelde ons mee dat hij de reeks na de verschijning van deel XV niet meer wilde uitgeven. Al voordien had de secretaris van de redactie, mevrouw Kossmann, die voor de productie van het boek verantwoordelijk is, ons

gezegd dat zij met deel XV haar werk voor het *Yearbook* wenste te beëindigen. Wilden wij het jaarboek voortzetten, dan moesten wij èn een nieuwe uitgever èn een nieuwe secretaris vinden. Daarbij kwamen nog enkele andere elementen. Wij hebben steeds grote waardering voor de uitgave gevoeld en het belang ervan heeft ons altijd groot geleden. Wij zijn ook nu van mening dat een dergelijk Engelstalig werk de buitenstaander een goed inzicht in onze geschiedschrijving verschaft. Toch is het nooit mogelijk gebleken van de verkoop een redelijk succes te maken. Bovendien bleek het soms heel moeilijk artikelen te vinden die van voldoende algemene betekenis waren om in het Engels te worden gepubliceerd. Waarschijnlijk immers behoeven in het Nederlands gestelde artikelen over Nederlandse geschiedenis die slechts voor de specialist worden geschreven, geen vertaling omdat ook de buitenlandse deskundige geacht mag worden het Nederlands voldoende te beheersen. Een volgende moeilijkheid is dat de vertaalkosten die het NHG moet opbrengen, de neiging hebben te stijgen zodat onze lasten vrij zwaar werden. Kortom, in nauw overleg met de redactie hebben wij besloten niet op zoek te gaan naar middelen om de reeks voort te zetten. Misschien zal later, in een economisch gunstiger klimaat, opnieuw de mogelijkheid worden geschapen om een dergelijk jaarboek uit te geven. Dan kunnen onze opvolgers een tweede serie starten.

Sinds 1970 hebben de *Acta* jaarlijks een kritisch overzicht van publikaties over de geschiedenis der Lage Landen bevat. Wij hebben de eerste vijf van deze grote artikelen in een bundel bijeengebracht onder de titel *Historical Research in the Low Countries 1970-1975. A Critical Survey* (Den Haag, 1981). Ik wil u nog eens met nadruk op deze nuttige en goedkope uitgave wijzen. Zij kan alleen dan worden voortgezet indien er voldoende belangstelling voor bestaat. Er ligt materiaal klaar voor de periode 1976-1981. Pas wanneer dat eveneens in een bundel is bijeengebracht – en de mogelijkheid daartoe is afhankelijk van de verkoopcijfers van het eerste deel – kan het bestuur beslissen of het ook in de toekomst de 'surveys' die wij uit de nu afgesloten jaarboekenreeks kennen, kan doen schrijven en in afzonderlijke boekjes doen verschijnen. Het bestuur acht deze Engelstalige overzichten èn voor onszelf èn voor het buitenland van veel betekenis maar het is nog niet zeker dat de markt ervoor groot genoeg zal blijken.

Het deel *Historical Research* uit 1981 is het eerste in de nieuwe bibliografische reeks. In datzelfde jaar verscheen na lange voorbereiding ook het tweede, majestueuze deel van de reeks: het *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*. Het werd samengesteld door mevrouw Carasso, die wij van harte mogen gelukwensen met de fraaie uitgave. Intussen wordt het werk voortgezet aan volgende delen van de serie, namelijk het tienjaarregister op de *BMGN* en de index op het oude fonds van het Historisch Genootschap.

Ik moet nu iets zeggen over een andere wetenschappelijke taak van het NHG, die gelukkig ook een sociale taak is: de organisatie van congressen en conferenties. Zoals uit de bijlage bij de convocaten blijkt, krijgt u de lezingen die op het mede door het NHG opgezette congres over tweehonderd jaar Amerikaans-Nederlandse betrekkingen in juni van dit jaar werden uitgesproken, in schriftelijke vorm bij u thuis als laatste nummer van deze jaargang der *BMGN*. U zult eruit zien dat het congres waarde en zin heeft gehad. Ik hecht eraan met veel nadruk te verklaren dat prof. J.W. Schulte Nordholt de centrale figuur bij de voorbereiding ervan is geweest. Wij behoren hem van harte dankbaar te zijn voor zijn vele enthousiaste en uiterst deskundige activiteiten.

In de bijlage bij het convocaat hebt u ook kunnen lezen dat in maart 1983 in Nijmegen een congres over mentaliteitsgeschiedenis zal plaatsvinden. Dat is dus goed geregeld. Maar wat gaan wij in 1984 doen? Eén ding is wel zeker. De congrescommissie zal een weten-

schappelijke bijeenkomst voorbereiden waarop de persoon, het werk en het lot van Willem van Oranje, de Zwijger, centraal zullen staan. De grote vraag is nu of het mogelijk zal zijn Willem de Zwijgers dood op nog een andere, meer naar buiten gerichte manier te herdenken. In nauw overleg met verschillende musea en archieven heb ik in het begin van dit jaar namens deze instanties en namens het Historisch Genootschap een uitvoerige brief tot de minister-president gericht met een vrij gedetailleerd voorstel tot een nationale herdenking en het verzoek om financiële steun daartoe. Deze brief werd na enige weken beantwoord met een zeer korte, barse en volstreekte weigering. Wel deelde de minister-president in zijn brief mee dat de regering er op zichzelf geen bezwaar tegen had wanneer wij Willem van Oranje zouden herdenken. Aangezien onze vereniging kan en mag herdenken wie zij wil, heeft deze verklaring nut noch zin. Hoe dat zij, hierbij kan het natuurlijk niet blijven. Het overleg tussen de instanties die ik noemde en het NHG is voortgezet; waarschijnlijk zullen we ons in november gezamenlijk tot andere subsidiegevers richten om er op de een of andere manier voor te zorgen dat wij een zo belangrijke datum niet laten voorbijgaan zonder daar in brede kring aandacht voor te vragen. Het heeft, dunkt me, weinig zin nu een uiteenzetting te geven van de overigens bescheiden manifestaties die in discussie zijn; het is immers niet zeker dat deze plaats kunnen vinden. Wel is het zeker dat het bestuur, ook in zijn nieuwe samenstelling, deze zaak met grote aandacht zal behandelen. Het is een belangrijke en interessante zaak; wij mogen haar niet laten rusten. Het NHG heeft in deze materie een taak te vervullen. Naar buiten toe zal de voorzitter vaak als drager van deze taak moeten optreden. Dit is, wanneer u mij even een persoonlijke notitie veroorlooft, de reden dat ik gemeend heb nu, na vier jaar te moeten aftreden, en niet pas in 1983 als de vijf jaar die mij statutair vergund worden, zijn afgelopen. In dat laatste geval immers zou de dan te benoemen voorzitter slechts als uitvoerder kunnen optreden van wat al besloten is en vastligt. Nu maak ik plaats voor iemand die ampel tijd en gelegenheid heeft zelf mede aan de herdenking vorm te geven.

Ik heb tot nu toe vooral een verslag afgeleverd van ons wee. Over het wel heb ik nauwelijks gesproken. Laat ik u dan verzekeren dat het ons genootschap in het geheel niet slecht gaat. Men spreekt in een verslag als dit over de problemen en de zorgen, men spreekt weinig over het veel belangrijker feit dat het werk dit jaar goed en regelmatig is gedaan en dat er alle reden is hetzelfde voor het komende jaar te verwachten. Het bestuur heeft in de afgelopen periode inderdaad veel en intens moeten vergaderen maar we hebben dat met zakelijke ernst zowel als gepaste vrolijkheid doorstaan. Ik vind het voor het bestuur in zijn nieuwe samenstelling jammer dat het zal moeten vergaderen zonder prof. J.R. Bruijn die vandaag aftreedt. Hij heeft het NHG vijf jaar als bestuurslid gediend. Hij is werkzaam geweest in de congrescommissie en de Actaredactie. Hij is geen uitbundig man. Hij bezit echter niet alleen grote kennis van zaken en een evenwichtig oordeel maar bovendien een fijn gevoel voor humor waaraan hij steeds op het juiste ogenblik uitdrukking weet te geven. Misschien gelooft hij het zelf niet, toch is het waar: zijn bijdragen aan onze beraadslagingen zijn altijd nuttig en zeer vaak doorslaggevend geweest. Tenslotte dit: ik hoop en verwacht dat de twee nieuwe bestuursleden die u in de huishoudelijke vergadering gaat benoemen – wij hebben namelijk geen tegenkandidaturen ontvangen – hun werkzaamheden zullen verrichten met hetzelfde genoegen en in dezelfde uitzonderlijk aangename sfeer als de aftredende bestuursleden hebben gekend.

E.H. Kossmann

NAAMLIJST MEDEWERKERS/STERS

E. Aerts, Aug. Reyerslaan 5/8, B3220 Aarschot, België
G. Asaert, Theophile Gautierstraat 13, B2050 Antwerpen, België
M. Baelde, Doornstraat 332, B8200 Brugge, België
K. van Berkel, Lindeboom 45, 4101 WG Culemborg
J.C.H. Blom, Haaghuisshof 23, 2352 SW Leiden
H. Boels, Antaresstraat 7d, 9742 LA Groningen
P. den Boer, Graaf Adolfsstraat 2, 3583 VT Utrecht
J.C. Boogman, Louise de Colignystraat 15, 7001 GD Doetinchem
Th.S.H. Bos, Dreef 32, 2803 HB Gouda
J. Bosmans, Weezenhof 35-28, 6536 HB Nijmegen
J.R. Bruijn, Hofbrouckerlaan 21, 2341 LM Oegstgeest
M.G. Buist, Troelstralaan 57, 9722 JE Groningen
M. Carasso-Kok, Dr. Koomansstraat 21, 1391 XA Abcoude
A. van der Does-Rissik, Ruychrocklaan 18, 2597 EN Den Haag
H. van den Eerenbeemt, Prof. Gimbrèrelaan 162, 5037 EN Tilburg
J.P. Everaert, Blandijnberg 2, B9000 Gent, België
J.F. Gilmont, Rue Louis Hymans 8, B1060 Brussel, België
S. Groenveld, Vrijbuitenhof 25, 2132 TM Hoofddorp
E.O.G. Haitsma Mulier, Tintorettostraat 6 I, 1077 RS Amsterdam
P.D. 't Hart, Centrumgebouw Noord, Padualaan 14, 3508 TB Utrecht
I. van Huik, NJBG, Prins Willem Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag
A.H. Huussen jr., Troelstralaan 49, 9722 JD Groningen
H.P.H. Jansen, Houtlaan 19, 2334 CJ Leiden
A.E. Kersten, Turfberg 39, 2716 LV Zoetermeer
R. de Keyser, Blijde Inkomststraat 21, B3000 Leuven, België
E.H. Kossmann, Thorbeckelaan 180, 9722 NJ Groningen
J.A. Kossmann-Putto, Thorbeckelaan 180, 9722 NJ Groningen
R. Kroes, Jodenbreestraat 9, 1011 NG Amsterdam
C.J. de Kruijter, Postbus 202, 3830 AE Leusden
G.C.P. Linsen, Postbus 258, 6040 AG Roermond
A.M. Luyendijk-Elshout, Prins Bernhardlaan 60, 2341 KL Oegstgeest
K. Maddens, p/a Rijksarchief, Guido Gezellestraat, B8500 Kortrijk, België
A.F. Mellink, Rijksstraatweg 366, 9752 CR Haren
F.A.M. Messing, Mgr. Schaepmanlaan 49, 5103 BB Dongen
A.D.A. Monna, p/a Universiteitsbibliotheek, Wittevrouwenstraat 9-11, 3512 CS Utrecht
W.W. Mijnhardt, Wolfhezerweg 50, 6874 AE Wolfheze
F. de Nave, Museum Plantin-Moretus, Vrijdagmarkt, B2000 Antwerpen, België
M. Nuytens, Roggelaan 3, B8500 Kortrijk, België
M.E. van Opstall, p/a Algemeen Rijksarchief, Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BA Den Haag
G.N. van der Plaat, Wingerdpark 102, 2724 RG Zoetermeer
D.J. Roorda, Lorentzkade 46, 2313 GD Leiden
R. de Ruij, Mulderstraat 21, 3581 GP Utrecht
J. Sanders, Waterstraat 20, 5211 JD 's-Hertogenbosch
R.W.M. van Schaik, Golfslag 157, 9732 MJ Groningen
R. de Schryver, Lokaertlaan 17, B1980 Tervuren, België
G.J. Schutte, Roeltjesweg 10, 1217 TD Hilversum
P. Servais, Impasse de Rateau 5, B1348 Louvain-la-Neuve, België
K.W. Swart, University College, Department of History, Gower Street, Londen, WC 1, Engeland
G. Taal, Engelumerstraat 20, 8912 GC Leeuwarden
W. Ullmann, Trinity College, Cambridge, CB 2, Engeland

R. van Uytven, Naamssesteenweg 186, B3030 Heverlee, België
Th.J. Veen, Melkweg 20, 1622 BA Hoorn
A.J. Veenendaal, Noordweg 60, 2641 AN Pijnacker
C.L. Verkerk, Wanningstraat 11, 1071 LA Amsterdam
O. Vries, Fries Instituut, Westersingel 28-30, 9718 CM Groningen
Joh. de Vries, p/a Westeinde 1, 1017 ZN Amsterdam
H.J. Wedman, Stationsweg 13, 9989 BT Warffum
Y.P.W. van der Werff, Wilhelminasingel 21, 4818 AC Breda
J.J. Woltjer, Prinses Beatrixlaan 40, 2341 TZ Oegstgeest

AUTEURS

S. Groenveld (1941) is wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Rijksuniversiteit te Leiden, vakgroep vaderlandse geschiedenis.
H.P.H. Jansen (1928) is gewoon hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis en haar hulpwetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

HISTORISCHE
STEDENATLAS VAN NEDERLAND

onder redactie van
G. van Herwijnen, C. van de Kieft, J. C. Visser, J. G. Wegner

Afleveringen 1 en 2:

HAARLEM en AMERSFOORT

Tekst B. M. J. Speet, kaarten Th. Rothfus

Delftse Universitaire Pers, Delft

Prijs per aflevering *f* 24,75.

Leden van het Nederlands Historisch Genootschap
kunnen de afleveringen van deze atlas bestellen bij de
Technische Hogeschool, afdeling Bouwkunde,
t.a.v. Ir. J. G. Wegner, Postbus 5043, 2600 GA Delft,
à *f* 18,50 per aflevering (exclusief verzendkosten).

In deze atlas wordt de ruimtelijke ontwikkeling
van een aantal steden van de vroegste tijden tot en met
het begin van de negentiende eeuw in beeld gebracht
door een reeks nieuw vervaardigde kaarten
en een aantal reproducties van oude stadsplattegronden en
toegelicht door een historisch commentaar.

Een complete kijk op het wereldnieuws

Keesings Historisch Archief brengt elke week 16 pagina's hedendaagse wereldgeschiedenis bij u thuis!

Op de hoogte blijven van het wereldgebeuren is voor veel mensen een "must". Informatiebronnen zijn er genoeg, maar voor het wekelijks doorwerken van stapels kranten en tijdschriften uit binnen- en buitenland is veel tijd nodig, tijd die vaak niet beschikbaar is. Keesings Historisch Archief "zeeft" het belangrijkste nieuws uit binnen- en buitenland en presenteert dat in wekelijkse afleveringen van 16 pagina's. Daarin wordt beknopt, feitelijk en overzichtelijk weergegeven wat zich vooral op politiek en economisch terrein afspeelt. Keesings Historisch Archief streeft naar een objectieve berichtgeving. Waar mogelijk worden de teksten van verklaringen, redevoeringen, rapporten, verdragen e.d. letterlijk weergegeven, aangevuld met de nodige achtergrondinformatie. De 52 wekelijkse afleveringen kunnen worden opgeborgen in een praktische, fraaie

opbergband. Al die geïllustreerde afleveringen samen vormen een waardevol en levend overzicht van de huidige wereldsituatie. De periodiek verschijnende, steeds bijgewerkte index, vormt de sleutel tot deze unieke informatieverzameling. Voor iedereen die op de hoogte wil zijn van de hedendaagse wereld is Keesings Historisch Archief onontbeerlijk, reeds 50 jaar. Ook voor bibliotheken, leeszaal en documentatieafdelingen is dit archief een dankbare en veelomvattende informatiebron. Door zijn beknoptheid, objectiviteit en gemakkelijke toegankelijkheid.

Een greep uit de jaargang 1982. Westen verdeeld na "Polen". Militair bewind in Bangladesh. Falklandcrisis. Overdracht laatste deel Sinai. Iraanse winst in Golf-oorlog. Militaire interventie Israël in Libanon. Palme terug in Zweden. Analyse van de Tweede Kamerverkiezingen. Machtswisseling in Bonn. Herstel democratie in Bolivia. Socialisten na 43 jaar terug in Spaanse regering. Brezjnev overleden.

Speciaal aanbod

Wanneer u zich nu abonneert op de jaargang 1983 van Keesings Historisch Archief ontvangt u de complete jaargang 1982 incl. de fraaie opbergband voor slechts

f 65,-

Bon voor een complete kijk op het wereldnieuws

Onderstaande bon in enveloppe, zonder postzegel opsturen naar: Keesing B.V., Antwoordnummer 10001, 1000 PA AMSTERDAM
Telefoon 020 - 68 11 11 (S.v.p. invullen in blokletters)

Naam: _____ m/v _____

Straat: _____

Postcode/Woonplaats: _____

Beroep/Onderwijsinstelling: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

wenst tot wederopzegging, met ingang van heden:

16

- een jaarabonnement op Keesing Historisch Archief ad f 198,75 per jaar inclusief opbergband en B.T.W.
- een studentenabonnement ad f 168,50 per jaar, inclusief opbergband en B.T.W.
- en maakt bovendien gebruik van het aanbod om de jaargang 1982 aan te schaffen voor de speciale prijs van f 65,- inclusief opbergband.

Keesing Uitgeversmaatschappij B.V., Joan Muyskenweg 22, 1096 CJ AMSTERDAM

Hierin te afknippen

The Diplomatic Career of Jeronimo Nunes da Costa: an Episode in Dutch-Portuguese Relations of the Seventeenth Century*

JONATHAN I. ISRAEL

The merchant and diplomatic agent Jeronimo Nunes da Costa, one of the most prominent figures of the Amsterdam Portuguese Jewish community of the later seventeenth century, has been referred to in passing in a good many books¹. Renowned for his wealth, the prestige he enjoyed among non-Jews (the Stadholder William III is said to have stayed in his house for three days during one of his later visits to Amsterdam²), and his handsome donations to the Amsterdam Portuguese Synagogue, his name figured constantly in Dutch Jewish community life and synagogue politics for over half a century. His opulent residence on the Nieuwe Herengracht, then called the Joden Herengracht, in Amsterdam, testified both to the seigneurial grandeur of his life-style and his pretensions to leadership among the Portuguese Jewish 'nation' as the community was known in Holland. Over a period of decades, he was one, if not the most important, of all Dutch traders with Portugal and its colonies. He also traded quite extensively with Curaçao and, via Curaçao, with the neighbouring Spanish American mainland. His innumerable dealings in salt from Setúbal, sugar from Brazil and São Thomé, Algarve figs, Brazil tobacco, diamonds, grain, timber, silver, slaves, arms and munitions were unrivalled in scale or diversity among Dutch Jews of his day. But besides his prominence in commerce

* I would like to express my deep gratitude for their help with this article to Dr. Marcel Curiel, of Caracas, a descendant of the former Nunes da Costa family much devoted to research into its history, to António de Vasconcelos Simão who greatly assisted me with obtaining copies of Jeronimo's dispatches from Lisbon, and to Edgar Samuel of London. I also gladly acknowledge my debt to Daniel Swetschinski who devoted a section of his as yet unpublished Ph.d. thesis to Jeronimo which I have had occasion to cite repeatedly in the following footnotes.

1. In particular, see Isaac da Costa, *Noble Families among the Sephardic Jews*, B. Brewster and C. Roth, ed. (London, 1936) 151 f; J.S. da Silva Rosa, *Geschiedenis der Portugeesche joden te Amsterdam, 1593-1925* (Amsterdam, 1925) 100-101; H. Kellenbenz, *Sephardim an der unteren Elbe* (Wiesbaden, 1958) 167-169, 352-363; W.Chr. Pieterse, *Daniel Levi de Barrios als geschiedschrijver van de Portugees-Israëlietische gemeente te Amsterdam* (Amsterdam, 1968) 75, 76, 89; Daniel M. Swetschinski, 'The Portuguese Jewish Merchants of Seventeenth-Century Amsterdam: a Social Profile' (Unpublished Ph.d. thesis Brandeis University, 1979) chapter iii, section v.

2. David Franco Mendes, 'Memorias', *Studia Rosenthaliana*, IX, ii (July 1975) 95.